

nummer 3 april/mei 2003

TIEDSCHEFT VAN DE VERENIGING
VAN ENCHENTEN IN GECHIEDENIE IN
HISTORIECHTING IN NEDERLAND (VGN)

KLEID

**Het verleden
leeft meer dan
je denkt**

**Verzetsmuseum
Amsterdam**

Duitse kiekjes

Sachsenhausen

jaargang 44

Algemeen Bestuur

Peter Wester

voorzitter (KNHC, VVVO),
Denekamperstraat 28.
7588 PW Beuningen Ov.
Tel. 0541 - 552 061 (thuis)
Tel. 0541 - 585 203 (werk)
westerkok@introweb.nl

Renée Schreuder

vice-voorzitter (Commissie
Volwasseneneducatie, website
VGN, Kleio),
Couwenhoven 46-01,
3703 EM Zeist.
Tel. 030 - 695 9506.
info@vgnkleio.nl

Jan-Maarten de Wit

(secretaris, Commissie
Basisvorming/ VMBO),
Anemonenstraat 6,
6942 WT Didam.
Tel. 0316 - 226 568.
jm.dewit@liemerscollege.nl

Johan Raven

penningmeester
(Didactiviteitencommissie,
RAD),
Kinkhoorn 8,
9051 MJ Stiens.
Tel. 058 - 257 4050.
JohanRaven@hetnet.nl

Marjan de Groot-Reuvekamp

(Commissie PA-BO; SLO)
Rompertdreef 26,
5233 EK Den Bosch.
Tel. 073 - 6420 692.
p.m.degroot@home.nl

Laurens Gerrits

(Commissie Havo/Vwo)
Louis Bouwmeesterstraat 10,
6708 NM Wageningen.
Tel. 0317 - 421542.
l.gerrits10@chello.nl

Administratie VGN:

Administratiekantoor

H. Adema,
Aldlansdyk 50,
9051 DH Stiens.
Tel 058 - 257 5447.
Fax 058 - 257 3999.
E-mail:
henk_adema@hotmail.com

VGN giro: 128701 t.n.v. pen-
ningmeester VGN Stiens.

E-mail: info@vgnkleio.nl
Website: www.vgnkleio.nl

**Kleio is het blad van de
Vereniging van docenten
in geschiedenis en staats-
inrichting in Nederland
(VGN). Leden ontvangen
het gratis. Wilt u lid
worden? Neem contact op
met de administratie.
Aanmelding is ook
mogelijk via de VGN-site.**

Contributies 2003:

- Bij bezoldiging t/m € 50
HOS-schaal 10.6
- Bij bezoldiging vanaf € 60
HOS-schaal 10.7
- Docent met drie € 35
of meer vakken
- Baan van minder € 40
dan 0,6 fte
- Kennismakingslid € 25
(alleen voor studenten)
- Buitengewone leden, € 45
pensioen, VUT
- Partnerlidmaatschap € 70

Abonnement:

- Binnenland € 61
- Buitenland, € 65
Europa
- Buitenland, € 75
overig
- Losse nummers € 8
incl. verzendkosten

Van de redactie

Leraren die met hun klas het Anne Frank Huis bezoeken, melden dat het steeds moeilijker wordt de holocaust te behandelen. Sommige allochtone kinderen stoppen dan hun vingers in de oren. Allerlei andere verontrustende signalen duiden op nieuw antisemitisme. Het lijkt al *bon ton* om de joodse lobby in de VS als duistere macht achter Bush aan te wijzen. Het meldpunt discriminatie noteerde een verdubbeling van het aantal antisemitische incidenten in 2002 (net als in Frankrijk overigens). Is er een taboe doorbroken? Het is alsof antisemitisme met een U-bocht naar Europa komt, zo zegt onderzoeker Jaap Tanja: Arabische universiteiten en media verspreiden Europese antisemitische geschriften van honderd jaar geleden, inclusief vervalsingen als de *Protocollen van de Wijzen van Zion*, en 'bewijzen' dat er een joodse wereldsamenzwering bestaat. De holocaust trekken zij openlijk in twijfel, en Israël is de bron van alle kwaad. Via satellietzenders, internet en e-mail komt die 'informatie' bij ons terecht. Ga daar maar eens aan staan. Lesgeven over de holocaust vormde altijd al een even precarie als essentiële opgave voor het geschiedenisonderwijs. Rond 4 en 5 mei is het bewustzijn daarvoor nog sterker. *Kleio* besteedt dan gewoontegetrouw de nodige aandacht aan oorlog en bezetting. Hopelijk biedt dit nummer de nodige inspiratiebronnen en handvatten voor degelijke lessen over het gevoelige thema.

Jan van Oudheusden

Op de omslag: het nieuwe stripboek over oorlog en bezetting van Nederland, speciaal voor het vmbo, uitgegeven door de Anne Frank Stichting. Zie ook de *Kleio*krant.

Redactie

Jan van Oudheusden,

voorzitter,
Massenetstraat 21,
5144 WP Waalwijk.
Tel. 0416 - 33 74 30.
jan.oudheusden@home.nl

Carla van Boxtel,

Langemeijerstraat 13,
5473 GS Heeswijk-Dinther.
Tel. 0413 - 29 29 96.
c.vanboxtel@fss.uu.nl

Maria van Haperen,

Korte Kerkstraat 14,
5524 AX Steensel.
Tel. 0497 - 517573.
a.vanhaperen@chello.nl

Huib Oattes,

Roerdomp 80,
3641 TK Mijdrecht.
Tel. 0297 - 28 11 97.
hfoattes@wxs.nl

Oscar Lansens,

medewerker en correspondent VS,
History Department UNC
Charlotte.

Stefan Boom,

Graaf Janlaan 46,
1412 GH Naarden.
Tel. 035 - 694 87 42.
s.boom@hccnet.nl

Cees Bol,

Fazantenkamp 387,
3607 XC Maarssenbroek.
Tel. 0346 - 56 57 12
ceesbol@wanadoo.nl

Hans Moors,

Groenewoudseweg 50,
6524 VB Nijmegen.
Tel. 024 - 328 14 36.
hans.moors@hccnet.nl

Joke Noordstrand,

Lorentzplein 18,
2012 HG Haarlem.
Tel. 023 - 532 9904.
j.noordstrand@worldmail.nl

Ger van der Drift,

Lindenstraat 81,
3203 VH Spijkenisse.
Tel. 0181 - 619 268.
g.vanderdrift@penta.nl

Hans Pols,

secretaris,
Van Aerssenstraat 140,
2582 JT Den Haag.
Tel. 070 - 3501 380.
j.pols@penta.nl

Tineke Bogaerts,

eindredacteur,
Omloop-West 9,
3402 XM IJsselstein.
Tel. 030 - 688 35 76
Fax 030 - 688 84 59
c.bogaerts@hccnet.nl

ISSN 0165-6449

Wilt u artikelen voor *Kleio* toesturen aan de secretaris van de redactie.

Berichten voor de *Kleio*krant, aktualiteiten, mededelingen van commissies, aankondigingen en dergelijke kunnen naar de eindredacteur.
Neem voor informatie over adverteren in *Kleio* contact op met de eindredacteur.

In dit nummer

- 2 *Het verleden leeft*
De politiek van de geschiedenis
Frank van Vree

Is het verleden in Nederland dood? 'Je kiest daar zelf voor', aldus Frank van Vree, 'door je niet bewust te zijn van het feit dat veel van de schoolgeschiedenis nu een 'correcte' lading heeft en dus geen punt van discussie meer is. Zoek je eigen standpunten, ga discussie niet uit de weg en confronteer de leerlingen op die manier met levende geschiedenis.

- 12 *Herinneringen*
Foto's met een verhaal
Hans Pols

Interview je grootouders over de Tweede Wereldoorlog: Ilse en Sharon van het Penta College deden dat ook. Maar behalve een verslag leverde Ilse ook een hele stapel foto's in – Duitse kiekjes uit de eerste maanden van de oorlog.

- 20 *Het moeizame gedenken in concentratiekamp Sachsenhausen*
Verknipt verleden
Hans Moors

Sachsenhausen was het SS-modelconcentratiekamp uit de ring van werkkampen rond Berlijn. Het functioneerde al vanaf 1933 om tegenstanders van het jonge nazibewind in op te sluiten, draaide op volle toeren tot 1945 als leverancier van arbeiders voor de steenfabriek en was tot 1950 het grootste Speziallager van de DDR ter bestraffing van voormalige nazi's. Maar tegelijk sloot men er de tegenstanders van het jonge socialistische bewind op. Hoe en wat herdenk je op zo'n plaats?

- 27 *Genocide in samenhang bestuderen*
Gesprek met Johannes Houwink ten Cate
Maria van Haperen en Tineke Bogaerts

En verder

- 8 *Museumnieuws: het Verzetsmuseum in Amsterdam*
- 30 *'Profielwerkstukken' op het Lek en Linge: muziektheater History*
- 31 *Boek van de maand: 'Berlijn. De ondergang 1945'*
door Antony Beevor
- 34 *Boeken*
- 39 *Kleiokrant*

De politiek van de geschiedenis

2

Het is een onderwerp waar we liever omheen lopen, zo lijkt het. Maar hoezeer we ook ons best doen een getrouw beeld van het verleden te geven, elke voorstelling van de geschiedenis bevat onvermijdelijk politieke dimensies. Dat geldt niet alleen voor schoolboeken, films, monumenten en exposities in verre landen, die worden verscheurd door politieke tegenstellingen of zuchten onder een dictatuur, maar ook voor die van onszelf. De vraag is, of we ons daarover zorgen moeten maken, of dat er andere manieren zijn om daarmee om te gaan.

VGN-leden tijdens de openingslezing van de geschiedenisdidactiekdagen.

Dit artikel is gebaseerd op de lezing van prof. Van Vree tijdens de geschiedenisdidactiekdagen in Vught. Hij riep de aanwezigen op kritisch te staan tegenover methodes en examenprogramma's, een eigen standpunt niet uit de weg te gaan en zo de leerlingen te confronteren met een levend verleden.

Frank van Vree is historicus. Hij is werkzaam aan de Universiteit van Amsterdam als hoogleraar Journalistiek.

Prof. dr. F. van Vree

Na jaren van betrekkelijke rust lijkt definitief een nieuwe ideologische wind te zijn opgestoken. Nog voordat zich – in de nadagen van de paarse coalitie – een acute crisis in het Nederlandse politieke bestel openbaarde, waren er al tekenen dat de ongehoorde triomftocht van het neoliberalisme, die begon na de ondergang van het communisme, vastliep in de moddersporen van beurschandalen, mislukte privatiseringsprojecten, sociale verloedering en groeiende mondiale tegenstellingen. De aanslag op de Twin Towers gaf een dramatische impuls aan ontwikkelingen, waarvan we de afloop nog niet kennen.

De veranderende tijdgeest zou ons gevoeliger moeten maken voor de politieke dimensies van wat de Britse historicus Raphael Samuel zo mooi aanduidde als '*de theaters van het collectieve geheugen*': niet alleen het onderwijs, maar ook andere tastbare en zichtbare manifestaties van onze omgang met het verleden, zoals musea, historische romans, documentaires en speelfilms, gedenktens, het met zorg gekoesterde landschap, tradities en gebruiken. Het gaat, kortom, in deze beschouwing

om de politieke dimensies van de historische cultuur, niet in de vorm van een gesloten betoog met pasklare antwoorden, maar van een verkenning.

En om wat meer contrast te krijgen, beginnen we deze in Oost- en Midden-Europa, waar zich de laatste decennia een ingrijpend proces van veranderingen heeft voltrokken, waar overigens in Nederland maar bitter weinig aandacht voor bestaat.

Pijnlijke geschiedenissen

In Oost-Europa is het verleden nog voelbaar aanwezig – logisch, want de afgelopen eeuw van verwoesting, vernietiging en dictatuur heeft vrijwel nergens zulke diepe sporen achtergelaten. Oorlog en terreur eisten vele tientallen miljoenen levens en richtten onoverzienbare materiële en geestelijke schade aan. De last van deze geschiedenis drukt zwaar, getuige de sociale en economische problemen, de politieke instabiliteit en het schrijnend gebrek aan burgerschap in veel landen, ook nu nog, bijna vijftien jaar na de ondergang van het communisme.

En zoals in iedere samenleving waarin het verleden van geen wijken wil

weten, is geschiedenis in deze landen geen academische aangelegenheid maar een kwestie van de hoogste politieke en morele orde. De *glasnost*, de liberalisering in de jaren tachtig, leidde niet alleen tot een herziening van de geschiedenis van de communistische heerschappij, maar ook tot discussies over andere pijnlijke episodes – discussies waaraan het 'reëel bestaande socialisme' voor eens en voor altijd een einde dacht te hebben gemaakt.

Met de neergang van de communistische ideologie en de opbloei van religieuze, nationalistische en andere politieke bewegingen, keerden ook voorstellingen van het verleden terug die decennialang publiekelijk waren onderdrukt, vooral in landen die onder de Russische overheersing hun zelfstandigheid geheel of gedeeltelijk waren kwijtgeraakt. Daarmee werden heel wat pijnlijke wonden opengehaald, want in gebieden als Letland, Slowakije en de Oekraïne was de strijd voor de nationale onafhankelijkheid altijd met uiterst twijfelachtige middelen gestreden. Zo riep de vestiging van de zelfstandige republiek Oekraïne na het uiteenvallen van het sovjetblok bittere herinneringen op aan de genadeloze pogroms en bloedige massamoorden vlak na de Eerste Wereldoorlog – om nog maar te zwijgen van de intensieve collaboratie met nazi-Duitsland twintig jaar later. Welke houding moest men innemen jegens dit besmette verleden?

In de antwoorden op deze vragen zijn sedert het begin van *glasnost* in de jaren tachtig, grof genomen, twee tendensen te onderscheiden. Aan de ene kant was er de opkomst van een democratische, pluralistische visie op de geschiedenis, aan de andere kant een herleving van nationalistische interpretaties.

Een treffende illustratie van deze botsende tendensen vormt de *Werdegang* van het historisch museum in de hoofdstad van Wit-Rusland, Minsk. Vanaf het einde van de jaren tachtig werd de geschiedenis van deze voormalige deelrepubliek van de Sovjet-Unie letterlijk herschreven, met een open oog voor alle drama's en trauma's die de twintigste eeuw over dit gebied had gebracht, inclusief de antisemitische uitbarstingen door nationalisteng, de collaboratie tijdens de Tweede Wereldoorlog én onder het commu-

nisme. Vanaf het midden van de jaren negentig werd deze nieuwe openheid evenwel geleidelijk teruggedraaid, parallel aan de groeiende macht van de nationaal-communist Loekasjenko, waardoor het land zich inmiddels heeft geïsoleerd van de rest van Europa. Van het historische pluralisme is in het museum niets meer over: medewerkers zijn ontslagen en de inrichting is aangepast aan de eredienst van het land en zijn leider.

Evenals in enkele andere landen leidde de bevrijding van het verleden uit de kluisters van de heersende ideologie dus uiteindelijk tot een herleving van een vurig nationalisme en een nostalgisch verlangen naar een roemrijke geschiedenis, die zelfs gepaard kon gaan aan racisme en xenofobie, die zich ontaadden over minderheden, zigeuners en joden.

Polen

Er zijn evenwel ook landen waar de democratische, pluralistische beweging wel de overhand kreeg. Vooral in de landen die zich het meest op West-Europa oriënteerden, zoals Polen en Tsjechië, werd al vroeg geprobeerd de geschiedenis van al te benauwende voorstellingen te ontdoen. Zo hebben Poolse schrijvers, intellectuelen en politici zich sedert de jaren tachtig veel moeite getroost om zich te bevrijden van het stigma dat hun land aankleefde: Polen als een wat achterlijk land, waar de gedecimeerde joodse bevolking onmiddellijk na de oorlog slachtoffer werd van een opwelling van een primitief christelijk antisemitisme en twintig jaar later door een politiek geïnspireerde 'antizionistische campagne'; Polen als het land waarvan de katholieke plattelandsbewoners zich rond 1980 nog ongegeneerd lieten vereeuwigen in Claude Lanzmann's indringende klassieke documentaire *Shoah*, sprekend over joden die 'met koffers vol goud' en 'pannen met dubbele bodems' op weg waren naar de gaskamers; Polen als het land waarvan de kerk een klooster wilde neerzetten op het terrein van een vernietigingskamp, Auschwitz, dat toch vooral symbool is van de ondergang van het Europese jodendom.¹

Het Polen dat deze schrijvers en intellectuelen rond 1980 bestreden, was een Polen dat zich zag als 'de

Christus onder de Europese volkeren', het gekruisigde land dat door Duitsers, Russen, communisten en joden was misbruikt. Dat zelfbeeld was onder het communistische bewind niet verdwenen, integendeel, al was vlak na de Tweede Wereldoorlog geprobeerd de idee van een moderne socialistische natie ingang te doen vinden.

Door linkse socialisten, radicalen en communisten, die na de Duitse nederlaag aan de macht kwamen, werd deze nieuwe identiteit verbonden met bepaalde episoden uit de geschiedenis, waarin progressieve krachten van zich deden spreken. De herinnering aan de Opstand van het Getto van Warschau (1943), die eindigde in een catastrofe, nam van het begin af aan een belangrijke plaats in dit nieuwe socialistische geschiedbeeld in, ten koste van de idee van het katholieke, nationalistische Polen met zijn eigen martelaren en iconen, zoals de nationalistische Opstand van Warschau van 1944.

Het socialistische geschiedbeeld vond evenwel nooit werkelijk ingang onder de massa van de bevolking. Sterker nog, in de jaren zestig vermengde de 'ondergrondse' nationalistische herinneringen zich met het communisme, een giftig mengsel dat nog in 1968 leidde tot een heftig antisemitische campagne, waarbij driekwart van het reeds gedecimeerde joodse bevolkingsdeel het land verliet.

Het waren dit soort voorstellingen van de geschiedenis waartegen de democratische stroming rond Adam Michnik en zijn geestverwanten zich rond 1980 keerden. Zij probeerden te ontsnappen aan de verwrongen geschiedbeelden van het communisme, maar evenzeer van die van katholieke nationalist, ultramontanen en antisemieten. In hun Poolse verleden moest plaats zijn voor *alle* inwoners, hun cultuur, godsdienst, trauma's, en ook voor de historische tegenstellingen tussen deze groepen. In de loop van de jaren is deze visie toonaangevend geworden in het beleid van de overheid, als onderdeel van de nieuwe Europese identiteit. En ook al lijkt een groot deel van de bevolking nog niet overtuigd van deze pluralistische opvattingen, ze zijn moeiteloos te herkennen in het onderwijs, het monumentenbeleid en de musea. Wie bijvoorbeeld de filmvoorstelling van het historisch muse-

um in Warschau bezoekt, zal ontdekken dat niet alleen veel aandacht wordt besteed aan de nationalistische opstand en de daaropvolgende verwoesting van de stad in 1944, maar ook aan de vervolging en vernietiging van drie miljoen joodse landgenoten en de opstand van het getto in het voorgaande jaar. Door deze gebeurtenissen parallel in beeld te brengen, als een geschiedenis van *gedeeld slachtofferschap*, neemt het museum duidelijk afstand van de vroegere, eenzijdig communistische en nationalistische voorstellingen.

Met de expliciete erkenning van de nazistische *Endlösung* werd ook het antisemitisme in Polen zelf onderwerp van gesprek. Deze – dikwijls heftige – debatten resulteerden geleidelijk in een ander beeld van het verleden, waarvan ook de joodse geschiedenis uitmaakte. De aanvaarding van deze pluralistische opvatting van de Poolse geschiedenis betekende niets minder dan een revolutie: voor het eerst werd niet meer gesproken over 'wij' en 'zij' en over 'joden' ter onderscheiding van 'echte' Polen, maar over 'joodse landgenoten'.

Rode stempels

De worsteling van Polen met haar geschiedenis is exemplarisch voor de radicale verschuiving in *de politiek van de geschiedenis* in Oost-Europa, een kwestie die overigens in internationaal perspectief moet worden bezien. Met name vanuit Duitsland is sinds de val van de Muur veel tijd, energie en geld gestoken in wat ik nu maar even de 'democratisering' van het onderwijs wil noemen. Maar ook de Europese Unie, de Raad van Europa, en particuliere organisaties als Eustory (History Network of Young Europeans) en Euroclio hebben door de jaren heen een belangrijke bijdrage aan deze veranderingen geleverd door projecten te ondersteunen rond het geschiedenisonderwijs en burgerschapsvorming. Onderdeel daarvan vormde de vergelijking van schoolboeken, waarbij men uiteraard vooral ook lette op 'pijnlijke' episodes.

Geschiedenis, geschiedenisonderwijs is – ook buiten Oost-Europa – een favoriet strijdperk van concurrerende politieke visies en wereldbeschouwingen. Zo hebben de ontwikkelingen

S. Alexeyev

RUSSIAN HISTORY IN TALES

Progress Publishers

Veel historische verhalen zijn op den duur goed door te prikken, zeker van buitenaf. Is er bijvoorbeeld naast het verhaal van de glorieuze overwinning niet ook het verhaal van de wraak?

op de Balkan geleid tot een herziening van de geschiedenismethodes in de voormalige deelrepublieken van Joegoslavië. Soms was daar echter geen geld voor, zoals in Kroatië, waar de kinderen nog lange tijd werkten met geschiedenisboeken, geschreven onder een vroeger regime, maar met vette stempels op de pagina's, in rode inkt, met teksten als: *'De volgende passage bevat materiaal waarvan de waarheid niet is vastgesteld, wat beledigend of misleidend kan zijn'*: *'Dit materiaal is momenteel in revisie'*. Het zal geen verbazing wekken dat in een Euroclio-onderzoek, waarin het Europese geschiedenisonderwijs door middel van een uitvoerige enquête wordt vergeleken, juist de Oost-Europese landen hoog scoren op de vraag of men gelooft in het *nut* van de geschiedenis, alsmede op de vraag of het geschiedenisonderwijs erop gericht is *'om tradities te leren kennen, alsmede eigenschappen, waarden en doelen van ons land en onze samenleving'*.²

De hoge waardering van het geschiedenisonderwijs in relatie tot de eigen samenleving, het geloof in de opvoedende waarde van het vak, zowel onder docenten als leerlingen, is geen fenomeen dat zich alleen in

Oost-Europa voordoet, maar ook in bijvoorbeeld Griekenland, Turkije, Israël en – zij het in mindere mate – in Spanje en Portugal. Een van de auteurs in de bundel beschouwt deze waardering van geschiedenis als bron van tradities, waarden en inzichten als een *'indicatie voor traditionalisme of moderniteit van een samenleving'*.³ Maar dat lijkt mij te gemakkelijk. Het zijn juist de ingrijpende veranderingen in deze landen, veranderingen die vaak gepaard gaan met scherpe politieke tegenstellingen, die voedsel geven aan de waardering van geschiedenis *als bron van identiteit*. Daar gaat het uiteindelijk om: de politisering van de geschiedenis heeft te maken met het zoeken naar een nieuwe identiteit, zoals het Poolse voorbeeld – een land op zoek naar een democratische, humanistische en Europese identiteit – laat zien.

Neutraal onderwijs?

De samenhang tussen de opvattingen over de zin van de geschiedenis en het zoeken naar een nieuwe politieke identiteit krijgt nog wat meer reliëf wanneer we kijken naar de uitkomsten op dezelfde vragen voor West-Europa en Scandinavië: daar geloven kinderen noch leraren erg in die opvoedende taak van de geschiedenis: onder de kinderen in

deze landen scoort het item 'geschiedenis als een nutteloos vak' opvallend hoog.

En daarmee zijn we beland in Nederland. Het lijkt erop dat we het in dit land nog nooit zo eens zijn geweest over de *inhoud* van het vak, althans waar het gaat om de waarden en normen, om de politieke aspecten. Ook buiten het onderwijs zijn er zelden botsingen over de interpretatie van de geschiedenis, behalve waar het gaat om de dekolonisatie van Indië en de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog – of, anders gezegd, de geschiedenis van het kolonialisme en de laatste wereldoorlog, inderdaad de enige twee episodes die nog als *levende* geschiedenis kunnen worden beschouwd en daarmee een *potentiële* bron van soms heftige meningsverschillen zijn.⁴

Toch ligt de tijd nog niet eens zo ver achter ons dat men ook in Nederland heftig streed om de betekenisgeving van het verleden. Niet zo verwonderlijk, wanneer we ons realiseren dat de verzuiling, vanaf het einde van de negentiende eeuw, voor alles de uitdrukking vormde van een emancipatieproces, waaraan grote groepen in de samenleving hun sociale, politieke en culturele identiteit ontleenden.

In wisselende coalities streden katholieken, protestanten, liberalen en socialisten om de interpretatie en waardering van de Opstand en de godsdiensttwisten, de positie van de Oranje's, de Franse Revolutie en de Italiaanse eenwording – om maar een paar grote twistpunten te noemen. Het waren pijnlijke discussies, juist omdat ze rechtstreeks raakten aan de identiteit van maatschappelijke groepen. Katholieke historici hebben geworsteld met loyaliteit – katholiek én Nederlander én monarchist – van Nuyens tot Rogier, een worsteling die haar weerslag ook vond in het roomse geschiedenisonderwijs.

Met ontzuiling in de jaren zestig, zijn ook deze interpretatieverschillen – althans: de politieke dimensies ervan – goeddeels verdwenen, na een intermezzo in de jaren zeventig, waarin radicalere perspectieven in het geschiedenisonderwijs en daarbuiten de toon aangaven, zoals dat van 'de gewone man'.

'De politiek van de geschiedenis' lijkt, waar het gaat om Nederland, vandaag de dag alleen nog maar betrekking te hebben op *de plaats van het geschiedenisonderwijs en de inrichting ervan*. Daarbij lijken de argumenten om het vak als verplicht vak te handhaven steeds minder indruk te maken.

Degenen die het vak willen verdedigen, beroepen zich – zoals onlangs mijn collega's Piet de Rooy en Hans Blom in *NRC Handelsblad*, – bij voorkeur op de culturele waarde en de politiek-pedagogische functie van de geschiedenis.⁵ Burgers, zo betogen zij, dienen op de hoogte te zijn van de wortels van deze samenleving om zich in de wereld te kunnen oriënteren en om als burger te kunnen functioneren.

Dit lijken politiek neutrale argumenten, maar uit de discussie die hun verdediging van het vak losmaakte, blijkt zonneklaar dat schijn hier bedriegt. De vraag is namelijk niet of maar *hoe* geschiedenis kan bijdragen aan die (nationale) opvoeding en maatschappelijke oriëntatie. Welke stof moet worden aangeboden, in welke vorm? Welk onderwijs is geschikt of relevant om de democratie te beschermen, de holocaust te voorkomen, andere culturen te leren respecteren, het 'volksbesef' in stand te houden, zelfstandig en rationeel te leren denken, de betrekkelijkheid van

maakbaarheidsideologieën te laten zien – om maar een paar onderwerpen te noemen uit het dossier op de website van *NRC Handelsblad* te citeren. Het zijn stuk voor stuk vragen met ideële, ethische en politieke implicaties die het vak bestaansrecht moeten verschaffen. Waarbij ik overigens wil vaststellen dat opmerkelijk genoeg niet één deelnemer het argument naar voren brengt dat de kennismaking met het verleden, in welke vorm ook, een cultureel of esthetisch verrijkende ervaring kan betekenen, zoals literatuur of muziek.

Een politiek perspectief

Maar zo goed als het debat over het bestaansrecht van het vak ipso facto politiek gekleurd is, zo blijken ook de geschiedenisboeken dat te zijn. Afgemeten aan het lesmateriaal in Oost-Europa of in Nederland ten tijde van de verzuiling, lijken de boeken vandaag de dag politiek betrek-

Laten we bijvoorbeeld eens kijken naar de wijze waarop het klassieke Griekenland in het lesmateriaal behandeld wordt. Weliswaar wordt de Atheense democratie in geen enkel boek nog voorgesteld als een voorafspiegeling van de moderne liberale democratie, maar het dominante, overheersende perspectief is nog steeds terug te voeren op de negentiende-eeuwse, idealistische voorstelling van een samenleving, waarin wetenschap, kunst en filosofie de scepter zwaaiden en waarin de grondslag werd gelegd voor de moderne westerse beschaving. Dat daarmee een onvolledig – om niet te zeggen: vertekend – beeld van deze samenleving wordt gegeven, is daarvan een onherroepelijk gevolg.⁶

Een tweede voorbeeld, wat concreter, ontleen ik aan een veelgebruikt geschiedenisboek voor mavo-havo.

Ook onze eigen geschiedenis heeft zijn politieke dimensies, die als je er oog voor hebt, kunnen leiden tot discussie. Bijvoorbeeld het versluierende taalgebruik op deze boekomslag.

kelijk neutraal, door de gematigde toon en het meer afstandelijke woordgebruik – zonder zinnen als 'onze voorouders kwamen bij Lobith op vloten het land binnen' – alsmede door de introductie van bronnenmateriaal. Maar ook hier moeten we verder kijken: niet alleen in de keuze van de onderwerpen maar ook in het perspectief, de presentatie en het taalgebruik manifesteert zich de politiek van de geschiedenis.

Daarin wordt zeer uitvoerig ingegaan op de geschiedenis van de Republiek en de mondiale context. Na paragrafen over 'Ontdekkingsreizen', 'Nederlanders overzee', de mondiale handel (inclusief een passage van twee bladzijden over de slavenhandel) en de Nederlandse handel, volgt een groot hoofdstuk over 'De macht van de Nederlandse burgers', waarin cultuur, religie, politie en sociale verhoudingen aan de orde komen.

Een nadere inspectie van dit lesmateriaal laat zien dat het hier gepresenteerde beeld toch betrekkelijk eenzijdig positief uitvalt. De slavernij, bijvoorbeeld, wordt weliswaar expliciet behandeld, maar betrekkelijk geïsoleerd, in een afzonderlijke paragraaf, terwijl de handelaren slechts op één plaats worden genoemd, met in een bijzin het aandeel van 'de Hollanders'. Valt het woord 'slaaf' in de paragraaf over de West-Indische Compagnie slechts éénmaal, in de andere hoofdstukken en in de paragrafen over de handel en economische welvaart, valt het woord 'slavernij' helemaal niet meer. Op dezelfde manier wordt de geschiedenis van de VOC en Nederlands-Indië vanuit een 'Hollands' perspectief geschreven: de inheemse stem ontbreekt, evenals een verwijzing naar de weinig zachtzinnige wijze waarop de 'onverschrokken zeelui' en Coen's kolonistoren te werk gingen.

Het kan niet anders of de leerling houdt van deze dertig bladzijden een wel heel rooskleurig beeld over: de geschiedenis van Republiek als een successtory zonder weerga, met wat schaduwzijden, maar toch een verleden om trots op te zijn. Een treffender bewijs van de politieke dimensies van de geschiedenis is niet denkbaar, al blijkt dat vaak pas op het moment dat hetzelfde hoofdstuk over de Republiek gelezen wordt door de Surinamer wiens voorouders van dezelfde Afrikaanse kusten waren weggevoerd.

Ik zou hier andere voorbeelden aan toe kunnen voegen, in dezelfde lijn, bijvoorbeeld van de heersende voorstelling van het Nederlands kolonialisme in de twintigste eeuw, zoals die naar voren komt in films en televisieprogramma's. Uit een analyse van tientallen documentaires en speelfilms blijkt dat het kolonialisme weliswaar wordt afgewezen en allerlei excessen als de bloedige expedities van Van Heutsz op Atjeh worden erkend, maar niettemin de koloniale samenleving, de natuur en de atmosfeer worden geromantiseerd. Aan deze voorstelling ligt een verhaal ten grondslag, dat ongeveer als volgt verloopt: de maatschappelijke verhoudingen waren betrekkelijk harmonieus, totdat de Japanners de eilanden bezetten en de Indonesiërs tegen de Nederlanders opstookten; de idylle was daarmee voorgoed ver-

stoord, waardoor de koloniale *heroveringsoorlogen* – eufemistisch aangeduid als 'politieele acties' – verwerden tot achterhoedegevecht die wel moesten mislukken.⁷

Levende geschiedenis

Zonder daarover een oordeel te willen vellen, kunnen we vaststellen dat onze voorstellingen van het verleden vergeven zijn van 'waardengelden' verhaallijnen, perspectieven en verkortingen. Er bestaat niet zoiets als een objectieve, zuiver feitelijke geschiedschrijving; zij is doortrokken van de waarden en normen, de cultuur en de samenleving waarin zij tot stand komt. Al onze voorstellingen van het verleden hebben, kortom, onvermijdelijk een *politieke* dimensie. Dat is niet iets om je zorgen over te maken, integendeel: juist door deze eigenschap kunnen de 'theaters van het collectieve geheugen', waartoe ook het onderwijs behoort, een levende functie in de samenleving vervullen.

De erkenning dat de politieke of morele dimensies niet te verwijderen zijn uit onze voorstellingen van het verleden en dat een schoolvak als geschiedenis juist hieraan zijn betekenis ontleent, vormt geen vrijbrief voor een ongebreideld subjectivisme, laat staan propaganda. Integendeel, het inzicht zou ertoe moeten leiden dat we ons bezinnen op die politieke dimensies, door ze te expliciteren en zo nodig te corrigeren. Het vak heeft daar zelfs baat bij. Zo zouden de boven aangehaalde schoolboekteksten over koloniale politiek meer reliëf krijgen wanneer de auteurs ook de stem van de gekoloniseerde zouden laten doorklinken.

Maar laat het duidelijk zijn: ook dat is een politieke keuze – in de ogen van sommigen zelfs een *verkeerde* keuze. Het belichten van de schaduwkanten en de veelstemmigheid van het verleden leidt in de ogen van deze critici tot een heilloos waardenrelativisme en daarmee tot een verzwakking van de grondslagen van de westerse beschaving en het nationale zelfbewustzijn.

Een treffende illustratie van deze houding kon men onlangs aantreffen in een bespreking van een boek over de middeleeuwen, *Eeuwen des onderscheids*, van Wim Blockmans en Peter Hoppenbrouwers, in *NRC Handels-*

blad. Het boek, zo besluit criticus Peter Raedts zijn bespreking, is niet alleen fascinerend, '*belangrijker is dat tegen de trend in om de Europese cultuur te kleineren, in dit boek met trots gesproken wordt over dit grootse verleden*'.

Dat is een goede zaak, want '*als wij de jonge generatie een gevoel van gepaste trots op het eigen erfgoed kunnen bijbrengen, dan zullen zij uitstekend geëquipeerd zijn voor een maatschappij waarin waardering van andere culturen en tolerantie noodzaak zijn. Immers, zelden hebben in de geschiedenis gevoelens van minderwaardigheid over het eigene tot iets anders geleid dan geweld en onderdrukking van alles wat vreemd is.*'⁸

Het is een prikkelende vraag, die niet alleen onderstreept dat geschiedenis en politiek inderdaad onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn, maar ook dat het zinvol en wenselijk is over deze relatie na te denken en daarin zelf positie te kiezen.

Noten

- 1 Michael C. Steinlauf, *Bondage to the Dead. Poland and the Memory of the Holocaust*, Syracuse 1997. Vgl. Jan T. Gross, *Neighbors. The Destruction of the Jewish Community in Jedwabne, Poland*, Princeton 2001.
- 2 Joke van der Leeuw-Roord (red.), *The State of History. Education in Europe*, Hamburg 1998.
- 3 Bodo von Borries in het hiervoor genoemde boek, pag. 118.
- 4 Voor een interpretatie van dit fenomeen, dat zich niet alleen in Nederland voordoet, zoals ik eerder betoogde in *De scherven van de geschiedenis. Over crisisverschijnselen in de hedendaagse historische cultuur*, Amsterdam 1998.
- 5 Hans Blom en Piet de Rooy, 'Geschiedenis moet verplicht blijven' in *NRC Handelsblad* 16 januari 2003. Voor de discussie zie www.brc.nl en *Kleio*, 2003 nr. 2, pag. 35-36.
- 6 De mythische, niet-rationele, Dionysische, gewelddadige, vrouwelijke aspecten van de Griekse cultuur werden daarbij in feite ontkennd.
- 7 Zie R. Raben (red.), *Beelden van de Japanse bezetting van Indonesië. Persoonlijke getuigenissen en publieke beeldvorming in Indonesië, Japan en Nederland*, Amsterdam-Zwolle 1998.
- 8 *NRC Handelsblad* 15 februari 2002.

Het Verzetsmuseum in Amsterdam

Nederland telt verschillende verzetsmusea die jaarlijks vele duizenden scholieren trekken uit basis- en voortgezet onderwijs.

Wat heeft het Verzetsmuseum in Amsterdam het onderwijs te bieden?

De verplaatsing in 1998 van het Verzetsmuseum van de voormalige synagoge in de Rivierenbuurt (Lekstraat) in Amsterdam Zuid, naar het nieuwe, centraal gelegen en ruimer bemeten Planciusgebouw was een grote verbetering. De nieuwe vaste opstelling, die in mei 1999 door Prins Bernhard werd geopend, is dubbel zo groot (600m²) als die in de Lekstraat. De aanpassing van de vaste opstelling naar de nieuwste museale inzichten is een tweede winstpunt.

In een vergelijkend onderzoek naar historische musea van het *Historisch Nieuwsblad* in 2002 haalde het Verzetsmuseum de eerste prijs vanwege de presentatie, klantvriendelijkheid en informatievoorziening. Maakt het museum die hoge waardering waar?

Vaste collectie en tijdelijke tentoonstellingen

De vaste opstelling van het Verzetsmuseum is chronologisch opgebouwd en gaat in op de volgende onderwerpen:

'Nederland in de jaren dertig', 'Mei 1940 - februari 1941: Duitsland veroverd Europa', 'Maart 1941 - april 1943: Duitse opmars stagneert', 'Mei 1943 - mei 1944: de oorlogskansen keren', 'Juni 1944 - mei 1945, de Duitsers teruggedreven', 'Bevrijding' en 'Na de oorlog'.

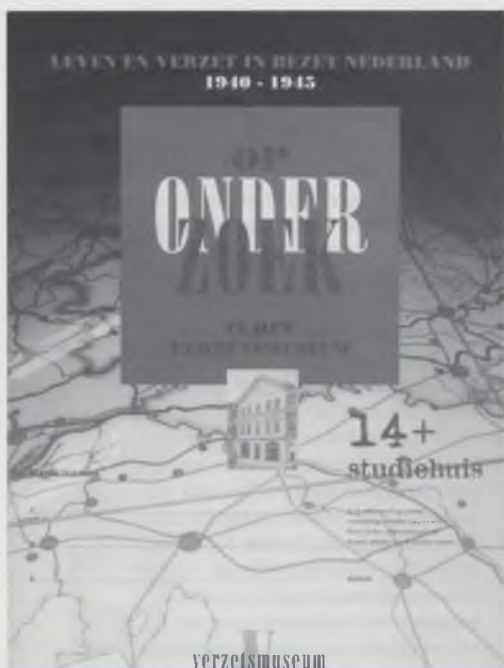
Met behulp van audiovisuele hulpmiddelen krijgt de bezoeker een traditioneel, overzichtelijk en helder beeld van de gebeurtenissen uit deze

bewogen jaren. In een nagebouwd decor van straten en huizen brengen film- en radiofragmenten, diapresentaties, foto's, propagandaposters en veel originele voorwerpen het verhaal van de Nederlandse bezettingsjaren tot leven.

Naast de grote lijn van de geschiedenis is er ook de mogelijkheid om persoonlijke belevenissen van individuen te lezen.

Een origineel aspect aan de opstelling is dat de bezoeker geconfronteerd wordt met de dilemma's van de mensen die destijds leefden. Moet je je aanpassen aan de Duitse bezetting? Moeten de (hogere) ambtenaren aan blijven? Zou je de Arier-verklaring tekenen? Staken? Radio's inleveren? Melden voor de Arbeits-einsatz? Joden en onderduikers helpen? Gewelddadig verzet plegen? Met dit soort vragen verandert het platte verhaal van de 'goeden' en de 'fouten' in een realistischer, genuanceerder en beter invoelbaar verhaal van de moeizame persoonlijk te maken keuzes waarmee het leven je ongevraagd kan confronteren.

Naast de vaste opstelling zijn er ook tijdelijke en dus wisselende tentoonstellingen. Hier wordt dan een klein thema uit de oorlog extra belicht, zoals bijvoorbeeld 'Brood jatten bij de beren. Artis in oorlogstijd' en 'Lili Marleen - De geschiedenis van een hit', een tentoonstelling in samenwerking met het Haus der Geschichte in Bonn die van 3 mei tot 16 november te zien is.

Kleiooredacteur Huub Oattes is docent geschiedenis en tevens verbonden aan de SLO.

Belangrijk om te vermelden is het informatie-eiland waar bezoekers kunnen werken aan eigen onderzoekopdrachten met behulp van boeken, tijdschriften en elektronische apparatuur. Ook de website van het Verzetsmuseum bevat voor leerlingen (en docenten) veel bruikbare informatie en is een bezoekje meer dan waard.

De hoge waardering voor het museum wordt dus, tot nu toe, waargemaakt. Maar er is een groot verschil of je een museum bezoekt als individuele gast of dat je er met enkele klassen leerlingen je weg moet vinden. Is het Verzetsmuseum ook zo goed toegerust als het gaat om de ontvangst van groepen leerlingen?

Educatieve mogelijkheden

Het Verzetsmuseum biedt op educatief gebied verschillende mogelijkheden. Er is materiaal ontwikkeld voor leerlingen van verschillende leeftijdsgroepen van basisonderwijs tot en met de tweede fase. Bezoekende scholen kunnen daarnaast kiezen uit een aantal mogelijkheden om het museum te beleven.

- Een rondleiding van een uur onder leiding van een museumrondleider.
- De educatieve dienst ontwikkelde twee onderzoekopdrachten, 14+ voor de basisvorming en een 14+ variant voor de tweede fase. Deze onderzoekopdrachten kunnen met of zonder museumbegeleider, individueel of in kleine groepjes worden uitgevoerd.

Plancius is gebouwd als sociëteitsgebouw van de joodse zangvereniging 'Oefening Baart Kunst' in 1875/76, de jaren van de emancipatie van het joodse proletariaat. In de laatste oorlogsjaren diende het als voertuigenstalling van de Duitse bezetter.

- U kunt als docent zelf de touwtjes in handen nemen en een eigen rondleiding organiseren en/of uw eigen museumopdracht(en) laten uitvoeren.
- Ten slotte kunt u uw leerlingen geheel zelfstandig het museum laten bezoeken met behulp van een *Kijkwijzer*. Dit is in principe een zeer geschikte manier voor bovenbouw- en tweede fase-leerlingen om zelfstandig bezig te zijn.

Elke genoemde variant heeft zijn voor- en nadelen. Vertelt de museumrondleider wel op het niveau van mijn leerlingen? Zorgt hij/zij wel voor voldoende interactie? Niet alle vragen uit de onderzoekopdrachten vind ik even geschikt. Zal ik aanvullende opdrachten of een eigen onderzoekopdracht schrijven? Hoe organiseer ik mijn eigen rondleiding met alle groepen? En dus zal elke docent een eigen afweging moeten maken die het beste aansluit bij zijn/haar onderwijs-situatie en voorkeur.

Daarbij moet opgemerkt worden dat het Verzetsmuseum

bescheiden afmetingen

heeft en dus ook een beperkte bezoekerscapaciteit. U kunt hier niet zomaar met honderd leerlingen binnenstappen.

😊 Tips voor gebruik
Op Onder Zoek in het Verzetsmuseum

Leerlingen van het Petrus Canisius College uit Alkmaar over het Amsterdamse Verzetsmuseum

Maarten Buur,
Jeannette Jongkind en
Maarten Wiersma

Ik heb vrij veel geleerd van de tentoonstelling in het Verzetsmuseum. Ik heb bepaalde stukken goed kunnen gebruiken voor mijn Praktische Opdracht. Alleen was het jammer dat als ik wat had gevonden, we weer naar het volgende onderwerp moesten. De rondleiding zelf vond ik best lang, hij duurde meer dan een uur. De persoon die de rondleiding gaf, gaf hem met veel passie en enthousiasme. Je kon zien dat hij het erg leuk vond om te doen. Door zijn enthousiasme werd ik vanzelf ook enthousiaster, en leek het toch minder lang te duren. Er waren ook een paar langdradige stukjes over onderwerpen die ik niet zo heel interessant vond, maar over het algemeen vond ik het een leuke tentoonstelling.

Maarten Buur, 4 VWO A

Op dinsdag 21 januari gingen wij op excursie naar het Verzetsmuseum te Amsterdam. De expositie was naar mijn idee interessanter dan de rondleiding. Het was de bedoeling dat wij in groepjes de rondleidingen volgden. Dat was wel jammer, aangezien die rondleiding enigszins saai en droog was, en de meesten van ons hadden dan ook liever zelf wat rondgesnuffeld. Het museum zelf was namelijk zeer boeiend. Videomateriaal, voorwerpen, audiomateriaal, foto's en geografische kaarten trokken ieders aandacht. Wij konden de verkregen informatie goed gebruiken voor de Praktische Opdracht, die wij voor het vak geschiedenis moest maken. Kortom, ik vond het een tripje dat absoluut geslaagd was.

Jeannette Jongkind, 4 VWO A

Het museum kan worden beschouwd als een interessante aanvulling van de geschiedenisboeken, dus niet als een basisprogramma. Die aanvulling houdt in dat je met behulp van onder andere videomateriaal en voorwerpen uit die tijd te zien krijgt wat je op school gelezen hebt. Dat was confronterend en gaf een nieuwe dimensie aan het beeld dat je al van de Tweede Wereldoorlog had. Ik heb er ook best wel wat van geleerd. Het tentoongestelde is interessanter om zelf te verkennen dan via een rondleiding. De informatieborden zijn goed genoeg. Als de stof al op school is behandeld zou iedereen zich tezamen met deze info prima moeten kunnen redden. Ook is het museum vrij klein, maar wel degelijk de moeite waard.

Maarten Wiersma, 4 VWO A

Keuze genoeg dus qua educatieve mogelijkheden, maar hoe ga je een en ander organiseren? Hoe stem je het inhoudelijke aspect af met het organisatorische? Op excursie gaan met een leerlaag 4 vwo of 4 havo is iets wezenlijk anders dan met een enkele klas op stap gaan.

Een voorbeeld uit de praktijk

De rondleiders van het Verzetsmuseum gaan met groepen van maximaal elf leerlingen op pad. Dus een gemiddelde klas zal in drieën opgedeeld moeten worden. Groepen starten om de vijf minuten. Een gemiddelde school heeft twee of drie parallelklassen, dus zes of negen museumgroepen.

Deze aantallen veroorzaken lange wachttijden en een overvol museum. Een ongewenste situatie voor beide partijen. Gelukkig zijn er voldoende alternatieven.

Het Verzetsmuseum heeft een prachtige ontvangstzaal waar de leerlingen eerst nog toegesproken kunnen worden door de eigen docent en de museumrondleiders. Terwijl twee of drie groepen aan de rondleiding beginnen, kan deze ruimte gebruikt worden door de andere helft van de leerlingen voor bijvoorbeeld een ontmoeting met verzetsstrijders, het bekijken van filmmateriaal, het richten van schriftelijke opdrachten etcetera. Na een tijdje kunnen de groepen dan wisselen. Het museum stelt zich in dit soort situaties flexibel en coöperatief op om tot een passende oplossing te komen.

Zelf koos mijn sectie kort geleden voor een andere aanpak door het Verzetsmuseum te combineren met een bezoek aan het Joods Historisch Museum en de Portugese synagoge, die beide in de directe omgeving liggen. Door de joodse cultureel-religieuze dimensie toe te voegen aan de excursie, verbreedde het informatieaanbod zich op een logische manier en bovendien loste het een organisatieprobleem op. De zeventig 4 vwo-leerlingen werden in twee groepen opgedeeld die vervolgens op verschillende locaties aan hun dagprogramma begonnen. Halverwege de dag werd er gewisseld. Lopend van de ene naar de andere locatie zijn ook het voormalige Bevolkingsregister (van de aanslag in 1943) en de Hollandse Schouwburg nog kort aan te doen, alsmede

het Waterlooplein, het standbeeld van de Dokwerker, het 'Nooit meer Auschwitz'-monument van Jan Wolkers en andere overblijfselen van joods Amsterdam.

Voor andersgestemden is er ook de mogelijkheid om een bezoek aan het Verzetsmuseum te koppelen aan het aan de overkant van de straat gelegen Artis.

Ten slotte

Een bezoek aan het Verzetsmuseum is zeker de moeite waard vanwege de kwaliteit van het museum en de aansluitingsmogelijkheden bij het onderwijs. Je moet wel rekening houden met de bezoekerscapaciteit van het museum.

Als je een schoolbezoek overweegt is een voorbereidend bezoek aan te raden. Je kunt dan alle mogelijkheden van de vaste expositie en het educatief materiaal uitproberen, beoordelen en eventueel op maat maken. Het biedt tevens de mogelijkheid om de nabij gelegen en gerelateerde musea en objecten aan te doen en zo voor de leerlingen een indrukwekkende geschiedenisdag samen te stellen.

Verzetsmuseum

Plantage Kerklaan 61
1018 CX Amsterdam
tel. 020-6202535
www.verzetsmuseum.org

Openingstijden en prijzen

(voor VO-scholen):
dinsdag t/m vrijdag
10.00 – 17.00 uur
zaterdag, zondag, maandag en feestdagen 12.00 – 17.00 uur
Groepsbezoek zonder rondleider vanaf tien personen: € 1,75 p.p.
Rondleiding per groep (= inclusief toegang leerlingen) maximaal elf leerlingen: € 20,00.
Begeleide onderzoeksopdracht maximaal vijftien leerlingen € 20,00.

Onderzoeksopdracht € 1,10 per stuk (minimaal één exemplaar per drie leerlingen).
Kijkwijzer voor leerlingen: € 1,00 (voor anderen € 2,00).

Vragen uit het 14-materiaal.

3 NIEUWE BAAS

Hitler stelt in Nederland een nieuwe baas aan: SEYSS INQUART (spreek uit: Seis Inkwart).

- Hoe laten Nederlanders merken dat ze hem maar niks vinden? Geef twee voorbeelden.

1.....

2.....

4 ORANJEVERZET

De Duitsers waren niet blij met al die 'Oranje-versieringen'.

- Kun je uitleggen waarom?

- Wat betekent OZO?

5 NSB

Waarom zijn sommigen vóór de NSB?

- Schrijf één reden op:

.....

.....

.....

.....

- Van welke partij is Mussert de leider? (Kijk achter de poster!)

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Foto's met een verhaal

Twee jaar geleden bracht Ilse Visser, toen een leerlinge uit 3-havo van het Penta College CSG Angelus Merula, een hele stapel foto's uit de Tweede Wereldoorlog mee naar school. Ze had haar grootouders geïnterviewd en bij het verslag daarvan hoorden ook die foto's.

Ilse: 'Ik moest een werkstukje maken over de Tweede Wereldoorlog en daarvoor moest ik met mijn opa en oma gaan praten over die tijd. Toen zei m'n moeder,

omdat ze die foto's had, dat ik het maar dâarover moest gaan hebben ...'

Ilse Visser

Mevrouw de Zeeuw

Mevrouw de Zeeuw (oma): 'En toen kwam ze bij ons en als zij een woord zegt, dan zeggen wij er tien. Dus dat was nogal makkelijk. Ik denk dat ze zich die tijd niet voor kon stellen. Wij hadden dat ook, want als kind deed je dingen waarvan je achteraf pas zegt: o, zat dat zo. Je registreerde dingen die je niet begreep.'

Het zijn vaak wat onwennige gesprekken, de interviewtjes die leerlingen met hun grootouders over de Tweede Wereldoorlog maken. Het ontbreekt de leerlingen veelal aan inlevingsvermogen en daarom zijn ze dus niet in staat om door te vragen. Het slagen van het vraaggesprek hangt daardoor in belangrijke mate af van het vermogen van de grootouders om zich zo uit te drukken dat het hun kleinkind raakt. Niet alleen moet er zestig jaar in de tijd overbrugd worden, maar ook zestig jaar in ervaring. En dat is voor beide gesprekspartners vaak een te moeilijke opgave.

Meestal bestaan de werkstukjes uit korte antwoorden op de vragen die de leerlingen, ter voorbereiding, in de klas hebben gemaakt. Maar soms kom je ineens iets prachtigs tegen. Een opa die in mei 1940 de hele tocht naar Duinkerken heeft meegemaakt en beeldend aan zijn kleinzoon beschreef hoe hij, vanuit de duinen, de aanval van de *Luftwaffe* op het zich inschepende Engelse expeditieleger had waargenomen. En twee jaar geleden was er ineens die stapel foto's die een werkstukje van een leerling vergezelde. Ik had de foto's pas later te zien gekregen, want het hele project had ik aan een stagiaire uitbesteed. Maar hij beseftte dat hij iets unieks in handen had gekregen. Gefascineerd bekeken we samen de kleine zwart-wit fotootjes. 'Dit is goud Tony', zei ik, 'dat we zoiets in handen hebben gekregen!'

De meeste foto's laten beelden van het verwoeste Rotterdam zien, verder zijn er foto's van de gevolgen van de gevechten in de meidagen van 1940: veel neergestorte en verwoeste vliegtuigen en opgeblazen bruggen. Het zijn bekende beelden: de geblakerde toren van de Laurenskerk temidden van de puinhopen, uitgebrande Ju-52's en G-I's, een Fokker D.XXI; het soort foto's dat in ieder boek over de meidagen van 1940 te zien is en daarom waarschijnlijk door meerdere Nederlanders gemaakt.

Een groot deel van de foto's is echter aantoonbaar door Duitsers gemaakt: Duitse militairen poseren bij een verlaten Nederlandse pantserwagen en een uitgeschakelde, waarschijnlijk in Brabant ingezette, Franse Hotchkiss tank. Het zijn *snapshots* van de *Blitzkrieg*: een gevangengenomen, zwarte Franse militair, een gesneuveld

Fotozaak Hollywood, Beijerlandselaan 44 te Rotterdam. De winkeldames, en de rij op straat voor pasfoto's.

de soldaat, meerdere foto's van een eenheid gemechaniseerde *Flak* lucht-afweergeschut waar soms ook poserende burgers op te zien zijn. Maar er is ook een foto bij die te maken heeft met een voetbalwedstijd en Duitse militairen op het strand in Scheveningen. Verder nog een soldaat hangend uit een goederenwagon van de *Reichsbahn*, schietende infanteristen, veel tanks, de kathedraal van Orleans en neergeschoten vliegtuigen. Bij deze foto's hoort een verhaal.

Duitse kiekjes voor thuis

Mevrouw De Zeeuw: 'We hadden thuis twee fotozaken op Zuid, wij zijn van de boerenzij. Eén zaak op de Groene Hilledijk en een op de Beijerlandselaan. Die waren op loop-

afstand van elkaar. De zaak op de Groene Hilledijk was het grootste, daar was ook de donkere kamer, beneden in de kelder. In die tijd deed je het ontwikkelen en afdrukken zelf. Mijn vader was eigenlijk nooit in de winkel, wij hadden altijd een winkel-juffrouw. Voor het ontwikkelen en afdrukken van de foto's hadden we ook personeel. Mijn vader maakte natuurlijk zelf foto's, misschien ook die van Rotterdam. Maar er kwamen ook Duitsers in de zaak. We hadden echt vrachten foto's toen mijn vader overleed en we de zaak moesten sluiten. Hij had tweede afdrukken gemaakt van dingen waarvan hij dacht dat ze belangrijk waren. Sommige foto's hield hij zelf, maar heel veel is naar de illegaliteit gegaan. Tijdens de oor-

*Rotterdam na het bombardement en de brand.
Foto's uit de voorraad van fotozaak Hollywood.*

log werd daar niet over gesproken en eigenlijk na de oorlog ook niet. Je kunt het nog zien, de foto's met een kruisje aan de achterkant, zijn de dubbele.

De eerste Duitsers die in de zaak kwamen, helemaal aan het begin van de oorlog, waren frontsoldaten. Ze wilden mijn tante, die in de winkel stond, grijpen. Ze is toen in de etalage gaan zitten, daar was ze veilig. Iedereen kon dan zien wat er gebeurde. Een jaar of achttien zal ze zijn geweest.

Al snel kregen we ook Duitsers als klant in de winkel. En omdat we achter de zaak woonden, maakten we natuurlijk het nodige mee. Zo was er een Duitser die postduiven had, in een grote vierkanten mand. Die waren niet van hem zelf, maar van het leger. Ja, wat hij met die duiven moest, dat weet ik niet. Misschien moest hij ze ergens loslaten of had hij ze juist opgehaald. Hij was geen echte fotograaf, maar iemand die voor zichzelf foto's maakte. Hij kwam

ook wel eens 's avonds langs. Maar hij bleef altijd in de zaak, in huis kwam hij nooit. Ja, en hoe gaat dat, als je vaker regelmatig in een zaak komt, dan neem je eens wat mee. Hij nam dan wat eten mee of een beetje boter. Maar later niet meer, want toen hadden ze het zelf ook niet meer. De laatste keer heeft hij hui-lend afscheid genomen. Hij was niet ingekwartierd, hij woonde in een van de barakken die bij het Feyenoordstadion stonden.

De foto's van verdedigingsdingen bij Scheveningen en Hoek van Holland met van die bunkers en zo, die zijn destijds allemaal naar de illegaliteit gegaan. Ze hebben natuurlijk vaak genoeg zo gedaan van: hupsakee, druk maar af. Het moest natuurlijk allemaal stiekem gebeuren, want er kwam vaak een Duitser mee de donkere kamer in. Als er tenminste bijzondere rolletjes kwamen. Er waren ook blote foto's bij, dat ze in de duinen met meiden aan het rollebollen waren, maar dat was

natuurlijk zuiver privé. Die heb ik nooit mogen zien.

Verder maakte mijn vader ook wel foto's voor de Duitsers. Hij had de gewoonte om ons, ik heb nog een zus die anderhalf jaar jonger is, overal mee naar toe te slepen als er wat was. Dus als hij de Duitsers moest fotograferen omdat ze *Weihnachten* vierden, nam hij z'n dochtertjes mee, want er viel allicht wat af. Dat was natuurlijk voornamelijk op dagen als met Kerstmis, want dan kregen ze heimwee. Die mannen vonden het gezellig als je kwam. Wanneer je binnen kwam, kreeg je koffie of thee en dan moesten de foto's gemaakt worden. Daarna ging mijn vader weer weg en dan bleef ik nog wat langer. Ze zongen van die Duitse liedjes en er stond ook een kerstboom. Het waren er niet zo veel, misschien vier of vijf van die mannen. Ze vertelden over thuis, over hun kleinkinderen of over hun eigen dochtertjes. Ik kon dat allemaal best wel verstaan.

Duitse kiekjes

Luchtafweergeschut

*Een kapotgeschoten geparkeerde Fokker
gevechtsvliegtuig – vermoedelijk op vliegveld
Ypenburg bij Den Haag.*

Op het strand van Scheveningen

Drumband

Op de achtergrond de Pier (afgebroken in 1941 in verband met de kustverdediging).

Maar wat ik me ook goed herinner is dat die Duitsers toen ook niet veel meer te eten hadden, het was echt alleen maar aardappelsoep.

Omdat mijn vader opdrachten aannam van de Duitsers kon hij ook z'n eigen werk doen, want zo kreeg je een paar uur per dag stroom. En we hadden een knecht, Huub, die kreeg extra melkbonnen voor de giftige stoffen die hij inademen van de ontwikkelaar en het fixeer. Later is hij nog als vrijwilliger naar het Oostfront gegaan. Daar heeft hij wel spijt van gehad, ja...

Pasfotodrukte

'Toen de pasfoto's voor de persoonsbewijzen gemaakt moesten worden, hadden we veertig man personeel in dienst die dag en nacht bezig waren. Op de Beijerlandse laan was er buiten een hele rij: de mensen stonden langs vier winkels en dan ook nog eens de hoek om. Er waren zelfs politieagenten bij om die pasfotodrukte te regelen, zoveel mensen stonden er. En op de Groene Hilledijk was het precies hetzelfde. Iedereen was een beetje nerveus, het was natuurlijk een gekkenhuis. De mensen moesten vijfendertig cent betalen. Voor de foto moesten ze op een rode pianokruk gaan zitten, ze kregen een nummertje en dan werd de foto met zo'n ouderwetse platen-camera gemaakt. Daar zaten zestien fotootjes op.

Opeens kwamen er twee Duitsers binnen, die moesten ook een pasfoto. Maar ze moesten op hun beurt wachten, want als de nummertjes niet meer klopten met de foto's, dan kreeg je de volgende dag de verkeerde foto. Enfin, die ene Duitser gaat zitten en zegt: 'Ik moet een pasfoto'. Mijn tante zegt: 'Je hebt geen nummertje, dus ga weg'. Zij raakt in de zenuwen: ze denkt alles raakt in de war. Ze roept m'n vader en die zegt: d'raf, achter aansluiten, niks geen gezeur. En toen heeft hij die vent van de kruk afgeslagen. Die Duitser krabbelde overeind en het wordt een heel gevecht. Op een zeker moment pakt de Duitser z'n bajonet en steekt mijn vader in zijn schouder. Iedereen vloog natuurlijk weg. Mijn vader is zelf op de fiets naar het Zuiderziekenhuis gereden. Het is nog voor de Krijgsraad gekomen en die Duitser is voor straf naar

Sonja. Het hondje is later gestolen en waarschijnlijk opgegeten.

het Oostfront gestuurd, want hij had burgers beledigd en mishandeld.'

Razzia

'Voor de oorlog had mijn vader een Harley Davidson. In de oorlog heeft hij hem uit elkaar gehaald en de onderdelen in de kelder gelegd. De wielen heeft hij gebruikt om een kar van te maken die hij achter z'n fiets kon doen. Daarmee ging hij bij de boeren op de eilanden (ten zuiden van de Oude Maas, H.P.) langs om foto's te maken en te ruilen voor eten.

Op een ochtend in november 1944 zou hij heel vroeg met de buurman

weggaan om aan eten te komen. Terwijl hij het huis uitging, zag hij dat er een Duitser bezig was briefjes in de bus te doen, maar waarom dat was wist hij nog niet. Omdat wij in de andere zaak op de Groene Hilledijk een kleine foxterriër hadden zitten die nog niet zindelijk was, wilde mijn vader, voordat hij wegging, nog naar die hond. Van een andere Duitser kreeg hij zo'n briefje in de hand gedrukt: alle mannen moesten zich verzamelen op de vluchtheuvel, een soort van perronetje, bij ons voor de deur. Mijn vader dacht: ja, ik ben gek. Hij belde naar mijn moeder, we hadden nog

Sonja, het grootste meisje, met haar vader, moeder, zusje en hond in Diergaarde Blijdorp. Aan het einde van de oorlog was Sonja bijna tien jaar.

telefoon kennelijk: 'Laat Sonja de hond even komen halen, want je weet niet wat er gebeurt. Alle mannen onder de veertig worden opgepakt en mannen die al naar hun werk zijn worden teruggestuurd. Dus ik kom niet thuis.'

Ik vergeet het van m'n leven niet. Ik die Groene Hilledijk op, een kind mocht natuurlijk door, maar er liep wel een Duitse officier met me mee. Ik zou in december negen worden. Wij komen daar bij die zaak, ik zie het nog zo voor me: de luiken voor de ramen, in het portaal schuin de winkel deur met daarnaast de deur van de woning erboven. Maar er zat natuurlijk geen bel aan een winkel deur. Dus ging ik klepperde met de brievenbus. Maar er kwam niemand, dus ik op m'n hurken en riep door de brievenbus: 'Papa, papa'. En ik hoorde ineens: 'Houd je kop meid'. Mijn vader deed de deur op een kiertje open, liet de hond eruit en siste: 'En nu als de sodemieter naar huis!' Maar die officier stond nog steeds op mij te wachten en hij zei: 'Ik breng jou lekker even thuis'. En ik vertelde gewoon dat ik het hondje was wezen

halen. Ik denk nu dat het een goede Duitser was geweest, want hij zal wel gedacht hebben dat zo'n hondje ook niet vanzelf naar buiten kon komen.

Onder de winkel zat een schuilplaats, ook de buurjongen van daarboven was erin gesprongen en vandaar kon je dan ook onder de winkel van Van Haren komen. Maar ondergedoken is mijn vader uiteindelijk niet, hij kreeg een persoonsbewijs waarin hij ouder was.'

Honger

'Honger hebben wij dus nooit echt gehad, juist omdat mijn vader de eilanden op ging om te ruilen. We hadden natuurlijk hier al die middenstanders, de ene had een winkel met babykleden, de andere had herenmode en nummer drie had weer iets anders en dat nam hij allemaal mee om te ruilen voor eten. En als hij dan terug kwam werd dat weer verdeeld. Op een zeker moment kwam mijn vader terug met paard en wagen, zoveel had hij geruild. Wat hij had ging door het kolenluik de kelder in, onder de winkel: tarwe, aardappelen, appels, alles ging daarin. De winkel

was aan een dijk, dus aan de voorkant zat de kelder en daarachter zat een kamer en nog een zijkamer. Mijn zus en ik sliepen in die kamer, achter de kelder. Toen is 's nachts alles gestolen. Mijn vader zou het de andere dag gaan verdelen. Mijn moeder zat gewoon te huilen, ze zei: 'God zei dank heeft Sonja niets gehoord, want ze was er zo op af gegaan'. Ja als ik iets gehoord had, was ik er zo op af gegaan. Nou, ze hadden me dan misschien wel vermoord. Alles zal de zwarte handel zijn ingegaan.

Soms moest ik, als mijn vader op de eilanden was, naar hem toe. Hij had de kar dan nodig omdat hij eten had en omdat hij daar al was moest ik die kar komen brengen. Mijn moeder bracht me tot bij de Oude Maas, bij het Grote Lindt, tegenover Puttershoek. Mijn vader had daar ook een boot.

Je kon daar niet zomaar over, dus zei mijn moeder tegen die militairen dat ik een nichtje was dat in Rotterdam gelogeerd had.

Bij de peefabriek, de suikerfabriek daar, schoten de Duitsers V-I's af. Op

Van een filmrolletje met opnames van een Franstalige streek in 1940.

Gevangen genomen Franse militair.

een keer kwam een roeibootje van Puttershoek met Duitse soldaten die naar Rotterdam moesten en toen vroeg mijn moeder aan die Duitsers: 'Kan mijn nichtje mee terug?' Ja dat kon. En toen gaf ik haar een hand, want een tante zoende je niet. En met mijn fiets dwars over die boot staken we de Maas over en toen kwamen die V-I's ineens over en mijn moeder stond aan de kant te kijken... Als ik de kar meekreeg liet ik m'n fiets staan, want met die kar kon ik niet fietsen. En met mijn pyjama in een hoekje van de kar liep ik dan naar Maasdam, waar ik bij mensen logeerde.'

Dood

Van bombardementen kan ik me eigenlijk niet zoveel herinneren. Wij zijn door alles heengeslapen, mijn zus en ik. Wat ik wel weet, is dat mijn moeder altijd naast ons kwam zitten als wij naar bed gingen met een klein koffertje waar de filmpjes in zaten van de tijd dat wij klein waren. Wat mij nog altijd goed is bijgebleven was de armoedigheid van die tijd, het grauwe. En de razzia's. Dan werden de men-

sen bij het Feyenoordstadion verzameld om afgevoerd te worden met de trein. Ik heb daar wel eens iemand zien doodschieten omdat hij wilde vluchten uit die menigte. Die mannen stonden tussen de hekken die voor het stadion waren, daar werden ze tussen gedreven. En toen liep er ineens eentje hard weg. En toen was het: staan blijven. Er was commotie, er waren geloof ik, wel drie die wegvluchten En twee zijn toen weer tussen die mannen geschoven en eentje bleef liggen. Ik heb gezien dat ze schoten en dat er een bleef liggen. Ik kon niet zien of er bloed lag, daarvoor was het te ver, maar ik heb nog wel een hele tijd gehad dat ik daar niet meer durfde te komen, ook niet na de oorlog. Thuis heb ik er niets over gezegd.'

Het einde

'Veel school had ik op het laatst niet meer, eerst moesten we naar een ander gebouw want de school was in beslag genomen. De Landwacht is er geloof ik in gekomen. Na de oorlog hebben ze er nog NSB'ers opgesloten. Later gingen we nog maar één uur naar school, want er kon niet

meer gestookt worden. Dus ik was veel buiten. Voetballen met de jongens en zwerven door de buurt.

Aan het eind van de oorlog was het met de zaak niets meer. We hadden papieren filmrolletjes, er was geen celluloid meer. De etalage was leeg, er stonden alleen fotolijstjes. Na de bevrijding heeft mijn vader er nooit last van gehad dat hij ook voor de Duitsers had gewerkt. Iedereen kende dat verhaal dat hij die Duitser bijna blind had geslagen. Bovendien, al die winkeliers hadden aan de Duitsers geleverd. Iedereen moest natuurlijk leven. Dat wij foto's maakten begreep iedereen, zo ging dat.'

**Het moeizame gedenken in
concentratiekamp Sachsenhausen**

Hans Moors

Verknipt verleden

20

*Was het niet zo schrijnend,
dan zou dit artikel over de
vele levens van
Sachsenhausen gaan. Maar
zo mag je dat niet
formuleren. Daarvoor torst de
plek teveel pijnlijke
herinneringen aan dood en
geweld. Tegelijkertijd dient
Sachsenhausen nergens
anders voor. Het is een plek
waar dat verleden levend
wordt gehouden. Heel bewust
– en met moeite!*

Natuurlijk is het koud. Gierend koud. Op het uitgestrekte terrein groeit taai gras. Dat was er niet meer toen de SS concentratiekamp Sachsenhausen opgetrokken had nabij de stad Oranienburg, hemelsbreed zo'n 15 kilometer ten noordwesten van Berlijn. Het was, destijds in 1936, bedoeld als het kamp der kampen, ontworpen als de onmiskenbare uitdrukking van het almaar groeiende overwicht van het naziregime. Uitgangspunt: één machinegeweer volstaat om macht op te leggen aan die duizenden mensen in een ommuurde bollende driehoek van barakken. En achter de poort met dat machinegeweer, aan de kant van de wereld, was het kampement gebouwd waar het SS-kader werd opgeleid. Het is er nog steeds. Gesloten, met een hek erom. Het voormalige casino is een bouwval.

Sachsenhausen is een geladen plek. Na de *Wiedervereinigung* van Duitsland op 3 oktober 1990 is dat steeds duidelijker geworden. Vanaf dit moment vermenigvuldigde zich het verdriet van Sachsenhausen. Want wat gedenkt men op een plaats die onder uiteenlopende regimes heeft gediend om systematische terreur uit te oefenen? Hoe richt men een museum in dat – terugkijkend op ruim een halve eeuw – inzicht moet bieden in zowel de opkomst en het verval van het naziregime (1933-1945), als in de zegetocht en teloorgang van het totalitaire bewind van de Sovjet-Unie (1945-1949) en de Demokratische Republik Deutschland (1949-1989)? Deze vragen zijn nu weer actueel. Eind 2002 heeft de Bondsregering een aanzienlijk bedrag geïnvesteerd

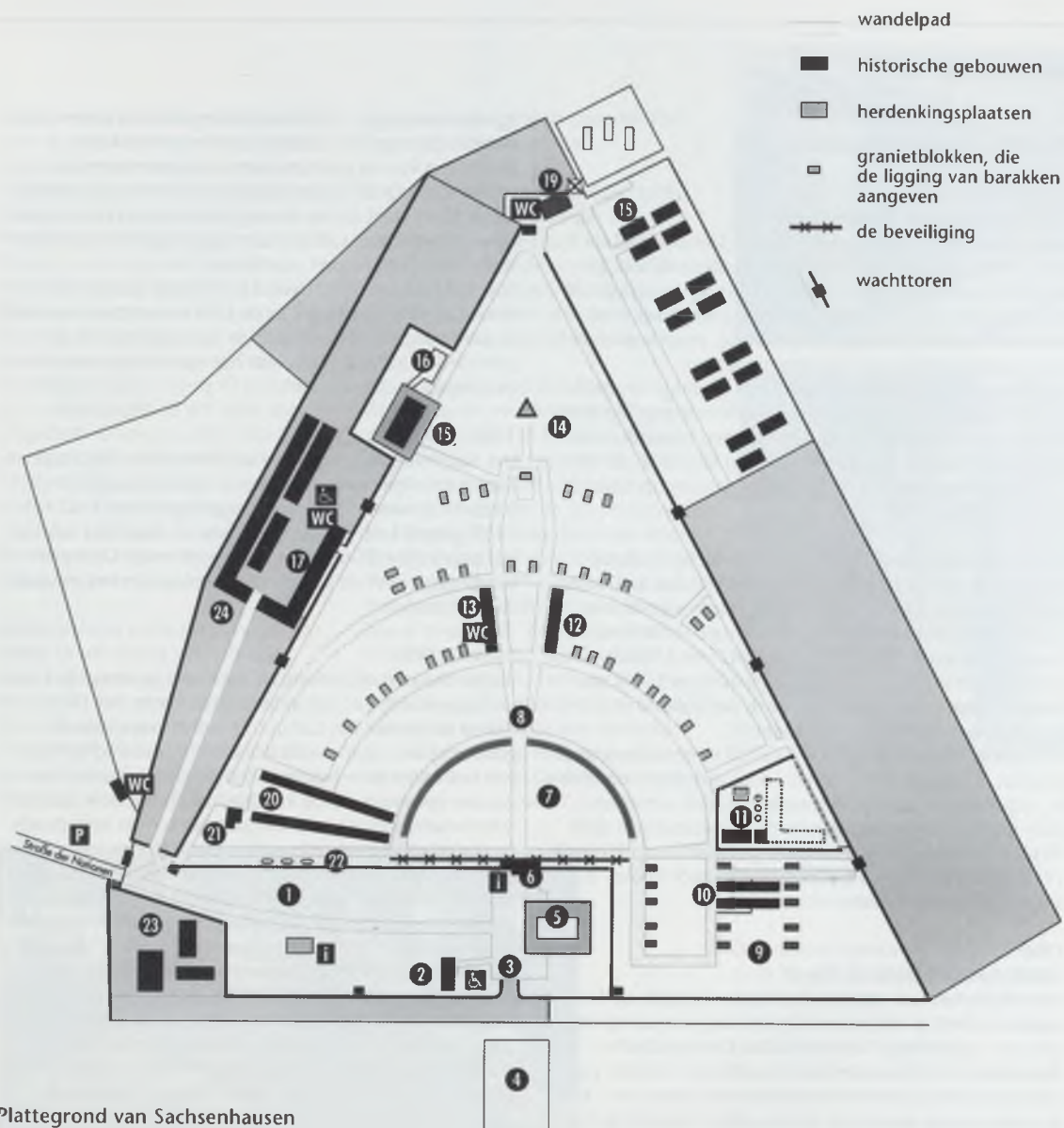
in de herontwikkeling van Sachsenhausen als gedenkplek en museum. Met dit ingrijpende project is onlangs een begin gemaakt, na tien jaar felle politieke discussie.

Hoe ziet het nieuwe Duitsland eigenlijk dat verknippte verleden? Op politiek en bestuurlijk niveau is er overeenstemming: *'Sachsenhausen sollte kein Ort sein deutsch-deutscher Nabelschau,'* aldus Günter Morsch (directeur van de Stiftung Brandenburgische Gedenkstätten en van Gedenkstätte und Museum Sachsenhausen). Maar in het leven van vandaag is die missie nog hoog gegrepen. Brandenburg is een arme provincie met veel werkloosheid. Financieel zijn de meeste inwoners van Oranienburg en omgeving niet beter geworden van de eenwording. Nu is er veel geld voor het verbouwen van Sachsenhausen, deels in de vorm van werkgelegenheidssubsidies. West-geld in hun optiek: voor de *Wiedergestaltung* van het verleden waarmee zij ruim een halve eeuw hebben geleefd. Een portier die me via de Baustelle weer terug loodst naar het parkeerterrein is schrijnend helder. Hij is blij dat hij een baan heeft.

Systematische terreur

Vóór Sachsenhausen had Oranienburg al een concentratiekamp. In 1933-1934 werden daar mensen opgesloten, die een gevaar leken te vormen voor het jonge nazibewind. *'Een paar intellectuelen,'* schreef de journalist Niko Ros uit eigen ervaring op 1 mei 1933 in *Links richten*, *'redacteuren van provinciale sociaal-democratische bladen,*

Met dank aan dr. Horst Seferens, Referat für Presse- und Öffentlichkeitsarbeit der Stiftung Brandenburgische Gedenkstätten in Oranienburg, en Ton van Zeeland, cultureel attaché van de Nederlandse Ambassade in Berlijn.

Plattegrond van Sachsenhausen

1. Tuin van de kampcommandant.
2. Huis van de commandant.
3. Oorspronkelijke ingang van Sachsenhausen.
4. Het casino van de SS.
5. Het nieuwe museum.
6. Wachttoren A, de ingang van het gevangenenkamp.
7. Plein, waar de gevangenen soms urenlang stonden voor het appél. Hier werden ook de openbare straffen uitgevoerd. De cirkel van granietblokken is een gedenksteen.
8. Plaats van de galg. Met Kerstmis de boom.
9. Het 'kleine kamp' met voor een deel nog de oorspronkelijke bebouwing (10).
11. Gevangenis voor eenzame opsluiting. In de ondergrondse bunker erbij werd gemarteld.
12. De keuken van de gevangenen.
13. Wasserij.
14. DDR-monument uit 1961 ter herdenking van de politieke gevangenen.
15. Het vernietigingsgedeelte, in de oorlog buiten de muur van het kamp; met gaskamer, executieplaats en verbrandingsovens.
16. Greppels waar de doodgeschoten gevangenen invielen.
17. Werkplaatsen van de SS, waar de gevangenen slavenarbeid verrichtten.
18. Stenen barakken van Sonderlager B (1940-1945) / Zone II van het Sovjet-kamp (1945-1950).
19. Herdenkingsplaats van NKWD Speziallager nr7/nr1.
20. Ziekenbarakken. Hier vonden ook de medische experimenten plaats.
21. Voor pathologie was er een speciaal gebouw. De wetenschappers konden beschikken over een overvloed aan lijken.
22. Begraafplaats van de voormalige gevangenen die hier nog na de bevrijding zijn overleden.
23. Wapenarsenaal en radiostation, vroeger achter in de tuin van de commandant.
24. Speciale tentoonstelling over de genocide op Roma en Sinti.

Chronologie

1933 – 1934

Concentratiekamp Oranienburg

1936 – 1945

Concentratiekamp Sachsenhausen

Sachsenhausen was het eerste nieuwe kamp dat na de benoeming van Heinrich Himmler tot 'Reichsführer SS und Chef der deutschen Polizei' (1936) op gezag van de SS werd gebouwd. Het vervulde een speciale rol. Niet alleen als opleidingsinstituut voor de SS, maar vooral als het ideaalmodel van een gevangenenkamp. In eerste instantie werden er politieke gevangenen geïnterneerd, later raciaal of biologisch inferieur geachte mensen. Bovendien kreeg Sachsenhausen een bijzondere (in de DDR-annalen trouwens verzwegen) functie in de vervolgingen, ingesteld na de vergeefse aanslag op Hitler (20 juli 1944).

Sachsenhausen is niet gebouwd als vernietigingskamp. Het was de spil van een honderdtal satellietkampen in en om Berlijn waar dwangarbeid ten behoeve van de oorlogsindustrie werd verricht. Toch is er ook in Sachsenhausen systematisch gemoord. In 1942 werd 'Station Z': een executie-inrichting ('Genickschussanlage'), vier crematoria en een gaskamer gebouwd, net buiten het gevangenenkamp op de 'Industriehof'. In totaal hebben er ongeveer 200.000 mensen gevangen gezeten. Tienduizenden stierven door verhongering, ziekte, uitputting, mishandeling, systematische uitroeiing door de SS en de dodenmarsen na de evacuatie in april 1945. Ongeveer 3000 gevangenen beleefden op 13 april 1945 de bevrijding van Sachsenhausen door Poolse en Russische legereenheden.

1945 – 1950

NKWD Speciaal kamp nr 7/nr 1

Het militair bestuur van de Sovjet Unie vestigde op 10 augustus 1945 in het voormalige gevangenenkamp het grootste 'Speziallager' van de Duitse Democratische Republiek. In 1948, nadat de 'denazificatie' officieel was beëindigd, werd Sachsenhausen Speciaal kamp nr 1, het grootste van de drie die zich in de Sovjet-bezettingszone bevonden. Hier werden functionarissen van de NSDAP (laag- en middenkader) geïnterneerd, evenals soldaten en officieren uit het Duitse leger, prominenten, kunstenaars en artiesten die zich voor de nazi-propaganda hadden ingespannen, personen die verantwoordelijk werden gehouden voor naziterreur of wreedheden, jongeren uit de 'Werwolf' beweging, (veronderstelde) vijanden van het Sovjetregime (dikwijls ook al vervolgd onder het naziregime) en mensen die om allerlei willekeurige redenen de bezettingsmacht onwelgevallig waren. In totaal hebben ongeveer 60.000 personen gevangen gezeten, waarvan er 12.000 stierven door ondervoeding en ziekte.

Speciaal kamp nr 7 / nr 1 viel (net als de negen andere in Duitsland) rechtstreeks onder het gezag van de NKWD in Moskou (geleid door Beria). De inrichting ervan ging terug op de afspraken tussen de geallieerden (conferenties van Teheran, Moskou, Jalta en uiteindelijk geconcretiseerd in Potsdam) om Duitsland te bezetten en – als vei-

ligheidsmaatregel – interneringskampen te vestigen in alle bezettingszones. De dubbele functie van het kamp, bestraffing van de aanhang van het oude regime en onderdrukking van tegenstanders van de nieuwe socialistische staat, staat tot op de dag van vandaag de acceptatie en interpretatie van de naoorlogse bezettingsperiode in de weg. Dit verleden was taboe.

Speciaal kamp nr 7/nr 1 werd het 'Kamp van de Stilte'. Pas na de ontmanteling van de DDR wezen bewoners van Oranienburg op het bestaan van massagraven uit de periode 1945-1950 net buiten het voormalige concentratiekamp Sachsenhausen.

1950 – 1961

Het Nationale Volksleger van de DDR neemt zijn intrek in het voormalige concentratiekamp Sachsenhausen. In 1952-1953 wordt 'Station Z' opgeblazen. Van 1961 tot 1989 gebruikt de Volksarmee alleen de barakken van het oorspronkelijke SS-opleidingskamp gebruikt. Dit terrein maakt geen deel uit van de gedenkplaats en het museum Sachsenhausen.

1961 – 1990

Sachsenhausen ressorteert als nationale gedenkplaats voor de 'zegeviering van het antifascisme' onder het Oost-Duitse ministerie van Cultuur. Er wordt een museum gebouwd, een obelisk (die alleen de Sovjet-slachtoffers van het naziregime herdenkt) opgericht en dankzij de nieuwe communistische inzichten in de opbouw van een 'Mahnmalarchitektur' ondergaat het terrein ingrijpende veranderingen. Veel authentieke overblijfselen van concentratiekamp Sachsenhausen verdwijnen. De fundamente van 'Station Z' wordt geïntegreerd in het Mahnmahl, waarvoor een deel van de authentieke kampmuur wordt afgebroken. De gezichtsassen worden verlegd (ten koste van het oorspronkelijke wegenplan) en er verrijst een muur rond de appelplaats. Op het ogenblik is de Oost-Duitse versie van gedenkplaats Sachsenhausen nog zichtbaar. Met de herstructurering die dankzij een 'Sonderinvestitionsprogramm' van de Bondsregering eind 2002 is ingezet, komt daar echter rap verandering in.

1990

Sachsenhausen vervalt aan de provincie Brandenburg.

1993

Oprichting van de *Stiftung Brandenburgische Gedenkstätten*, gefinancierd door de provincie Brandenburg en de federale overheid. De stichting beheert o.m. de gedenkplaats en het museum Sachsenhausen. Gehuisvest is de stichting in het zogenaamde 'T-gebouw' in Oranienburg. Hier was van 1938 tot 1945 het hoofdkwartier gevestigd van de 'Inspektion der Konzentrationslager' (sinds 1942 als 'Amtsgruppe D' van de 'SS-Wirtschafts-Verwaltungshauptamtes'). Vanuit het 'T-gebouw' werden alle Duitse concentratiekampen geadmistreerd en gesuperviseerd. De genocide op Joden, Sinti en Roma werd vanuit Oranienburg gecoördineerd.

2002 – 2005

Herstructurering van de gedenkplaats en het museum Sachsenhausen.

doch meestal arbeiders: communistische of sociaal-democratische gemeenteraadsleden uit omliggende dorpen. Ze werden gearresteerd, mishandeld, moesten werken en exerceren, want 'de Nazi's, die ons in groote getale met de bajonet op het geweer bewaakten, hadden er plezier in om de arbeiders te laten marcheeren, al waren onder de Nazi's ook enkelen, die nu reeds ontgoocheld waren en andere daden van het nieuwe regiem verwacht hadden. (...) Velen werden na een paar dagen vrijgelaten. Deze arrestaties dienden immers hoofdzakelijk om de arbeiders te ontmoedigen en bang te maken, zoodat ze elke poging het nieuwe regiem te bestrijden, opgeven. Na een paar dagen werden ze dan opnieuw gearresteerd.'

Systematische onderdrukking was in kamp Oranienburg geen doel op zich. Dat kwam later pas, in Sachsenhausen en het naoorlogse communistische Speziallager nr 7. Op 13 april 1945 werd concentratiekamp Sachsenhausen bevrijd. Enkele maanden later was het in gebruik als

een vooruitgeschoven post van het beruchte Goelagsysteem.

De geallieerde mogendheden spraken tijdens de Conferentie van Potsdam (juli en augustus 1945) af, dat Duitsland na de oorlog tijdelijk bezet moest worden. Er zouden interneringskampen worden ingericht voor zuivering, controle en berechtiging.

In zijn memoires schreef de Amerikaanse president Harry Truman, dat de discussies in Potsdam bitter waren. Stalin was vastbesloten om erkenning te krijgen voor de mao-nettenbesturen die de Sovjet-Unie had ingericht in door het rode leger bevrijd gebied. Duitsland lag in puin. Het communistische gevaar loerde, zodat snelle economische wederopbouw nodig leek. Zonder de Sovjet-Unie was bezetting van Duitsland echter onmogelijk. Dat was Stalins troef. Bovendien blokkeerde Frankrijk, dat aanvankelijk voor een verdeeld en zwak Duitsland was, de geallieerde samenwerking. Gezamenlijk beleid kwam er niet, hoewel Amerika,

Kamptekeningen.

Engeland en uiteindelijk ook Frankrijk hun bezettingszones aaneensloten tot een economische eenheid.

De interneringskampen die in 1945 in de Sovjet-bezettingszone werden ingericht, vormen een buitengewoon schrijnende episode in de naoorlogse geschiedenis van Duitsland.

Uit praktische overwegingen werden bestaande kampen gebruikt. Bovendien gaf het opsluiten van nazi's in die concentratiekampen waar zij ongekende wreedheid ten toon hadden gespreid – althans officieus – een al even hardvochtig gevoel van rechtvaardigheid. Voor het opzetten van die interneringskampen greep de Sovjet-Unie terug op de Goelag-traditie. Een geallieerde 'veiligheidsmaatregel' verwerd in de context van verhardende tweespalt in het geallieerde kamp tot een institutie voor systematische onderdrukking.

Naarmate Amerika en de Sovjet-Unie scherper tegenover elkaar kwamen te staan, consolideerde Stalin zijn invloed. De Sovjet-Unie steunde de

Sachsenhausen leverde de arbeiders voor een van de grootste steenfabrieken in Duitsland. Ieder morgen marcheerden zij het kamp uit naar 'Klinkerwerk Oranienburg'.

Een van de dodenmarsen in 1945 – voor de Russen uit; uit de kampen rond Berlijn via Sachsenhausen naar het noorden.

communistische partij (KPD) in de oostelijke bezettingszone en drukte eind 1945 de fusie met de socialistische SPD door. In die nieuwe partij SED overheersten de communisten. Andere politieke partijen werden in de loop van 1947 geleidelijk uitgeschakeld.

'Es muß demokratisch aussehen,' aldus Walter Ulbricht, die van 1949 tot in 1971 de Demokratische Republik Deutschland (DDR) leidde, *'aber wir müssen alles in der Hand haben.'*

Communisme en anti-fascisme

Na de oorlog en zeker in de DDR-tijd werd weinig gesproken over Speziallager nr 7 (vanaf 1948 nr 1). Het werd het zogenaamde 'Kamp van de Stilte'. De repressie die er was uitgeoefend, paste niet in de vrijheidsgedachte waarmee de socialistische eenheidsstaat zich legitimeerde. De zegetocht tegen het fascisme en nationaal-socialisme, het bloed dat hiervoor was gevloeid, gold bovendien als de ultieme rechtvaardiging

van het autoritaire optreden van de Sovjet-Unie na de bevrijding. Het kon niet anders – en dat beeld werd van meet af aan in de oostelijke bezettingszone en later in de DDR uitgedragen.

Schrijvers, historici en kunstenaars engageerden zich voor die propaganda – eveneens een aloude Sovjet-traditie, zoals Frank Westerman in *Ingenieurs van de ziel* heeft laten zien. Het naziregime was in communistische optiek een uitwas van het westerse kapitalisme. Het nieuwe Oost-Duitsland was van een andere orde: een socialistische heilstaat, gegrondvest op antifascistische strijd. Het Westen droeg schuld aan de naziterreur, de DDR brak radicaal met het verleden.

Nu voltrekt zo'n breuk zich soepeler als ideologische retoriek dan in mensenlevens. Voor de oorlog al hadden de communistische en socialistische partijen een aanzienlijke aanhang in het oosten van Duitsland, maar dat maakte de DDR niet op slag een communistisch land.

Hoeveel Duitsers hadden tijdens de oorlog het anticommunisme van de nazi's niet gesteund? En dan nu ineens 'new-speak'?

Hoeveel Duitsers hadden zich zo goed mogelijk afzijdig gehouden van het naziregime, maar vielen vanwege hun (anticommunistische) politieke voorkeur na de bevrijding in ongenade?

Voor sommigen die Sachsenhausen hadden overleefd, werd Speziallager nr 7 / nr 1 een nieuwe verschrikking. Anderen verloren daar vrienden en familie – maar konden er veertig jaar lang niet over praten. In 1950 werd het kamp opgeheven. De gebouwen kwamen vrijwel meteen in gebruik als legerplaats van de Volksarmee. Sperrgebiet! Een hek om het terrein én om het collectieve geheugen van drie generaties.

Hoewel een deel van Sachsenhausen tot de ontmanteling van de DDR in 1989 militair terrein is gebleven, viel eind jaren vijftig in vrij korte tijd van beraadslaging achter gesloten deuren

Sachsenhausen in de les: invalshoeken

'Sachsenhausen' is een moeilijk, maar buitengewoon rijk en leerzaam onderwerp voor de geschiedenisles. Als je er rondloopt ga je vanzelf bedenken vanuit welke vragen je je leerlingen erover kunt informeren.

Over het algemeen komt Sachsenhausen eigenlijk nauwelijks aan bod in de les; misschien nog in het rijtje van concentratiekampen met Auschwitz bovenaan. De betekenis van Auschwitz of de andere vernietigingskampen kan en mag niet gebagatelliseerd worden. Maar voor het ontstaan én de werking van het systeem van terreur onder het nazibewind is Sachsenhausen van groter – zij het een ander – belang geweest dan de vernietigingskampen.

Dat Sachsenhausen in de naoorlogse jaren een communistisch Speziallager is geweest, is opvallend weinig bekend. Toch is deze periode goed gedocumenteerd. Heel veel archief- en beeldmateriaal is bewaard gebleven. Het Speziallager (in 1945 één van in totaal elf in de Sovjet-bezettingszone) was een bijzondere uitwerking van de geallieerde afspraken over de bezetting en denazificatie van Duitsland. Het prille begin van de Koude Oorlog; de consolidatie van de invloedssfeer van de Sovjet-Unie in Europa; de grillige start van een nieuwe totalitaire staat die zich grondvest op de strijd tegen het 'kapitalistische fascisme' – ook dat laat Sachsenhausen zien.

Sachsenhausen heeft bijna vijftien jaar als een concentratiekamp gefunctioneerd. Dat is een onderwerp op zichzelf. Hoe leefden mensen daar? Wat voor dagelijkse bezigheden hadden zij? Wat ervoeren zij – temidden van lijden en dood? Dit zijn slechts een paar voor de hand liggende vragen, maar wel vragen die altijd tot de verbeelding blijven spreken. Eens te meer misschien als vanuit een vergelijkend perspectief (de periode 1936 – 1945 versus de periode 1945 – 1950) naar een antwoord wordt gezocht. Daarnaast zijn er natuurlijk tal van interessante invalshoeken om op dit onderwerp te variëren. Hoe zat het bijvoorbeeld met bijzondere slachtoffergroepen?

Is het mogelijk om een 'dadergeschiedenis' te schrijven? Wie waren die 'daders' eigenlijk?

Sachsenhausen ligt vrijwel tegen de stad Oranienburg aan, niet ver van Berlijn. Dat roept natuurlijk de vraag op hoe die onheilsplek door omwonenden is beleefd. Als onheilsplek? Stel, als kleuter zie je je moeder wijzen naar kamp Oranienburg; daar zetten ze stoute mensen gevangen. Op het gymnasium krijg je geschiedenisles en leer je dat schadelijke elementen in de samenleving geïsoleerd moeten worden; en je weet wel dat dat vlakbij gebeurt.

Amper twintig, net in een eerste mooie kantoorfunctie, zie je nog steeds gevangenen door de poort marcheren, begeleid door soldaten in een ander uniform; bijna iedereen weet waar de massagraven zijn – maar wie wil dat horen? En dan loop je, vijftien jaar later, met je eigen zoon over het terrein van de 'Nationale

Gedenkstätte'; en hij vraagt wie er dan achter dat hek zitten.

Oost-Duitse pensioenopbouw, West-Duitse prijzen: de oude dag zal althans financieel niet zo onbezorgd zijn als je had gehoopt; Sachsenhausen is nu van de provincie Brandenburg, een van de 'neue Bundesländer' en in de krant wordt hevig gedebatteerd over wat er met het kamp moet gebeuren; misschien kun je met een baantje als portier of gids nog wat extra inkomen verwerven.

En weer tien jaar later zijn de plannen voor de sanering van Sachsenhausen definitief. Het gaat er nu van komen: een plek waar eigenlijk steeds weer de film van jouw leven wordt gedraaid. Zo bezien, is Sachsenhausen uniek.

Ruim veertig jaar al is Sachsenhausen een officiële gedenkplaats. Intussen is de wereld buiten Sachsenhausen behoorlijk veranderd. Welke invloed heeft dat gehad op wat er werd herdacht? En op hoe er is herdacht? Dit is een boeiende historische invalshoek: als het gaat over Sachsenhausen, maar bijvoorbeeld ook in internationaal perspectief. Ieder land herdenkt – om te zijn. Ook Sachsenhausen is een 'lieu de mémoire'.

Dit zijn maar vijf suggesties. De lijst kan vele malen langer worden. De 'Pädagogische Dienst' van de Stiftung Brandenburgische Gedenkstätten werkt heel actief aan publieksvoorlichting en het ontwikkelen van educatief materiaal. Gelukkig hebben ze het ook erg druk.

Slachtoffers: bijzondere groepen

Eén van de bijzondere groepen slachtoffers die onder het SS-regime in Sachsenhausen een gruwzaam lot onderging, is de groep homoseksuele mannen. Getooid met de roze driehoek zijn er in totaal in oorlogstijd ongeveer 1200 geïnterneerd geweest. De helft is vermoord.

Waarom vervolgde het nazi-regime homoseksuele mannen? Opvallend genoeg werden homoseksuele vrouwen doorgaans met rust gelaten. De verklaring is, dat de vervolging van homo's in essentie niet ethisch beargumenteerd was, maar politiek. Het ging de nazi's niet om het bestrijden van seksuele aberratie of tegen-natuurlijkheid. De vervolging was enerzijds gericht tegen de 'Freundschaft' en 'Verführung', die onverenigbaar was met het nazistische ethos van 'soldatische Kameraderie' en 'Folgsamkeit'. Anderzijds vormde het georganiseerde karakter van de homobeweging, de homoseksuele netwerken, trefpunten en instituties in de ogen van het naziregime een 'oncontroleerbare levenswijze' die vernietigd moest worden. De homoseksuele man was de vijand van de nationaal-socialistische 'Männerstaat'.

Aan de vervolging van homoseksuele mannen is na de oorlog – ook door historici – betrekkelijk weinig aandacht besteed. Het was een relatief kleine groep slachtoffers. Bovendien werden homo's, in tegenstelling tot mensen die vanwege hun ras waren vervolgd, lange tijd beschouwd als potentieel 'umerziehbar' – en daarmee als een groep zonder essentieel groepskenmerk. Het leven van deze groep

slachtoffers ging ook na de oorlog niet over rozen. Integendeel: waren in de Duitse Democratische Republiek homoseksuele relaties tussen meerderjarigen vanaf 1957 niet langer strafbaar, in de Bondsrepubliek Duitsland bleef het door de nazi's aangescherpte artikel 175 dat homoseksualiteit criminaliseerde tot 1968 van kracht. In de periode 1950-1965 werden in de Bondsrepubliek zelfs net zoveel processen gevoerd en veroordelingen (44%) uitgesproken tegen homo's als in de tijd van het naziregime. Het was voor homo's daarom buitengewoon lastig om 'Wiedergutmachungsansprüche' te doen, want dat kon hen op strafrechtelijke vervolging komen te staan.

Literatuur: J. Müller en A. Sternweiler, *Homosexuelle Männer im KZ Sachsenhausen* (Verlag Rosa Winkel: Berlin 2000).

het besluit om van het voormalige concentratiekamp Sachsenhausen een nationale gedenkplaats te maken. Het zogenaamde 'Station Z' was toen al opgeblazen, maar de fundamenteën werden op groter schaal overkapt. Een deel van de ommuring werd afgebroken en een nieuwe muur opgetrokken waardoor de oorspronkelijke scheiding tussen het gevangenenkamp en het 'Industriehof' verdween. Een monumentale obelisk werd opgericht, om

de appelpaats ontstond een semi-transparante halve cirkel van beton en er werd een imposante expositieruimte gebouwd. De authentieke gezichtsassen van concentratiekamp Sachsenhausen werden verlegd; niet alleen omdat een deel van het terrein militair, dus verboden gebied bleef, maar ook om alle aandacht te vestigen op het herdenken van de 'overwinning van het antifascisme op het fascisme'. In 1961 werd de nationale gedenkplaats geopend.

Sachsenhausen nu

In veertig jaar is er weinig veranderd. Dat getuigt enerzijds van de taaiheid van de officiële communistische visie op de Tweede Wereldoorlog en de naoorlogse jaren. Anderzijds is duidelijk hoeveel tijd en moeite die het heeft gekost om na 1990 helderheid te krijgen over de herontwikkeling van Sachsenhausen. Het was duidelijk dat er iets moest gebeuren. Maar elk plan werd noodzakelijkerwijs op een gouden schaalte gewogen. Want wat je ook aanraakt op het terrein, het is geladen: het maakt – ooit, ergens en voor altijd – deel uit van de zeventigjarige geschiedenis van die plek. Van kamp Oranienburg is via concentratiekamp Sachsenhausen, Speziallager nr 7 / nr 1 en de nationale gedenkplaats uit de DDR-tijd met een gloeiende etsnaald een streep door de Duitse geschiedenis getrokken.

De komende jaren krijgt Sachsenhausen zijn historische gezicht terug. Dat is wijs. Maar voor wie rondloopt over het terrein schuiven de beelden almaar over elkaar. Die plek heeft niet één historisch gezicht. Wie de geschiedenis van Duitsland kent, ervaart Sachsenhausen als kortsluiting in zijn historisch besef. Er zijn maar enkele plekken op de wereld waar je de geschiedenis van politieke ideologieën gedurende zeventig jaar kunt volgen – in één oogopslag, welke kant je ook uitkijkt!

Openingstijden:

1 april – 30 september

8.30 – 18.00 uur

1 oktober – 31 maart

8.30 – 16.30 uur

De musea en winkel zijn gesloten op maandagen.

Meer informatie:

Gedenkstätte und Museum
Sachsenhausen
Straße der Nationen 22
D-16515 Oranienburg

[www.sachsenhausen.
brandenburg.de](http://www.sachsenhausen.brandenburg.de)

**Gesprek met
Johannes Houwink ten Cate**

Maria van Hapefen en Tineke Bogaerts

Genocide in samenhang bestuderen

De instelling van een nieuwe leerstoel, nee zelfs een heel instituut, komt niet vaak voor in ons vakgebied. Toch heeft de Universiteit van Amsterdam in samenwerking met het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie en de overheid een dik half jaar geleden het Centrum voor Holocaust- en Genocidestudies in het leven geroepen. Directeur Johannes Houwink ten Cate (46) houdt op 8 mei zijn inaugurele rede. Benieuwd naar wat zijn instituut het Nederlands geschiedenisonderwijs heeft te bieden, maakten we een afspraak.

27

'Een flamboyante publicist en ervaren mediabespeeler' kopte het Historisch Nieuwsblad, naar aanleiding van zijn debuut op de hitlijst van historici. Met stip op nummer 19, één plek onder de kroonprins. Wat hopelijk meer zegt over de lijst dan over de prestaties van de historicus.

Houwink ten Cate slaat de benen over elkaar en rookt op de rand van het opengeslagen venster een sigaret. Laten we het maar gewoon hebben over zijn instituut. 'Dat nog maar klein is, want de financiële middelen zijn vooralsnog beperkt. Je kunt er de salarissen voor een paar part-time medewerkers en een hoogleraar van betalen en that's it. Het instituut kan in ieder geval tien jaar bestaan, met na vijf jaar een strenge evaluatie.'

Een politieke keuze

'Het centrum maakt deel uit van een reeks instituten die in verschillende Europese staten worden opgericht om wetenschappelijk onderzoek te doen

naar de Holocaust en daardoor een verantwoorde beeldvorming te ondersteunen.'

Een schitterende volzin die in de Nederlandse context enigszins misplaatst lijkt. Want hebben we hier immers al niet voldoende aandacht voor de jodenvervolgung? In de onderwijsmethodes wordt op alle niveaus, van basisschool tot en met voortgezet onderwijs, toch een grote plaats ingeruimd voor het onderwerp?

'Echte aandacht voor de Holocaust is niet van alle tijden', luidt de repliek van Houwink ten Cate:

'En al helemaal niet als je vanuit internationaal perspectief kijkt. Dat er een speciale term voor de jodenvervolgung bestaat, eerst Holocaust, later Shoah, is vrij nieuw.

Dat gebrek aan belangstelling bestond vooral in de Oost-Europese landen. Alhoewel? Ook in Nederland heb je de doorbraak in de historiografie pas midden jaren zestig, naar

aanleiding van Pressers *Ondergang*. Maar voor de mensen in de verschillende landen van Oost-Europa leefde tot voor kort de jodenvervolgung nog niet als thema op zich. Men dacht daar vooral in termen van nationaliteit: vervolging van Polen, Tsjechen etcetera. Het is exemplarisch dat Madeline Albright, de Amerikaanse minister van Buitenlandse Zaken onder president Clinton, enkele jaren geleden vertelde dat ze lang niet heeft geweten dat ze joods was. Haar ouders, die na de Tweede Wereldoorlog als immigranten vanuit het Oostblok naar de VS kwamen, hielden dat zorgvuldig geheim. Het was iets van het verleden dat je maar beter kon vergeten.'

De Task Force

'Sinds 1998 is er, op een initiatief van Zweden, in Europa een Task Force for International Cooperation on Holocaust Education, Remembrance, and Research, bemand door diplomaten en vakgenoten uit de verschillende Europese landen, die overleggen hoe

je verantwoorde kennis kunt bevorderen, zodat de Holocaust niet vergeten wordt of de geschiedenis ervan verdraaid. De bedoeling is om door een samenhangende bestudering van dit deel van het verleden, zowel in West- als in Oost-Europa, een 'beter' beeld door te geven aan latere generaties.

Binnen de International Task Force functioneren een aantal werkgroepen, waaronder een 'academic sub-committee' onder leiding van de historicus en emeritus hoogleraar Yehuda Bauer uit Jeruzalem. Bauer stelde voor om kleine centra op te richten voor wetenschappelijke studie die de media en iedereen die informatie nodig heeft, kunnen voorzien. Daarmee doelde hij vooral op onderwijs.

Bauer definieerde in *Rethinking the Holocaust* (Yale University Press, 2001) het fenomeen Holocaust en plaatste het tevens in perspectief. Uniek, vanwege de methodische uitvoering binnen de industriële mogelijkheden, maar toch is de Holocaust niet zo 'onbegrijpelijk' als we wel zouden willen. Het is de best onderzochte volkerenmoord uit de geschiedenis en staat symbool voor andere rampen van dezelfde aard. Moord en vervolging van Koerden, Armeniërs, Russen, Roma's, Tutsi's, Indianen, negers etcetera.'

Nederland weer koploper

'Toen Nederland in 2001 voorzitter werd van de Internationale Task Force Holocaust waren de dienstdoende politici, na een initiatief van Hans Blom, van mening dat er nu ook echt iets moest gebeuren. Men is toen met de pet rondgegaan bij de ministeries van Buitenlandse Zaken, Financiën, OC&W en VWS, en met dat geld en middelen van het NIOD en de Universiteit van Amsterdam betalen we nu dit. Het centrum heeft veel van een universitair instituut. Wij doen wetenschappelijk onderzoek en geven academisch onderwijs aan studenten van de UvA. Het is niet de bedoeling dat het centrum zelf met educatief materiaal en educatieve tips gaat komen. Daarvoor is er in Nederland al know how genoeg. Denk eens aan al het materiaal dat met betrekking tot oorlog en herdenking ontwikkeld is. Kijk maar op de website van de Stichting 4 en 5 mei – daar komt een heleboel

Maria van Haperen en Johannes Houwink ten Cate.

voorbij. En er wordt vast ook veel gemaakt voor projecten op basisscholen en in het voortgezet onderwijs door de leraren zelf. Mijn indruk is dat er geen probleem is wat betreft het aantal projecten. Maar ze zijn wisselend van kwaliteit en vaak wel heel erg lokaal, waardoor de relatie met de grote historische gebeurtenissen volledig duister kan blijven. Overigens zijn er ook heel goede dingen bij. Denk vooral ook aan de constante stroom van projecten waarmee de Anne Frank Stichting het onderwijs bedient. Zoiets als de Anne Frank Stichting is nergens op de wereld te vinden.'

Kleio: Zijn er lijnen waarlangs modern onderwijs over dit stuk verleden zich zou moeten bewegen? Wanneer je kijkt hoe er les is gegeven over de oorlog en welke veranderingen zich hebben voorgedaan in de zwaartepunten, wat is dan nu de tendens? De Holocaust als joodse geschiedenis? Leerlingen nog meer laten nadenken over 'het kwaad in eigen straat'? Meer aandacht voor de uitmoording van andere groepen mensen, recenter en overal in de wereld?

Johannes: Wij willen vooral adviseren op inhoudelijk gebied, niet sturen en zeker niet didactiseren. Daarvoor zijn er deskundigen genoeg, lijkt me. Onze bijdrage kan liggen op het terrein van de studie naar de Holocaust als internationaal verschijnsel. Er zijn dan meer mogelijkheden tot vergelij-

ken. Verder moet ook de Holocaust geplaatst worden in het algemene verhaal over genocide in de twintigste eeuw.

Genocide in het algemeen

'Op het terrein van genocide wordt op het moment veel onderzoek gedaan. Daarbij zijn interessante theorieën ontwikkeld over de grote lijnen, die je bij iedere vorm ervan in de laatste honderd jaar kunt aantreffen.

Moderne genocide, de genocide van de twintigste eeuw, heeft heel eigen kenmerken: er vallen bijzonder veel slachtoffers in een korte tijd. De echte massamoord speelt zich af in het geheim. Er wordt in ruime mate valse voorlichting verstrekt door de media, met name door de radio en er is sprake van een genocidale ideologie.

Genocide blijkt bijna uitsluitend plaats te vinden tijdens een oorlogssituatie. De politieke elite heeft een zondebok nodig als oorzaak van de oorlog of om uit te leggen waarom de oorlog zo slecht gaat. Men beschuldigt een bepaalde minderheid. En die minderheid kan best kunstmatig in het leven geroepen zijn. Dat zie je bijvoorbeeld bij nazi-Duitsland. Als die minderheid er niet meer is, zeggen de machthebbers, zal alles zich ten goede keren. Alleen als de schuldigen weg zijn, verdwenen in de vuilnisbak van de geschiedenis, is herstel mogelijk van de goede oude tijd.

Er is dus sprake van een utopie in het verleden die in de toekomst terug zal keren: een typisch twintigste-eeuwse droom. Zo werd het Derde Rijk voorgesteld als een hervatting van het Heilige Roomse Rijk, en ook in de Sovjet-Unie werd sentimenteel gedaan over 'het heilige Rusland'.

De minderheden zijn niet uitwisselbaar natuurlijk, maar men gaat er op dezelfde manier mee om. Het gaat om maakbaarheid van de ideale mens en de ideale samenleving. Je kunt de mensen die deze denkbeelden verspreiden 'sociale ingenieurs' noemen. Ze komen overal op de wereld uit vergelijkbare sociale lagen en beroepen. Het is de intelligentia, dezelfde mensen die nu les geven over de Holocaust. De genocides in het Derde Rijk, de Sovjet-Unie en in Cambodja passen in dit beeld en ook de mensen, die zich eraan schuldig maakten.

Een probleem voor de historicus is het feitenmateriaal. Er is vaak geen juridische afwikkeling, dus er wordt niets vastgelegd.

Het proces van Neurenberg was ook daarom een goede zaak. Er stond een heel regiem terecht. Niet alleen de daden van individuele personen werden beoordeeld, maar het hele misdadige systeem. In Den Haag bij de processen rondom de Bosnische oorlog tegen Milosevic en de andere Serviërs ligt dat anders. Daar staat de verdachte terecht en niet het bewind waarin hij of zij functioneerde. In Neurenberg is meer boven water gekomen dan je nu bij de Haagse processen mag verwachten.'

De Holocaust internationaal bestuderen

'Op het gebied van Holocauststudie moet er nog van alles gebeuren. Er wordt zoveel zonder meer aangenomen, en daarbij komt: iedere tijd heeft zijn eigen invalshoek met eigen vragen.

Zo is er de kwestie van de omstanders. Waren die nu allemaal schuldig of niet? Eerst niet, nu soms wel. Nu zou ik zeggen, het ligt eraan over welke plaats je het hebt. In Duitsland was het hele systeem doordrongen van een moderne genocidale mentaliteit. Maar alle joden de trein ingedreven door de passiviteit van de Nederlanders? Dan is het begrip 'dader' wel erg uitgerekt.

Het curieuze is dat onderzoek uitwijst, voor zover dat is gedaan, dat er geen enkele reden is om aan te nemen dat in het ene bezette land meer ondergedoken joden waren dan elders. Het aantal geredden als percentage van de totale bevolking is vergelijkbaar, één procent. De bevolking heeft zich in het ene gebied niet anders gedragen dan elders – met uitzondering van Parijs, daar was het drie procent.

Als het om redding gaat is het allemaal nog hetzelfde.

Als je minder globaal kijkt, zie je wel verschillen. In Nederland heeft dat te maken met de leeftijd van de betrokken personen. Joodse kinderen zaten ergens langer, dus er waren minder mensen nodig om ze te redden, dan bij de moeilijker te plaatsen en vaker verhuizende volwassenen.

Verder zijn er plaatselijke verschillen. Lipschits komt uit het noorden, de omgeving van Groningen, waar na de oorlog iedereen weg was. Daar was relatief weinig hulp voor joden. In de randstad werd wel veel ondergedoken, maar de oppakkans was er ook groter. In de middelgrote steden in de mediene lag het percentage aanzienlijk lager. Dit komt door de mensen waarom het gaat – goed geassimileerd, de nette middenstand met relaties in niet-joodse kringen en, als er een winkel was, met een flinke financiële armslag. Dat is heel anders dan zo'n arme jood uit Amsterdam, waar de mensen ook nog eens gemakkelijk huis aan huis konden worden opgepakt.

Als je de Nederlandse aantallen vergelijkt met bijvoorbeeld Belgische, dan blijkt dat er meer overeenkomsten zijn tussen de gang van zaken in de grote steden van beide landen dan tussen de grote en kleine steden in één land.

Een ander punt van discussie is de plaats van de Wehrmacht vergeleken met die van de Waffen SS bij de Holocaust. "De echte grote boeven," zei men, "zaten in de Waffen SS". Maar dat was het verhaal voor de Bundeswehr na de oorlog. Eigenlijk kon dat niet. Het percentage weggehaalden was daarvoor te groot. Alleen al als je nu op foto's kijkt, zie je wel wat anders. Je moet veel meer denken in de richting van deelname van de bevolking aan vervolging. In Servië bijvoorbeeld is de moord begonnen met behulp van eigen

Wehrmachtsoldaten. Toen Eichmann wilde beginnen met het deporteren van joden was dat niet meer nodig. Servië was al judenrein. Dat had het leger maar vast gedaan.

Verder hebben historici sterk de neiging om te zeggen dat het openen van de Oost-Europese archieven zo belangrijk is geweest voor onze kennis van de Holocaust. Maar gebleken is dat we ons als beroepsgroep in de luren hebben laten leggen. Veel archieven zijn helemaal niet naar Moskou gegaan. De stukken zijn gebleven waar ze waren en daar opzettelijk een beetje onderop terecht gekomen.

Alleen al als je wat verder kijkt in heel gewone archieven uit de oorlogstijd zie je een genocidaal systeem. Een Amerikaanse collega die onderzoek wilde doen kwam er met een archivaris niet goed uit en zei toen maar 'bring me anything'. Hij kreeg, om hem te pesten, het archief van de vrijwillige brandweer. Dat bleek een prima bron. In 1942 waren er voortdurend brandjes geweest waarvoor de vrijwilligers hadden moeten uitrukken. Het waren altijd kapotte kachels e.d. Nooit werd er gewezen op iets van verzet. Maar zoveel kapotte kachels? Daarna vroeg hij in het wilde weg om het archief van de plantsoenendienst. Het eerste stuk daarin was al een brief waarin de commandant van een kamp in de buurt vroeg om struiken om het crematorium van zijn kamp te camoufleren.

Je kunt dus echt wel zien dat, als een staatsapparaat erop gericht is een zo grote groep mensen aan te vallen, iedereen er tot zijn nek inzit.

Kleio: Denk je niet dat er onder leerlingen, docenten en misschien zelfs veel algemener geen sprake is van een zekere Holocaustmoeheid?

Houwink ten Cate: 'Daar moet je wat aan doen. Door met nieuw materiaal te komen en met een andere aanpak. Iedere tijd heeft zijn eigen aanpak. Zelfs de termen holocaust en shoah zijn recent en afkomstig van een tv-serie en een documentaire film. Daar moet je niet van schrikken. Dan maar de holocaust als strip.'

De bijzondere profielwerkstukken van Lek en Linge

Muziektheater History

Je moet maar durven ... De geschiedenis van de twintigste eeuw in zang, toneel en dans van Egon Schiele en de emancipatie van de vrouw tot en met Praagse lente, Over de Muur en dromen van de toekomst. Dertien leerlingen uit A6 en twee uit H5 van ORS Lek en Linge in Culemborg lieten afgelopen februari in Theater De Fransche School drie keer een volle zaal een impressie zien van de afgelopen eeuw. Het publiek was zeer enthousiast, de plaatselijke krant lovend en Kleio liet zich inpraten door de leerlingen en hun geschiedenisdocent, Marco Baars.

'Tegen het einde van het voorlaatste schooljaar', vertelde Marco Baars, 'beginnen de inleidende beschietsingen om de leerlingen aan het werk te zetten voor hun profielwerkstuk. Dat wordt dan in het begin van het laatste schooljaar gemaakt en moet tegen december afgerond zijn. Nu heeft Lek en Linge een toneelclub en het afgelopen jaar zaten er aardig wat leerlingen in A5 die al jaren toneelervaring hadden, én geschiedenis in hun pakket. Ik vond dat je daar toch iets mee zou moeten kunnen doen en de leerlingen voelden daar zelf ook veel voor. Het werd een show over de twintigste eeuw met voordracht, zang, muziek en beelden.

De gang van zaken

Door het overzicht van de geschiedenis van de twintigste eeuw dat als altijd in de laatste weken van het schooljaar werd behandeld, kwam weggezakte kennis weer naar boven en een lange lijst onderwerpen moest ervoor zorgen dat leerlingen die dat wilden al in de vakantie aan het werk konden gaan. Ze kozen een eigen thema uit en gingen zich inlezen. In september begon het werk pas goed. Natuurlijk waren er heel wat leerlingen die het gebruikelijke werk-

stuk wilden maken, maar een groep van zo'n vijftien enthousiastelingen bleek te willen gaan werken aan het toneelstuk. Er werd geïnventariseerd wat er was gekozen en gekeken of er niet belangrijke hiaten waren gevallen in de eeuw. Er werden onderwerpen toegevoegd en taken verdeeld. Sommige leerlingen deden aan twee of zelfs drie scènes mee, met al het daarbij behorende voorwerk. Er was besloten een show te maken met veel muziek en kleur. De kleur zou moeten komen van een diapresentatie (in de show worden meer dan 200 zorgvuldig geselecteerde beelden getoond), voor de muziek stonden drie leerlingen uit havo 4/5 garant.

In principe werkte iedereen voor zichzelf, of in een groepje: onderzoek naar de feiten achter het onderwerp, bepalen wat ze van het onderwerp wilden laten zien, in welke vorm. Er werden teksten geschreven en plaatjes gezocht voor de dia's. Tijdens de gemeenschappelijke bijeenkomsten op school werd het werk op elkaar afgestemd. Zware en meer lichtvoetige zaken werden afwisselend in het programma geplaatst, er werd gediscussieerd - vooral ook tussen leerling en leraar - over de accenten die gelegd werden en taalgebruik.

Marco Baars: 'Je moet immers rekening houden met wat je als school wilt uitdragen'.

Nienke: 'Je moest gokken of iets leuk was of niet, of iets kon of niet. En eigenlijk bleef het tot op het laatste moment spannend: je weet niet hoe de mensen gaan reageren.'

Het maken van History bleek al vlug enorm arbeidsintensief. Gelukkig kon een deel van het werk gedaan worden tijdens twee Lek en Linge-dagen. (Gedurende het schooljaar is op Lek en Linge ieder lesuur vijf minuten

korter zodat er tijd vrijkomt voor bijzondere activiteiten.)

Al met al hebben de leerlingen de tachtig uur die er staan voor een profielwerkstuk meer dan gevuld. Meestal was er veel meer tijd nodig. De leerlingen hielden een logboek bij van hun werkzaamheden.

Het resultaat

Docenten en leerlingen zien met veel voldoening terug op het werk aan het profielwerkstuk. Een enthousiast ontvangen voorstelling, tevreden leerlingen met een goed gevoel over hun werk en een tevreden leraar: 'De leerlingen hebben goed historisch werk verricht. Er is gestudeerd, gezocht, afgewogen, gediscussieerd, beredeneerd gekozen voor een bepaalde optiek. Ze durfden hiermee hun nek uit te steken, want wie laat zijn werkstuk nu kritisch bekijken door vijfhonderd man tegelijk?'

Gedurende de rest van het examenjaar blijkt het ook door te werken. De leerlingen weten meer, zijn meer geïnteresseerd en zien meer verbanden dan in vorige jaren. En: je zet je vak zo ook eens goed op de kaart. ■

Reprise

Op vrijdag 13 en zaterdag 14 juni wordt het theaterstuk opnieuw opgevoerd om 20.00 uur in Theater de Fransche School in Culemborg. Geschiedenisdocenten en hun leerlingen zijn hierbij van harte welkom. Het zal voor docenten tot inspiratie leiden en leerlingen kunnen leuke ideeën opdoen.

Toegangsprijs: leraren € 5,-, leerlingen € 3,50.

Bestellen bij Marco Baars, tel. 0345-512833, e-mail baars.m@worldonline.nl

Collega's krijgen het uitgebreide programmaboekje, waarin per thema wordt aangegeven waarvoor gekozen is, toegestuurd.

Antony Beevor, *Berlijn. De ondergang 1945.*

(Balans, Amsterdam 2002), 529 blz.

Een gruwelijke tijd

Ineens was het woord er. Eerlijk gezegd had ik het nooit eerder horen gebruiken, maar toen je overal hoorde beweren dat Bagdad het lot van Stalingrad zou ondergaan en dat de *urban war* niet te winnen was, kon je niet meer om het woord heen: stadsguerrilla.

Het woord roept beelden op van het verschrikkelijkste wat oorlog te wege brengt: dood en verderf met totale verwoesting en ontredde voor alles en iedereen. Natuurlijk is niet iedere slag in en om een stad te definiëren als een stadsguerrilla; het is alleen dat gevecht om steden waarin de burgerbevolking tussen de verdedigers en de aanvallers zit en waarin om ieder huis en om iedere verdieping gevochten moet worden. De verschrikkingen zijn zo groot dat alleen psychopathische heersers hun eigen bevolking bewust zo'n oorlog inslepen. Al in de vijfde eeuw voor Christus waarschuwde de Chinese wijsgeer Sun-Tzu in *De kunst van het oorlogvoeren* voor de consequenties van de stedelijke oorlogvoering.

Anders dan de titel doet vermoeden is het geschrift geen militair handboek, maar juist een filosofische werk waarin uiteen wordt gezet wat de verschrikkingen van oorlog zijn en met welke middelen een oorlog voorkomen kan worden. Iedere oorlog is een politieke nederlaag, maar daarmee kan niet gezegd worden dat hij soms geen noodzakelijk kwaad is. Een wijs aanvoerder begint de strijd echter zonder te denken aan zijn eigen roem en trekt zich terug als dat in het belang van zijn volk en leger is. Reden genoeg om de oorlog in de stad te vermijden.

Het zijn veelal wrede totalitaire heersers die bereid zijn hun bevolking op te offeren voor het lijfsbehoud van het eigen regime. Zo gezien is de stedelijke oorlogvoering een politiek en militair chantagemiddel. Dat verklaart ook waarom de confrontatie tussen de grote totalitaire ideologieën in de laatste wereldoorlog de wreedste voorbeelden heeft laten zien van die stedelijke strijd.

Steeds wordt daarbij Stalingrad hét voorbeeld genoemd van stadsguerrilla. Het is puur academisch en daarom in deze context van menselijk leed tamelijk absurd, maar toch kan de vraag gesteld worden of de strijd

om Stalingrad eigenlijk wel een echte stadsguerrilla genoemd kan worden; het grootste deel van de bevolking van de Wolgastad was immers geëvacueerd. Maar ook zonder burgers was de strijd tussen de Russische en Duitse soldaten wreed genoeg. Overigens – en dat zal iedereen weten – had de slag om Stalingrad wel degelijk een winnaar, tenzij de strijd alleen op het zuiver menselijk vlak wordt bekeken, want dan had hij inderdaad slechts verliezers. De omsingeling door het Rode Leger betekende dat het Zesde Leger van Von Paulus als een rat in de val zat en inderdaad: het is door Hitler opgeofferd.

De Russen komen

Het beste voorbeeld van stedelijke oorlogvoering blijft natuurlijk de strijd om Berlijn in het vroege voorjaar van 1945: Russische troepen vochten zich door de miljoenenstad naar de Rijkskanselarij om de doodsteek aan het Derde Rijk te geven. Hitler had zijn eigen bevolking gegijzeld met de door leger en partij gepleegde wandaden tegen de volken van de Sovjetunie; propaganda-minister Goebbels hamerde steeds maar op de wreedheden die de Duitsers te wachten stonden. Voorbeelden daarvan werden hem door het Rode Leger zelf geleverd. Voor de Führer stond vast dat als het Duitse volk niet samen met zijn rijkten onder wilde gaan, hij dan tenminste de bevolking van Berlijn in zijn megalomane zelfmoord moest meeslepen. En ook voor Stalin was geen prijs aan mensenlevens te hoog om zijn doel, de verovering van de *Reichshauptstadt*, te bereiken.

Antony Beevor heeft een huiveringwekkend verslag geschreven over de doodstrijd van het Nazi-regime. Het is een angstaanjagend verhaal uit een andere wereld; vredige namen op de kaart blijken de plaats geweest te zijn van ongekende wreedheden. Bevoorsrelaas is een orgie van geweld waarin de lezer wordt opgezogen en hoewel hij de afloop weet, kan hij zich niet van de gruwelijke vertelling losmaken.

Het boek roept emoties op van walging en medelijden. Walging over de gepleegde gruwelijkheden en medelijden met de miljoenen Duitse vrouwen en kinderen die het slachtoffer werden van het Rode Leger. Voor je het weet denk je in Goebbels termen over de Russen: Mongoolse horden die plunderend en verkrachtend rondtrokken.

En het is allemaal nog waar ook. Maar vier jaar eerder hadden diezelfde Russen de Naziefurie over zich heen gekregen en nu betaalden zij met gelijke munt terug. En over terreur hoefde je de Sovjets niets te vertellen, daar hadden zij in de jaren dertig al aardig mee geëxperimenteerd.

Kortom: je kunt dit boek maar met een verlangen lezen: naar het einde toe. Want pas dan zal al dat afgrijselijke geweld ophouden. Maar voordat het zover is, moet je wel door de verschrikking van de doodstrijd van het

Derde Rijk heen. Het is als het bezoek aan een concentratiekamp; verstandelijk weet je wat er zich allemaal heeft afgespeeld, maar soms moet je ter plekke zijn geweest om er iets van te kunnen voelen.

Dit boek is als geen ander in staat de laatste strijd tussen de twee totalitaire systemen van de twintigste eeuw in al zijn verschrikking te beschrijven. Het ene walgelijke verhaal volgt na het andere, wat dat betreft is het boek een perverse litanie van beestachtigheid. Soms lijkt het erop dat Beevor er maar niet genoeg van kon krijgen, alsof hij er aan twijfelt of de lezer wel voldoende begrijpt hoe erg het was; dus hup, nog maar een gruwelverhaal erbij! Maar de lezer blijft gefascineerd doorlezen, zo verbijsterend is dit verhaal over de bloeddorstige wreedheid van de mens.

Wraak en verwarring

Soms viel de eerste confrontatie van de Duitse burgerbevolking met de Russen nog mee. De frontsoldaten waren nog het meest gedisciplineerd, zij richtten zich op hun gevechtstaken. Verbaasd waren ze wel over het levenspeil op het platteland en in de steden van Duitsland. Waarom moest de bevolking van zo'n welvarend land komen roven en plunderen in de armoede van de Sovjet-Unie, vroegen sommigen zich af. Maar meestal waren de gevolgen van de confrontatie afschuwelijk. Russen die uit pure woede over de luxe in Duitsland alles wat ze niet konden roven kort en klein sloegen.

De haat van de Russen ontzag niemand. Eberhard von Braunschweig die had deel genomen aan het verzet tegen Hitler en meerdere malen gearresteerd was door de Gestapo, werd met zijn familie uit zijn hofstede gesleept en doodgeschoten. Een andere eigenaar van een landgoed werd in stukken gehakt en aan de varkens gevoerd. Een gevangen genomen SS-officier moest piano spelen voor zijn leven en toen hij na meer dan een dag spelen uitgeput neerstortte op de toetsen, werd hij met een salvo van een machinegeweer afgemaakt. Communisten die de Russen met kameraadschappelijke groeten kwamen verwelkomen, kwamen er in zoverre genadig vanaf, dat zij voor verhoor werden meegenomen naar de contraspionage. Zij

hadden zich geen echte communisten getoond; zij hadden niet aan de partizanenstrijd deelgenomen.

Het wreedst was het lot voor de Duitse meisjes en vrouwen; zij werden door de Russische soldaten als oorlogsbuit beschouwd. Wanhopig probeerden zij zich te verbergen of zich voor te doen als oude vrouwen. Maar de Russen verkrachten alle vrouwen: van meisjes van twaalf tot bejaarden van zeventig. Beevor schat dat bij elkaar minstens twee miljoen Duitse vrouwen het slachtoffer van een verkrachting zouden zijn geweest, waarvan misschien een meerderheid meerdere malen is verkracht.

De onheilsberichten snelden het oprukkende Rode Leger vooruit. Waar mogelijk vluchtte de bevolking naar het westen en naar de havensteden aan de Oostzee. Die steden raakten overvol. In Danzig, een stad van een paar honderdduizend inwoners, zwol het bevolkingsaantal aan tot anderhalf miljoen.

Wanhopig probeerden bewoners en vluchtelingen over het ijs uit het ingesloten Koningsbergen te ontkomen. Er was geen voedsel en na half januari werden er geen treinen meer ingezet voor de evacuatie; de *Wehrmacht* had ze zelf veel te hard nodig. De Nazi-leiding had nauwelijks voorbereiding getroffen voor een evacuatie; daaraan denken zou defaitisme zijn.

Hitler had ieder zicht op de realiteit verloren. Hij toverde niet bestaande legers uit zijn mouw; regimenten met de sterkte van nog maar een bataljon werden in zijn verbeelding divisies en zulke divisies werden legerkorpsen. Vrijwel niemand van de legerleiding durfde hem tegen te spreken. Himmler probeerde de terugtocht van het Duitse leger, dat aangevuld was met eenheden *Volkssturm*, bestaande uit armzalig bewapende veteranen uit de Eerste Wereldoorlog en jongens van veertien en vijftien jaar van de *Hitler-Jugend*, met *Kriegsgericht* en *Standgericht* tot staan te brengen. De namen van hun eenheden waren indrukwekkend: *Sturmzug*, *Panzerjagdkompagnie*; de middelen minimaal.

Geëxecuteerden werden ter afschrikking voor iedereen duidelijk zichtbaar opgehangen. Op het karton dat met een touw op hun borst hing, waren

teksten te lezen als: 'Ik hang hier omdat ik niet in de Führer geloofde', of: 'Ik was laf, maar ik stierf even-goed'. Waarschijnlijk zijn er meer dan tienduizend Duitse soldaten doodgeschoten. Maar officieren die zich terugtrokken werden overgeplaatst of naar huis gestuurd.

Half februari zijn er ruim acht miljoen Duitse burgers op de vlucht voor het Rode Leger. Op 21 januari 1945 begon operatie *Hannibal*, de massale evacuatie van de vluchtelingen uit Danzig met vier grote schepen. Op 30 januari werd de *Wilhelm Gustov*, een *Kraft durch Freude* passagiersschip, berekend op 2000 passagiers, met tussen de 6600 en 9000 mensen aan boord, getorpedeerd. Tussen de 5300 en 7400 mensen vonden de dood in het ijskoude water. De buitentemperatuur bedroeg min achttien graden. De commandant van de Russische onderzeeër die de noodlottige torpedo afschoot, werd alleen daarom niet benoemd tot *Held van de Sovjetunie*, omdat hij een relatie met een buitenlandse had gehad. Postuum kreeg hij zijn onderscheiding toch. Op 16 april werd de *Goya* met ruim 7000 opvarenden, die vrijwel allemaal verdrinken, tot zinken gebracht.

Leiders en hun onderdanen

De soldaten van het Rode Leger kregen slecht te eten; velen van hen hadden permanent honger. Ze werden van de hongersnood gered door de enorme hoeveelheden ingeblikte ham en graan die de Amerikanen hun stuurden. Maar plunderen bleef gewoon noodzakelijk om het karige rantsoen aan te kunnen vullen. Het Rode Leger moest leven van het gebied waar het door heen trok. Achter het front werd het hele land afgestroopt naar etenswaar. Omdat de terugtrekkende Duitsers nergens drankvoorraden hadden vernietigd,

waren veel Russen in een permanent staat van dronkenschap. Zij vergrepen zich zelfs aan bevrijde dwangarbeidsters uit de Duitse werkkampen.

Bij het naderen van Berlijn was de allerergste geslachtsdrift van de Russische soldaat wel getemperd, maar plunderen bleven ze evengoed. Tot na de capitulatie dwongen ze met hun wapen, onder het uitroepen van 'Oeri, oeri', de inwoners van Berlijn hun horloges af te geven. Waarop de Berlijners met lege armen moesten antwoorden: 'Uhr schon Kamerad'.

De soldaten van het Rode Leger wisselden staaltjes van gewelddadigheid af met vriendelijkheid en sentimentaliteit. Er was ontzetting en woede bij het zien van de gevolgen van de Nazi-barbarij in de bevrijde concentratiekampen. Men ontfermde zich over de overlevenden en nam wraak op de beulen. In Danzig trof het Rode Leger in het Anatomisch Medisch Centrum bijna honderdvijftig lijken aan, voor het merendeel afkomstig uit Stutthof, die werden gebruikt voor de vervaardiging van zeep. De medewerkers werden niet berecht; zij hadden alleen maar gewerkt met de lichamen van mensen die door anderen elders vermoord waren.

Stalin stuurde een enorme legermacht van tweeënhalf miljoen man over een betrekkelijk smal front richting Berlijn. Hij gokte erop dat de rivaliteit tussen de maarschalken Zjoekov en Konjev, ieder van hen tot het uiterste zou drijven hem als eerste de nederlaag van Hitler te kunnen mededelen. Stalins grootste angst was dat de westerse geallieerden, ondanks alle gemaakte afspraken, Berlijn toch eerder zouden innemen dan het Rode Leger. Mede daarom

wilde hij dat de stad zou omsingeld zou worden. En zelfs toen dat was gelukt, was hij er nog niet gerust op: misschien zouden de Amerikanen wel luchtlandingstroepen inzetten.

Toen het Rode Leger steeds verder in het centrum van Berlijn doordrong, begon het leven in de *Führer-bunker* steeds surrealistischer te worden. Veel hoge partijbonzen, door de Berlijners spottend Goudfazanten genoemd, hadden de bunker reeds verlaten. Hitler was afwisselend woedend over het verraad van zijn getrouwen en dan weer zwaar terneergedrukt. Eva Braun was druk in de weer met de voorbereiding van haar bruiloft. In de aanwezigheid van Hitler werd nog steeds, al hakkenklakkend en met gestrekte rechterarm, het Führerspel gespeeld. Maar buiten het zicht van de Führer bracht het laatste restje getrouwen al zuipend en copulerend de laatste dagen van het regime door.

Ondertussen had het geforceerde oprukken over het smalle front noodlottige gevolgen voor de soldaten van het Rode Leger, er sneuvelden bijna 80.000 man in de laatste slag en er raakten ruim 270.000 man gewond. Vaak door 'friendly fire'. Ook aan Duitse kant was het aantal slachtoffers enorm; van 'collaterale schade' had niemand nog gehoord. Triest was het lot van de miljoenen bevrijde krijgsgevangenen en dwangarbeiders, omdat zij als verraders werden beschouwd en aan de propaganda van Goebbels hadden blootgestaan, werden zij naar de *Goelag* of met een arbeidersbataljon naar Siberië gestuurd. Wat op hetzelfde neerkwam. Zij kregen spoedig gezelschap van de oorlogsinvaliden, want de samowars zonder ledematen, zoals ze genoemd werden, waren in de stad geen aanbeveling voor het socialisme.

En dan was er nog het verhaal van de landjonker die, als in de dagen van Frederik de Grote, met de te jonge jongens en de te oude mannen van zijn landgoed, in zijn uniform uit de Eerste Wereldoorlog, ten strijde trok. Maar al na enkele dagen inzag dat het opofferen van mensenslevens voor een verloren zaak zinloos was. Met een kort toespraakje stuurde hij zijn mannen weg.

Boeken

ZOJUIST VERSCHENEN

Vijfhonderd pakkende foto's over de Tweede Wereldoorlog uitgezocht uit het zeer omvangrijke beeldarchief van het NIOD, waarbij mensen – burgers, soldaten, slachtoffers, daders – centraal staan. Erik Somers en René Kok, *Het 40-45 boek. Fotocollectie Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie*. Waanders, € 14,50.

In de negentiende eeuw gold het gezin als hét model voor de ideale samenleving: het streven naar een humanere en rechtvaardigere samenleving was daar rond gecentreerd. Maar het huis waarin dat gezin woonde, had in de onderwoning ook nog verborgen kamertjes. Toch was het gezin geen facade voor louter schijnheiligheid. Dat maakt Mariska Mathijssen in *De gemaskerde eeuw* duidelijk. Zij gebruikt de metafoor van het menselijk lichaam om de spanning tussen die zichtbare en verborgen wereld zichtbaar te maken: het onderlijf staat voor de seksualiteit, het middengedeelte voor de realiteit (ziekte en dood, misdaad en straf, alcoholisme en zelfmoord) en het hoofd voor de idealen: het gezin, de filantropie en het geloof. Querido, € 27,50.

Een oudere uitgave, maar hier nog nooit onder de aandacht gebracht, van Jo Claes, Alfons Claes en Kathy Vincke, *Sanctus. Meer dan 500 heiligen herkennen*. Het grote *Wie is Wie* van de roomse santenkraam. Een onmisbare gids om een verloren gedeelte van het Europees erfgoed te kunnen ontsluiten. Van elke heilige is een korte biografie en een afbeelding opgenomen. Kok, € 29,50.

Een onthullende kijk op de nazi-organisatie die het leven van miljoenen Duitse kinderen bepaalde in *Het verhaal van de Hitlerjugend (1933-1945)* van Brenda Ralph Lewis. Zij laat zien hoe de nazi's een hele generatie jongeren gemanipuleerd en gebruikt hebben om hun eigen machtspositie veilig te stellen. Centrale Uitgeverij Deltas, € 26,95.

De pestepidemie eiste in de Middeleeuwen het leven van maar liefst veertig procent van de Europese bevolking. Zij ging aan niemands deur voorbij: boer en baron, koopman en koning, allen kregen met de

Zwarte Dood te maken. Norman F. Cantor beschrijft in *De Zwarte Dood* de gevolgen van de pest voor mensen uit alle lagen van de bevolking. Bovendien laat hij zien hoe deze plaag de middeleeuwse wereld veranderde: zij had verstrekende gevolgen voor de samenleving, de economie en de kunst. Agora, € 22,50.

Toen Constantijn Huygens drieëntwintig was, bracht hij in een gezantschap van de Republiek een officieel bezoek aan de Dogestad. Het werd de mooiste reis van zijn leven. Hij legde hem vast in een Franstalig reisverhaal, waarin van dag tot dag verslag wordt gedaan van grote en kleine belevenissen. Dit

verslag verscheen nog niet eerder in het Nederlands. Frans Blom vertaalde de oorspronkelijke tekst, die integraal is opgenomen. Constantijn Huygens. *Journaal van mijn reis naar Venetie*. Prometheus/Bert Bakker, € 29,95 (gebonden).

Diezelfde Huygens legde negenenvijftig jaar later het veelzijdige verhaal van zijn rijke leven vast in een autobiografie van ruim tweeduizend Latijnse verzen. Het gedicht bleef tot ver na zijn dood ongepubliceerd. Nu is er dan een definitieve, tweetalige editie van deze autobiografie beschikbaar. *Constantijn Huygens. Mijn leven verteld aan mijn kinderen*. Bezorgd door Frans Blom, met zeer uitvoerig commentaar en annotatie. Prometheus/Bert Bakker, € 60,- (twee delen).

Zo eensgezind als Nederland, althans tot voor kort, leek te zijn over goed en fout tijdens de Tweede Wereldoorlog, zo verdeeld was en is men als het aankomt op de interpretatie van het dekolonisatieconflict Nederland/Indonesië. Historica Stef Scagliola onderzocht waarom politici, historici, veteranen en journalisten het maar niet met elkaar eens kunnen worden. Ze komt daarbij in het spanningsveld tussen de behoefte aan geloof in moraal en de werkelijkheid van de guerrillaoorlog. *Last van de oorlog. De Nederlandse oorlogsmisdaden in Indonesië en hun verwerking*. Balans, € 30,-.

Hans Pols

VERGETEN SCHRIJVER

Gert Ledig, *Het Stalinorgel* (De Arbeiderspers: Amsterdam/Antwerpen 2002) 222 blz., prijs € 18,45.

Veertig jaar lang zweven de roemruchte oorlogsromans van Robert Gerhard Ledig (1921-1999) in vergetelheid. Ook zijn andere werk krijgt weinig aandacht. In de kronieken van de 'litterature engagée' is hij niet ouder dan vijf geworden.

Ledig debuteert in 1955 met *Het Stalinorgel*. Het boek slaat in als een bom. Het jaar daarop volgt *Vergelding*. De kritieken zijn afgemeten. Op zijn derde roman, *Faustrecht* (nooit in het Nederlands vertaald), die in 1957 verschijnt, volgen vrijwel alleen negatieve reacties. Ledig hield zich in de jaren daarna nauwelijks meer bezig met literatuur. Medio jaren zestig breekt hij definitief met het schrijven en gaat werken voor een ingenieursbureau.

Het lot van de voormalige Oostfrontstrijder is bitter, ook als schrijver. In tweeërlei opzicht. Ledigs oorlogsromans zijn verontrustend, kil en schrijnend tot op het bot. *Het Stalinorgel* beschrijft niet het soldatenleven op die zomerdagen van 1942 nabij Leningrad, maar stijgt vanuit een misselijk makend realisme op naar een grotesk panopticum: oorlog als een waanzinnig spel van marionetten. Daarnaast raakten Ledig en zijn werk in de jaren vijftig gemangeld. Niet alleen tussen de herinnering aan en het vergeten van de gruwelen van de Tweede Wereldoorlog, maar ook tussen Oost en West. Dat bleek meteen al bij de ontvangst van *Het Stalinorgel*. Prezen West-Duitse critici Ledigs onpartijdige, apolitieke, geloofwaardige analyse van de frontervaring, ten oosten van de Elbe bekritiseerde men het ontbreken van een politieke, antifascistische, of althans socialistische stellingname. Het kale lijden, het menselijke morele tekort dat ook in zijn latere romans centraal stond, werd in de loop van de jaren vijftig in Oost-Duitsland in toenemende mate argwanend benaderd – en in het westen groeide de behoefte om het te vergeten. Het feit dat Ledig zich in politiek opzicht lastig plaatsen liet, is de invloed van zijn werk evenmin tengoede gekomen. Ledig verdween uit de openbaarheid. Pas eind

jaren negentig, ruim na de eenwording en vlak voor zijn dood, kregen zijn oorlogsromans opnieuw erkenning – van een nieuw publiek. Een bitter, en tegelijk onmiskenbaar Duits lot.

Na *Vergelding* is ook *Het Stalinorgel* onlangs in het Nederlands vertaald en opgenomen in de prachtig sober uitgevoerde reeks Oorlogsdomein van De Arbeiderspers. Het is een hard boek. Het bijt. Dat komt door de stijl, de tollende perspectiefwisseling en de bewuste verontmenselijking van de personages in het verhaal. In louter korte, directe hoofdzinnen verbeeldt Ledig de slag om een heuvel bij Leningrad, zomer 1942, waar Duitse en Russische soldaten in loopgraven en bunkers nauwelijks meer weten wie ze zijn en waarom ze vechten. Het is oorlog, begripeloze oorlog; mortier- en spervuur komt van beide kanten.

Al lezend kwam ik er niet meer los van, wist ik niet meer naar welke kant van het front ik werd meegevoerd. En dat deed er ook niet toe! *Het Stalinorgel* is een wezenloos, onaangenaam, heel knap boek.

Hans Moors

CONSERVATIEF AMERIKA

Hans Veldman en Theo Parlevliet, *Spi rballentaal & Cowboylaarzen. Reagan, Bush I en Bush II in de context van het Amerikaanse conservatisme* (Aspekt: Soesterberg 2003), 224 blz., prijs € 17,50.

De oorlog om Irak heeft de aandacht onder meer gevestigd op de rol van neo-conservatieve denktanks in Washington. Dit boek van twee Nederlandse Amerikakenners vormt – anders dan de wat goedkoop aandoende titel en de al te gelikte omslagillustratie doen vrezen – niet het zoveelste gelegenheidswerkje waarmee slimme uitgevers de plotselinge leeshonger van het geïnteresseerde publiek denken te stillen. Integendeel, het is een gedegen en goed leesbare studie naar de bronnen van de conservatieve stroming in de Verenigde Staten. Beide auteurs doceren Amerikanistiek. Hans Veldman promoveerde onlangs op een proefschrift over de persvoorlichter van Roosevelt en Truman. Theo Parlevliet is sympathisant van de Edmund Burke Stichting, een conservatieve denktank.

Nederlandse historici hebben bij mijn weten tot dusver nooit expliciet aandacht besteed aan conservatief Amerika. De belangstelling ging steevast uit naar de grote presidenten van de twintigste eeuw, de burgerrechtenbeweging en de buitenlandse politiek. Aanhangers van traditionele waarden over religie, gezin en vaderland beschouwde men blijkbaar als een maatschappelijke achterhoede. Conservatisme was een scheldwoord, een etiket dat niemand zichzelf spontaan opplakte. Dat is nu anders. In de inleiding op dit boek benadrukt Rob Kroes (UvA) dat Amerika sinds twee decennia duidelijk meer behoudend is geworden. Eigenlijk is het vreemd, zo betoogt ver-

35

RENCIES

volgens Parlevliet, dat het conservatisme kan aarden in een land zonder feodaal verleden, geïnspireerd door verlichtingsdenkbeelden en behept met een onstuitbaar vooruitgangsoptimisme. Maar de onderstroom van religieus-fundamentalisten en geharde reactionairen was wel degelijk een factor van betekenis, denk maar aan de heisa tijdens het beruchte apenproces van 1925 of aan de hysterie rond McCarthy begin jaren vijftig.

Parlevliet laat auteurs de revue passeren (Richard Weaver, Robert Nisbet, Friedrich von Hayek, Whittaker Chambers) wier boeken tegen de intellectuele tijdstroom inroeiden. Zij zagen de New Deal als staatsocialisme, achtten die geen haar beter dan wat er in Stalins Rusland gebeurde. Trumans politiek van 'containment' tegenover de Sovjet-Unie deden ze af als veel te soft. Ze bepleitten een nieuw soort moraliteit.

Vanaf de mislukte campagne van Barry Goldwater voor het presidentschap in 1964 is het conservatieve ideeëngoed in een politieke bedding terechtgekomen, die zou verbreden tot de beweging van Nieuw Rechts. Traditionalisme, afkeer van overheidsingrijpen in de economie en strijdbaar anticommunisme vloeiden ineen. Op de verzorgingsstaat, op de 'liberals' van de Oostkust en op de appeasementpolitiek tegenover de Sovjet-Unie was het prijsschieten geblazen. Een ander doelwit vormde de doorgesloten rassenintegratie met haar 'uitwassen' van *affirmative action* (positieve discriminatie), *busing* en quota-beleid. De beweging kreeg de wind in de zeilen door de grote demografische verschuiving die nog steeds gaande is: de Oostkuststaten ontvolken, terwijl de *Sun Belt* volstromt met gearriveerde Amerikanen, met een bovenmodale hekel aan belastingen, gecriminaliseerde stadscentra en protesterende studenten; met als nevengevolg dat sinds Kennedy er nooit meer een president is gekozen die niet uit het Zuiden of Westen kwam.

De verkiezingsoverwinning van Ronald Reagan in 1980 kan een mijlpaal heten van de conservatieve beweging. De ex-filmacteur vormde geen pijnlijk intermezzo, maar personifieerde juist de nieuwe tijdgeest. Hij poetste de oude frontier-these van F.J. Turner weer op, kreeg van de Iraanse regering gedaan dat die de gijzelaars pas vrijlieten na de verkiezingsdatum, bezorgde het door Vietnam, Watergate en politieke moorden aangeslagen Amerika een nieuw zelfvertrouwen, snoeide voor honderden miljarden aan overheidsuitgaven en verzon een kernwapenschild (SDI). Het mocht allemaal van de kiezer.

Zijn campagne begon hij in Neshoba County, waar in 1964 drie burgerrechtactivisten waren vermoord; een moord die eind jaren tachtig in de speelfilm *Mississippi Burning* werd vereeuwigd. Het was een signaal aan de blanken dat zij niet hoefden te vrezen voor nog verder doorgevoerde rassenintegratie. In de praktijk viel *Reaganomics* reuze mee: dat Reagan de verzorgingsstaat ontmanteld heeft, wordt niet door cijfers gestaafd. Overheidsinstanties die sociale programma's uitvoerden bleven goeddeels buiten schot. Reagans erfenis was echter dat na hem geen presidentskandidaat nog het woord belastingverhoging in de mond durfde te nemen.

Niet Bush senior, maar wel Bush junior is te zien als de ware erfgenaam van Reagan. In veel opzichten is Bush II zelfs conservatiever dan Reagan ooit was. Reagan werd tenminste nooit betrappt op sympathie voor de *pro-life*-wet-

geving of verplicht bidden op school. Bush II integreerde de ideologie duidelijk in zijn regeringsprogramma van *compassionate conservatism*, hij legde de rijken geen strobreed in de weg, verlaagde de belastingen, propageerde dat armoede niet een sociaal maar een moreel probleem was, en dat het heil niet van de overheid te verwachten viel maar van christelijke liefdadigheid. Sinds zijn abstinentie van alcohol in 1986 liet hij Jezus toe in zijn leven en maakte daarvan niet bepaald een geheim.

Het is jammer dat het boek niet meer dan twee pagina's besteedt aan de Bush van na 11 september 2001. Ik had wel wat meer willen vernemen over de neo-conservatieve denktank *Project for a new American Century* (2000), waarvan vooraanstaande leden (Cheney, Rumsfeld, Wolfowitz, Perle) in 2002-2003 de spierballentaal van Bush omzetten in de politiek van preventieve oorlog tegen de schurkenstaten van de As van het Kwaad. Het is dan toch kennelijk de grote haast geweest waartoe de uitgever de auteurs heeft gemaand; een haast die ook is af te lezen aan de opvallende frequentie van schrijf- en spel-fouten. Ik mis ook wel een hoofdstuk over de wapenlobby NRA, en over de rechtse militias die in 1995 de bom in Oklahoma City plaatsten. De lezer die dit boek ter hand neemt in de verwachting een kroniek van de actualiteit van 2002-2003 aan te treffen, komt helemaal bedrogen uit.

Dat alles doet echter niets af aan de eigenlijke waarde van dit boek: voor het eerst een overzicht van een Amerikaans fenomeen tot dusver relatief onderbelicht bleef: de opkomst van het conservatieve intellectuele denken.

Jan van Oudheusden

NIOD JAARBOEK 13

M. de Keizer e.a. (red.), Utopie. Utopisch denken, doen en bouwen in de twintigste eeuw. Jaarboek van het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie 13 (Walburg Pers: Zutphen 2002), 256 blz., € 19,95.

Utopisch denken vertoont een curieuze neiging tot bouwen. Niet vreemd, want mensen met een 'utopisch bewustzijn' denken na over verandering ten goede. De geschiedenis van wat komen moet, proberen ze vast te leggen. Zo uitgedrukt, klinkt dat paradoxaal. Maar ook de toekomst heeft een verleden in het nu.

Het dertiende *Jaarboek van het Nederlands Instituut voor Oorlogs-*

documentatie besteedt, met Luuk van Middelaar als gast-redacteur, aandacht aan het utopisch denken, doen en bouwen in de twintigste eeuw. In zijn verkennende openingsartikel onderstreept Van Middelaar de verwant-

DE WINNAAR VAN DE GOUDEN GRIFFEL 2002

Peter van Gestel, *Winterijs* (Fontein: Baarn 2001), 250 blz.

Voor 11 jaar en ouder.

Bekroond met de Gouden Griffel 2002 en de Woutertje Pieterse Prijs.

Winterijs van Peter van Gestel draait om het leven van de tienjarige Thomas Vrij, wonend in Amsterdam in 1947. Thomas' moeder is vlak na de oorlog gestorven aan tyfus en Thomas is nu aangewezen op zijn vader, die zich vaak dromerig gedraagt en een boek probeert te schrijven. Hoewel *Winterijs* net na de Tweede Wereldoorlog speelt, is het toch diezelfde oorlog, die een belangrijke rol speelt.

Echte vrienden heeft Thomas niet, totdat Piet Zwaan bij hem in de klas komt. Wanneer Thomas en 'Zwaan' bevriend raken, ontmoet hij ook Zwaans oudere nichtje Bet en zijn tante Jos. Zwaans ouders en Bets vader, die joods zijn, zijn in de oorlog 'verdwenen', aldus Zwaan.

De leefomstandigheden van Thomas en diens vader, zijn verre van goed en soms ontvlucht Thomas zijn huis om Zwaans grote huis aan de Weteringschans op te zoeken. Ook zijn tante Fie, die zich als tweede moeder van Thomas beschouwt, brengt hij af en toe een bezoekje.

Onwetendheid

In de ikvorm vertelt Thomas zijn verhaal. Het taalgebruik van Thomas maakt hem tot een straatschoffie; formuleringen als 'smoor', 'verrekte' en 'me suf genieten' passeren nogal eens de revue. Doordat de jonge Thomas zelf zijn gevoelens beschrijft en situaties schetst is deze formulering helaas af en toe te simpel voor de doelgroep en doet ze tekort aan het verhaal.

Thomas' onwetendheid over de oorlog, maakt hem tot een buitenstaander. Van zijn vader krijgt Thomas niets te horen en ook Tante Fie zwijgt: '*Dat hoor je niet te vragen*', zegt tante Fie. '*Dat zijn van die grotensendingen, daar heb jij gelukkig nog geen weet van.*'

Zijn vriendschap met Zwaan brengt daar langzaam een verandering in. Zwaan vertelt hem af en toe wat over de oorlog en ook zijn snauwerig nichtje Bet lijkt veel te weten. Toch blijft Thomas met vragen zitten. Wat heeft plaatsgevonden in de Den Texstraat? En Waarom kan Tante Jos niet tegen het grammofoongeluid van het liedje 'Sonny Boy'?

De uitleg van Bet en Zwaan over de oorlog is soms aangrijpend, omdat de kinderen alles proberen te verklaren, wat ze niet begrijpen: '*Waarom zijn ze vermoord?*' '*Ze*

schap en wisselwerking tussen de 'literaire' en de 'politieke' lijn van de utopie. Dat hij tegelijkertijd de suggestie wekt dat de twintigste eeuw bij uitstek het tijdperk van de 'politieke utopisten' was, ontkracht zijn eigen stelling.

Het wat cryptisch geformuleerde maar prikkelende overzichtsartikel van Marcel Gauchet en het uitstekende interview met Reinhart Koselleck over 'het utopisch moment van 1933' laten zien hoe (literaire) verbeelding en politieke realiteit tezamen in talloze windingen een magneet vormen, die al eeuwenlang het historische denken van mensen over een nieuwe toekomst voortdurend om zich heen doet wervelen.

In die twintigste eeuw zijn natuurlijk wel twee manikaal ingrijpende politieke utopieën uitgekristalliseerd: de

zijn vermoord, omdat ze meer dan twee joodse grootouders hadden'.....'Waarom heeft Ollie Wildeman een hekel aan joden?' 'Hij heeft denk ik meer dan twee grootouders met een hekel aan joden..'

Tweedegeneratie-effect

De drie kinderen voelen feilloos het verdriet van de volwassenen in hun leven aan. Deze proberen echter niks te laten merken en zwijgen: '*Ze willen nooit veel zeggen als er echt iets te zeggen is, Tommie,*' zegt Bet. Ook staan de drie machteloos wanneer ze aan hun overleden ouders denken en maar niet begrijpen wat er zich allemaal in de oorlog heeft afgespeeld. Dat Van Gestel niet alles vertelt over wat de volwassenen in de oorlog meegemaakt hebben is hooguit jammer, maar maakt dat je als lezer begrijpt hoe Thomas, Zwaan én Bet zich moeten voelen; van alles vermoedend, maar bijna niets begrijpend.

Winterijs geeft al met al een goed beeld van het zogenaamde tweedegeneratie-effect; hoe kinderen beïnvloed worden door de verschrikkingen die hun ouders ondergaan zijn. Het is jammer dat Van Gestel de informatie over de oorlog wel heel erg beperkt houdt, aangezien er zich soms situaties voordoen, waar Van Gestel meer historische achtergrond had mogen geven.

Eveline van Rijswijk, 15 jaar,
4-vwo St. Odulphuslyceum, Tilburg

Sovjet-Unie en nazi-Duitsland. Totalitaire staten, opgetrokken uit utopische ideeënsystemen en gebouwd in staal en beton. Met monumentale propaganda en monumentale gebouwen om het 'wij' tot uitdrukking te brengen én te fêteren.

Moderne utopieën hebben steeds met die kwestie geworsteld: wie is 'wij'. De 'wij' waarop je de ideale toekomst kunt grondvesten, is een 'wij' zonder 'zij', zonder kwalijke, storende elementen. Dat gold voor de Franse utopisch-socialisten in de vroege negentiende eeuw, maar a fortiori voor het communisme en nazisme. Utopisch denken nevenschikt met systematische uitsluiting – tot op het niveau van opvattingen over architectuur. Koselleck ontmantelt op een indrukwekkende manier die kern aan

de hand van zijn eigen ervaringen als voormalig Wehrmacht-soldaat en krijgsgevangene van het Sovjetregime.

Utopisch denken, doen en bouwen bevat in totaal tien artikelen, waarvan één beeldessay gemaakt door de fotograaf Neville Mars. Veel nadruk ligt op architectuur en stedenplanning. Daarnaast zijn in de bundel tien 'vignetten' opgenomen: korte presentaties in tekst en beeld van architectonische of stedenbouwkundige projecten, die momenten uit het twintigste-eeuwse utopisch bewustzijn oproepen. Kleine juweeltjes vaak, mooi geïllustreerd. De uiteenlopende vorm van de bijdragen (essay, studie, interview, vignet, beeldverhaal) en de grillige stijlverschillen van de auteurs geven de lezer een ervaring van spanning, of liever een indruk van de weerbarstigheid van het thema 'utopie'. Ik vind dat mooi. Er is niets mis met boeken die heel bewust de neiging tot doorlezen frustreren. Een fantastische bundel, kortom. Koppen!

Hans Moors

DE VERZWEGEN PANDEMIE

Reinold Vugs, *In veel huizen wordt gerouwd. De Spaanse griep in Nederland* (Aspekt: Soesterberg 2002), 158 blz., € 15,50.

Sinds midden jaren negentig verschijnen regelmatig artikelen in de medische pers met waarschuwingen voor een nieuw griepvirus. Het is dan ook niet zo raar dat een aantal maanden geleden groot alarm werd geslagen toen een onbekend virus, dat we inmiddels kennen als SARS, opdook. De vrees voor duizenden, misschien zelfs tien- of honderduizenden doden aan een virale epidemie waartegen nog geen vaccin bestaat, is weer helemaal levend. Het spookbeeld van de Spaanse griep is terug. Wel bijna vier generaties later, dus nog maar weinig mensen zullen een herinnering daaraan hebben, maar toch... Het idee dat in een moderne maatschappij vol technische hoogstandjes een virale infectie binnen een paar dagen tot de dood leidt, is onverdraaglijk.

Voorjaar 1918 meldt persbureau Reuters dat de Spaanse koning Alfonso XIII leidt aan een geheimzinnige ziekte. Tijdens de mis is de koning onwel geworden in de paleiskapel. Snel is niet alleen het bijna voltallige kabinet ziek, maar ook een derde deel van de Spaanse bevolking. De ziekte krijgt een naam, de Spaanse griep. Bij nader inzien klopt die betiteling niet. Twee maanden daarvoor is het influenzavirus al opgedoken in de Verenigde Staten. In een kazerne in de staat Kansas meldt een soldaat zich begin maart ziek. Hij heeft last van hoofdpijn, een rauwe keel en koorts. Een halve dag later blijken meer dan honderd soldaten te kampen met dezelfde ziekteverschijnselen. Binnen week is dat getal opgelopen tot vijfhonderd en daarna spreidt de influenza-achtige aandoening zich als een olievlek uit.

In juli bereikt het virus Nederland. Geruststellende pamfletten verschijnen met de mededeling '*Reden tot ongerustheid is er in het geheel niet*'. Een zomergriepje met 'nog maar' een paar honderd doden. In retrospectief een heel foute opmerking, want in totaal zullen dertigduizend Nederlanders binnen een tijdspanne van een slechts enkele

maanden aan de ziekte overlijden. En wereldwijd? Alhoewel wetenschappers soms getallen noemen van honderd miljoen slachtoffers is een cijfer ergens tussen de twintig en veertig miljoen in ieder geval zeer aannemelijk. Ongeveer een procent van de wereldbevolking komt te overlijden. Een ramp van ongekende omvang. Meer slachtoffers dan de Eerste Wereldoorlog eist.

Hoe komt het toch dat zo weinig is geschreven over de Spaanse griep, vraagt auteur Reinold Vugs zich af. Is de ziektegeschiedenis ondergesneeuwd door de afloop van de oorlog, de demobilisatie met alle bijbehorende ellende, de revolutionaire winden die door Europa waaien en de vredesbesprekingen? De auteur constateert dat je weliswaar uit genoeg bronnen kunt putten, maar geen verklaring vindt voor het feit dat nog geen enkele serieuze historische studie over deze mondiale ramp is verschenen. 'Armoe troef' wat de Spaanse griep betreft.

Een ziekte die binnen een paar dagen haar beslag vindt. Hoesten, hoge koortsen, bloed opgeven, zo zag de Spaanse griep eruit. Isolatie leek geen zin te hebben. Sommige artsen slaan aan het experimenteren. Een hoge dosis alcohol om bacillen te bestrijden is een methode van alle tijden, maar injecteren met fysiologisch zout, intraveneuze inspuitingen met colloïdaal zilver (collargol), reinigende klysma's en vochtige omslagen doen vermoeden dat de doktoren behoorlijk wanhopig waren. Men wist zich geen raad en zo woekerde het virus in twee golven voort.

In Nederland blijkt de provincie Drenthe het zwaarst getroffen. Door de schrijnende armoede en schaarste is de bevolking vatbaarder dan elders. Begrafenissen zijn aan de orde van de dag, met name in november 1918.

De illustraties in Vugs' boek zijn veelzeggend. Pagina's vol advertenties. Niet van de schreeuwerige grote vol persoonlijke toevoegingen, maar kleine zwart omrande annonces. Een prent van tekenaar L. Jordaan, een skelet als Spaanse dame. Het schilderij *Zelfportret na de Spaanse griep* van de Noorse schilder Edvard Munch en op de omslag een foto van twee nette burgerkindertjes in een wandelwagen, kapjes voor neus en mond tegen mogelijk besmettingsgevaar.

Aan *In veel huizen wordt gerouwd* is een natuurwetenschappelijke epiloog toegevoegd. Over de werking van virussen, de vermenigvuldiging, het overgaan van een dierlijk virus op de mens en mutaties in uiterlijkheden van het influenzavirus. De sterftecijfers per provincie van het CBS spreken voor zich.

Een vlot geschreven relaas over een intrigerend onderwerp dat veel meer aandacht verdient, maar dat zal het boek waarschijnlijk bij alle recente ontwikkelingen ook wel krijgen.

Maria van Haperen

Aanvulling

De cd-rom *Een eerste kennismaking met de Republiek Suriname*, die besproken werd in Kleio 1/2003 (blz. 29) kan besteld worden via de site www.sklsuriname.kennisnet.nl

Prijzen: standalone-versie € 34,50

netwerkversie (tot 500 gebruikers) € 345,-

netwerkversie (500 tot 1500 gebruikers) € 650,-

Kleiookrant

ing bepleit
ca-onderwijs
ratie door veelheid aan opleidingen
ronduit 'ongewenst' dat universi-
teitsinstellingen zich telkens la-
iden tot het creëren van
al behaalt uiteindelijk
een redelijk perce-
de eindstreep. Bij
dingen is meer

Nieuws van het

VGN bestuur

De afgelopen maanden hebben we ons vooral bezig gehouden met de herziening van de tweede fase. Veel scholen zijn per e-mail aangeschreven om reacties. Op de website zijn deze reacties verzameld en daarna verwerkt in het standpunt van de VGN. Dit is in een brief (hierbij afgedrukt) naar de minister gestuurd.

De positie van geschiedenis en staatsinrichting in het vmbo is een ander belangrijk

punt van aandacht. Op drie bijeenkomsten, georganiseerd door het Cito, is een enquête onder de aanwezige docenten verspreid. De resultaten daarvan leest u op onze website. Bij het vaststellen van een plan van actie voor het vmbo zullen we van deze gegevens gebruik maken.

Het bestuur heeft sinds de jaarvergadering eind maart een nieuwe voorzitter en twee nieuwe leden. We willen Kees Weltevrede en Herry Groothuis hier bedanken voor hun inzet in de afgelopen jaren.

Namens het bestuur van de VGN,
Renée Schreuder
www.vgnkleio.nl

In plaats van Duits of Frans ...

Leerlingen in de sector economie of leerwegondersteunend onderwijs kunnen in individuele gevallen een vrijstelling krijgen voor Frans of Duits (daar moet je, naast economie, kiezen uit een van de volgende vakken: Frans, Duits of Wiskunde).

In plaats daarvan kan de kandidaat eindexamen doen in het vak Arabisch, Turks, Spaans, maatschappijleer II, aardrijkskunde of...

geschiedenis en staatsinrichting.

Uit: brief van OC&W, 5 maart 2003 (artikel IIB, artikel 22, tweede lid).

Aan:
de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen

Betreft:
De reactie van de VGN op de voorstellen 'ruimte laten en keuzes bieden in de tweede fase havo en vwo'

Dordrecht 9 maart 2003

Geachte mevrouw van der Hoeven,

De Vereniging van docenten in de Geschiedenis en staatsinrichting in Nederland (VGN) wil graag op uw voorstellen voor een bijgestelde invulling van de profielen in havo en vwo reageren.

Uw voorstellen zijn binnen onze vereniging besproken en onderwerp geweest van een ledenraadpleging via E-mail en via de website van onze vereniging.

Leden van de VGN geven aan dat de druk van de examenvoorschriften, met name met betrekking tot de school-examens, en de versplintering bij een beperkt aantal vakken voor problemen zorgen. U legt een sterk accent op het gebrek aan keuzevrijheid en wilt deze verruimen. Wij denken dat de keuzes in het vrije deel uit onderwijskundige en/of organisatorische redenen door de scholen zullen worden 'gestroomlijnd' en dat het resultaat niet veel zal verschillen van de bestaande situatie.

Op p. 20 houdt u onder het kopje Economie en Maatschappij met deze ontwikkeling rekening.

De VGN vindt dat het vak geschiedenis een verplicht profielvak moet blijven in de profielen CM en EM, zowel in havo als vwo. Onze argumenten hiervoor zijn de laatste vier jaar regelmatig gehoord en vastgelegd tijdens de maatschappelijke en politieke discussie over ons vak.

Met de commissie 'De Wit' onderschreef de Tweede Kamer het belang van een brede historische vorming voor alle leerlingen tussen 12 en 18 jaar. In opdracht van de Tweede Kamer legde de commissie 'De Rooy' de basis voor een evenwichtig en maatschappelijk aanvaard leerprogramma, waarin scholen ook een keuzevrijheid hebben.

In uw voorstellen voor het profiel CM in havo en in vwo erkent u het belang van een brede historische vorming door geschiedenis als maatschappelijk kernvak en als cultureel kernvak op te nemen. Wij delen uw standpunt dat deze keuze verantwoord is omdat het profiel CM voorbereidt op een grote verscheidenheid aan vervolgoopleidingen. Een standpunt dat gelet op de doorstroomrechten evenzeer kan gelden voor het profiel EM in havo en in vwo. In uw argumentatie zien wij een extra reden om het vak verplicht te stellen.

Wij zijn blij dat maatschappijleer in het gemeenschappelijk deel van de N-profielen wordt gebaseerd op de voorstellen van de commissie 'De Rooy'. Voor dit vak zijn ons inziens zowel de docenten maatschappijleer als docenten geschiedenis competent. Tijdens de ledenraadpleging is de vraag gesteld of burgerschapsvorming geen betere naam zou zijn. De leden reageerden verdeeld.

Wij erkennen dat de uitbreiding van het aantal uren op vwo compensatie biedt voor het verdwijnen van de historische / staatsrechtelijke / maatschappelijke vorming in het gemeenschappelijk deel van de M-profielen.

Met uw voorstel maatschappelijke oriëntatie over vakken in de M-profielen te verdelen hebben we moeite. We vrezen een nieuwe vorm van versplintering en een nieuw afstemmingsprobleem in de scholen. Een ontwikkeling die volgens ons kan worden voorkomen door maatschappijleer ook in het gemeenschappelijk deel van de M-profielen te handhaven.

Wij zijn blij dat voor het profielwerkstuk een cijfer wordt gegeven. We vinden dat het cijfer voor het profielwerkstuk op zich zelf moet staan, en niet in een combinatiecijfer moet worden opgenomen. Wij nemen aan dat u, net als de VGN, aan het profielwerkstuk een grote waarde toekent. Anders had u het uren aantal voor havo, nu bijna altijd 40 slu, niet tot 80 slu verhoogd.

Uit onderzoek weten wij dat docenten geschiedenis zeer veel profielwerkstukken begeleiden. Zij wijzen er op dat uw voorstel bij leerlingen demotiverend werkt ('de kleine vakken compenseren een onvoldoende wel') en op termijn het einde van het profielwerkstuk kan inhouden.

U biedt de mogelijkheid dat vwo leerlingen een 2^e moderne vreemde taal vervangen door aardrijkskunde. Met andere

vakinhoudelijke verenigingen vinden wij dat met het oog op een brede vorming ook een van de andere maatschappelijke of culturele vakken moet kunnen worden gekozen.

De VGN vindt dat er sprake moet zijn van bijzondere omstandigheden en dat de voorwaarden duidelijk moeten zijn omschreven. Aan het leren van een 2^e moderne vreemde taal kent de VGN met het oog op vervolgstudies een grote waarde toe.

Het bestuur van de VGN kreeg vele vragen over de inhoud van de bijgestelde examenprogramma's. Er is een voorkeur voor een snelle invoering van de voorstellen van de commissie 'De Rooy'. Het overzicht van de 20ste eeuw (nu nog in het gemeenschappelijk deel op vwo) moet in het nieuwe examenprogramma een vaste plaats krijgen. Bezwaren zijn er tegen de examenvoorstellen van de commissie 'De Rooy'. De voorstellen van een informele werkgroep eindexamen geschiedenis waren tijdens de ledenraadpleging nog niet bekend.

Wij onderschrijven uw standpunt dat de examenvoorschriften per vak drastisch worden beperkt (p.7). Zo krijgen scholen de kans het schoolexamen een eigen vorm te geven en nieuwe examenvormen te ontwikkelen.

Wij vragen u de hierboven genoemde bijstellingen over te nemen en in het bijzonder het vak geschiedenis als verplicht profielvak te handhaven.

hoogachtend,

Namens de VGN
Kees Weltevrede,
voorzitter

De Jaarvergadering van de VGN

Hélène Budé nam afscheid als ambassadeur buitenland.

Op zaterdag 22 maart j.l. werd de jaarvergadering van de VGN gehouden in Den Haag. We werden gastvrij ontvangen door het Nationaal Archief, voorheen het Algemeen Rijksarchief, waar we zoals voorheen bij de Jaarbeurs vanaf het perron bijna tegelijk naar binnen konden stappen.

's Ochtends werden VGN-zaken besproken. Voorzitter Kees Weltevrede, sprak zijn laatste jaarrede uit. De inhoud ervan las u al in het interview in *Kleio* 2 van dit jaar. Er werd afscheid genomen van Kees als voorzitter. Johan Raven bedankte hem voor zijn jarenlange inzet voor de VGN door dik en dun. 'Kees heeft vele kwalitei-

teiten', zei Johan, en liet ons een dikke stapel papier zien waarop hij dat allemaal had opgeschreven.' En daarnaast zorgde Kees voor een geolied bestuur, dat ondanks de bijna voortdurende onderbezetting toch goed functioneerde.'

Ook Herry Groothuis nam afscheid als bestuurslid. Hij blijft actief, want hij treedt nu aan als voorzitter van de commissie VMBO. VGN-voorzitter wordt Peter Wester, tot nu toe penningmeester, en het VGN-bestuur krijgt er twee leden bij in de persoon van Laurens Gerrits en Jan-Maarten de Wit. Voor in dit nummer vindt u alle adres- en mailgegevens van het bestuur en de speciale taken van ieder.

Bij de bespreking van de jaarstukken werd geconstateerd dat op het moment veel commissies onderbemind zijn. Het is jammer dat het moeilijk is om commissieleden te vinden. De animo voor activiteiten is toch al gering – ook deze jaarvergadering werd slechts bevolkt door een klein aantal 'die hards'. Misschien zouden er meer ad hoc activiteiten moeten plaatsvinden. Dan weet je hoeveel tijd je kwijt bent en is het voor een beperkte periode. Ook heerste het gevoel dat de communicatie tussen de verschillende geledingen van de VGN op het moment te wensen overlaat. Het bestuur miste de inbreng van de commissies in *Kleio*, commissies en *Kleio* misten

DE CE-besprekingen 2003

De besprekingen vinden voor alle schooltypen plaats op 26 mei in de volgende plaatsen:

HAVO/VWO

Aanvang tenzij anders vermeld:
VWO 16.30 uur en HAVO 17.45 uur.

Alkmaar: Murmellius Gymnasium, Bergerhout 1.
Amersfoort (afd. Utrecht): Farel College, Paladijnenweg 101
Amsterdam: Pieter Nieuwlandcollege, Nobelweg 6; havo 16.30 uur; vwo 17.45 uur!
Ede: CSG Het Streek, Bovenbuurtweg 1.
Nijmegen: Canisiuscollege Mater Dei, Berg en Dalseweg 207.
Den Bosch: St. Janslyceum, Sweelinckplein 3.
Breda: Onze Lieve Vrouwe-lyceum, Paul Windhausenweg 11.
Eindhoven: Augustinianum SG, Van Wassenhovestraat 26.
Goes: Willibrordcollege, Fruitlaan 3.
Groningen: Zernikecollege, Helperbrink 30.
Leiden: Visser 't Hooft Lyceum, Kagerstraat 1.
Den Haag: 1e VCL, Van Stolkweg 35.

Haarlem: Linnaeuscollege, locatie Spaarne/Theresia, Zwemmerslaan 2.
Kerkrade (afd. Heerlen/Maastricht): College Rolduc, Graaf Saffenburgweg 15 vwo 16.00 uur; havo 17.00 uur.
Hengelo: Twickel SG, Woolderesweg 130.
Sneek: SG Magister Alvinus, Almastraat 5.
Rotterdam: St. Laurenscollege, Voorhout 100.
Zutphen: Baudartiuscollege, Isendoornstraat 1.
Zwolle: Van der Capellen SG, Lassuslaan 230, Zwolle Noord

Contactpersoon VMBO:
Bert de Vos, tel 0578-693140.
Contactpersoon HAVO/VWO:
Ad Oostveen, tel. 0493-319460,
e-mail: ovn@ivo-deurne.nl

VMBO

Alkmaar: Petrus Canisius College, Fabritiusstraat 1 (16.00 u.).
Amsterdam: Gerrit van de Veen SG, Gerrit van de Veenstraat 99 (16.30 uur).
Den Haag: SG Westhage, Mient 351 (16.30 uur).
Ede: Marnix College, Prins Bernardlaan 25 (16.00 uur).
Echt: Bisschoppelijk College, Populierlaan 1 (16.30 uur)
Goes: Willibrordcollege, Fruitlaan 3 (15.30 uur).
Enschede: Kottenpark College, Lyceumlaan 30 (16.00 uur).
Heerde: CC Noordgou, Eperweg 34A (16.30 uur)
Leek: RG De Borgen, Waezanburglaan 51 (16.30 uur)
Rotterdam: Roncallimavo, Tattistraat 3-5 (Alexanderpolder) (16.30 uur).
Tilburg: 2 College West, Wandelboschlaan 1 (10 min. lopen van station Tilburg West) (16.00 uur)
Utrecht: Collega Blaucapel, Winklerlaan 373 (16.30 uur).

41

gedegen bestuursnieuws in het vakblad. Blad en website vullen elkaar aan, maar mogen ook soms overlappen. De website is voor de snelle berichtgeving, lange officiële stukken, enquêtes en discussie. Kleio kan het forum zijn voor de meer gedegen vakinhoudelijke en vakdidactische informatie in de meest ruime zin en daar kunnen ook wat meer woorden gewijd worden aan verenigingspolitiek en de achtergronden daarvan, en er is ruimte voor artikelen, ideetjes en interviews die komen uit de commissies. We spraken af om als commissies dit aspect van communicatie in de gaten te houden. Het VMBO werd uitgeroepen tot speerpunt voor 2003.

Ten slotte werd er gesproken over de jaarcijfers. Daar waren zoveel fouten ingeslopen, dat ze nu opnieuw in dit nummer zijn afgedrukt. De jaarrekening in Kleio 1 is hiermee vervallen.

Na de overvloedige lunch – we hadden bergen broodjes over – kom volgend jaar ook eens! – gingen we het Nationaal Archief in. We bekeken een aantal imposante stukken en discussiëren daarna over mogelijk gebruik van archiefmateriaal in de les. ‘De kloof’ bleek hierbij overduidelijk. Een archiefstuk is alleen leuk als je het kunt plaatsen. Zomaar stukken van vragen voorzien heeft geen zin. Maar een docent die een project samen zou

Johan Raven bedankte Kees Weltevrede voor zijn jarenlange inzet voor de VGN.

willen stellen dat bij zijn lessen past, kan er moeilijk achter komen wat er beschikbaar is. Je zou op je eigen manier willen zoeken, maar dat gaat niet. Je moet het met de inventaris doen of met materiaal dat mensen

voor je uitgekozen hebben die niet weten hoe je werkt en wat je kunt gebruiken. We waren er dus nog niet uit, maar VGN en archief praten verder.

Tineke Bogaerts

Volwassenen- educatie

GEZOCHT

We zijn al enige tijd op zoek naar nieuwe commissieleden. We vergaderen ongeveer zes keer per jaar, dus het kost niet veel tijd. Allen ervaren wij onze bijeenkomsten met collega geschiedenisdocenten van andere ROC's als inspirerend voor ons werk.

Geïnteresseerden kunnen zich opgeven bij Jorien Ruyters

ruytersmeelen@hetnet.nl

Brainstorm- middag

Op 6 juni a.s. houden we weer een open vergadering voor onze VAVO-collega's. We zijn van plan aandacht te besteden aan:

1. het examenprogramma vmboT
2. leerlingbegeleiding en intake
3. de eenjarige opleidingen
4. de vrijstellingen-problematiek
5. uitwisseling van tips en materiaal

De middag begint om 16.00 uur en duurt tot ongeveer 20.00 uur voor diegenen die blijven eten. De vergadering zelf zal circa 19.00 uur afgelopen zijn.

Plaats van samenkomen is Amersfoort (later hoort u waar precies).

U kunt zich opgeven via de website van de VGN: info@vgnkleio.nl

De commissie
Volwasseneneducatie,
Margriet Vencken,
Jorien Ruyters

Anne Frank Stichting

Documentatiecentrum

Sinds enige tijd bevindt zich op Westermarkt 10 in Amsterdam het documentatiecentrum van de AFS.

U kunt er boeken, tijdschriften, videobanden en knipsels raadplegen. Het materiaal wordt niet uitgeleend, maar er kan gekopieerd worden. Het documentatiecentrum heeft materiaal over de volgende thema's:

- Anne Frank
- holocausteducatie
- racisme en discriminatie
- rechts extremisme

Het documentatiecentrum is open tussen 13.00 en 17.00 uur. Voor andere tijden kunt u een afspraak maken, tel. 020-5567185.

Zie ook:

www.annefrank.nl

Digitale Werkstukwijzer over Anne Frank en de Tweede Wereldoorlog

Je bent hier: Home

Deze website is speciaal gemaakt voor leerlingen uit groep 7 en 8 van het basisonderwijs. De site bevat veel informatie en leerlingen worden geholpen bij het maken van een eigen werkstukplan.

Ze krijgen ideeën voor een onderwerp, tips over technieken van presentatie (hoe maak je een fotoverhaal, powerpointpresentatie, eigen website?) en een tijdbalk geeft een overzicht van de belangrijkste gebeurtenissen uit de oorlog en uit het leven van Anne. Voor moeilijke woorden en begrippen is er een woordenlijst. Voor docenten is er een bijpassende aparte site.

Raadpleeg:
www.annefrank.nl/werkstukwijzer
www.annefrank.nl/werkstukwijzerdocenten

Niet eens zo heel lomp getekend ...

Herkent u de omslag van dit stripboek? Gelukkig, de Anne Frank stichting verzond afgelopen maand een exemplaar naar alle locaties van het VO.

Het stripproject loopt in samenwerking met het Verzetsmuseum Friesland en het boek zal de komende jaren beschikbaar blijven. Het is dus niet een activiteit voor mei 2003.

De strip is in de eerste instantie voor het vmbo, waar de Tweede Wereldoorlog in de basisvorming ter sprake komt. Met de kerndoelen van de basisvorming is rekening gehouden. Men wilde gebeurtenissen en dilemma's uit die tijd op een aantrekkelijke manier aan de orde stellen. Het boek is nu net verschenen en het bijbehorende lesmateriaal is in de maak.

Op de site www.annefrank.nl/ontdekking staat al het een en ander en daar komt nog meer bij. Suggesties en ervaringen van uw kant zijn welkom.

Het is te vroeg om nu veel meer te zeggen over het stripboek. Het ziet er aardig getekend uit, in Kuifje-stijl. De zakelijke historische inhoud en de afbeeldingen zijn zo vaak door deskundigen nagekeken dat ze wel zullen kloppen, ervaren vmbo-docenten hebben geadviseerd en proberen het lesmateriaal uit.

Heeft u de strip op uw school nog niet gezien? Informeer ernaar! U kunt als dat nodig is alsnog een gratis beoordelingsexemplaar aanvragen op actueel@annefrank.nl o.v.v. naam besteller en naam en adres van de school.

Het verhaal gaat, zeker voor de docent, over veel zaken tegelijk. Het heeft een verrassend einde. We vroegen ons af of een leerling wel door zo'n dikke strip met heel veel informatie heenkomt.

De twaalf-jarige Bob van Haperen las voor ons.

'Op pag. 9 en 10 krijgt die oma een vriendin, Esther, dat is een joods meisje en zei vertelt hoe het was in Duitsland, dat de mensen proberen te vluchten. Op televisie zie je dan altijd van die gruwelijke beelden, maar dat is hier niet. Esther vertelt wel wat er allemaal voor ergs gebeurt, maar je ziet geen bloed en mensen die aan flarden worden geschoten.'

'Je ziet dat de Duitsers niet Amsterdam bombardeerden, maar Rotterdam en dat is nog niet eens zo heel lomp getekend. Je kunt ook zien dat de mensen allemaal aan de radio zaten te luisteren en dat ze heel ongerust waren. Het verschil tussen het Duitse en Nederlandse leger is ook goed te zien.'

'Weet je wat je ook ziet? Dat de politie langzaam een soort van knokploegen worden. De vader van Helena, dat is die oma, die is bij de politie en die politie is ook een beetje tegen de joden, want dat moest namelijk van Hitler.'

'De ene broer van Helena gaat voor de Duitsers vechten en doet dat dan toch voor het vaderland, dat is wel bijzonder, niet?

Die andere broer, die ging bij het verzet en ik vind dat die toch wel gelijk had, want Hitler moest gewoon weg.'

'Het boek loopt niet echt al te goed af, omdat de vader en grote broer uiteindelijk die moeder sterven. Ik denk dat de boodschap is dat je wel moet weten hoe erg de wereldoorlog was en dat je niet moet denken dat oorlog gaaf is.'

Op onderzoek met het Cito

Eind maart/begin april stuurde de Citogroep naar alle vo-scholen twee nieuwe voorbeeldtoetsen op cd voor de basisvorming.

Een van die toetsen is de *Onderzoeksgids eigen omgeving*, een programma op cd-rom, voor tweede en derde klassen havo en vwo. Volgend jaar komt er voor het vmbo nog een (veel) kortere en eenvoudiger versie. De *Onderzoeksgids* is veel meer dan zomaar een toets. Het is ook een aantrekkelijk vormgegeven programma dat groepjes leerlingen op een helder gestructureerde manier door de stappen van hun onderzoek stuurt en begeleidt. Het sluit probleemloos op veelgebruikte schoolmethodes aan. Op de cd staan drie versies: een voor geschiedenis, een voor aardrijkskunde en een voor economie. De kern is vrijwel gelijk, de extra aanpak-, hulp- en voorbeeldteksten zijn vakgericht. Wat leerlingen over 'onderzoek doen' leren bij het ene vak heeft dus ook rendement bij de andere vakken. De cd-rom leent zich goed voor omgevingsgerichte vakoverstijgende projecten of thema's, als voorbereiding op de profielwerkstukken in havo/vwo of als voorbereiding op de sectorwerkstukken in het vmbo.

Kenmerken van de onderzoeksgids

- Het computerprogramma stuurt groepjes leerlingen via digitale werkbladen, tips en voorbeelden door de 'Verkenning, Voorbereiding, Uitvoering en Afsluiting' van hun onderzoek.
- Via de knoppen 'aanpak', 'meer hulp' en 'voorbeeld' krijgen leerlingen gerichte ondersteuning op maat, met vakspecifieke aanwijzingen.
- Leerlingen kunnen de ingevulde werkbladen ook op diskette opslaan en er thuis verder aan werken (als daar de cd-rom ook is geïnstalleerd).

- Docenten kunnen aan de werkbladen eigen aanwijzingen, aanpassingen en hulpteksten toevoegen.
- Door een druk op de knop (schrijfhulpfunctie) voegt de computer de ingevulde werkbladen samen tot een elementair eindverslag.
- Leerlingen kunnen hun schrijfhulpverslag printen of als Word-document verder bewerken voor een meer uitgebreide eindpresentatie (bijvoorbeeld in Powerpoint).
- Het programma maakt op een speelse manier het beoordelen en bespreken van de kwaliteit van de samenwerking van de leerlingen mogelijk.
- De beoordeling is helder: leerlingen kunnen hun werk tussentijds controleren met dezelfde criteria die de docent in de beoordelingsmodule van de cd-rom gebruikt.
- Het programma stelt uit de deelbeoordelingen een adviescijfer samen, docenten kunnen de weging van de deelbeoordelingen desgewenst aanpassen.
- Het programma kan in een netwerk of als 'stand alone' worden gebruikt.

Het is de moeite waard om de *Onderzoeksgids* te bekijken wanneer u leerlingen onderzoeksvaardigheden en -ervaring wilt laten opdoen volgens een vaste aanpak die ook heel geschikt is als aanloop naar de tweede fase.

Wanneer de administratie van uw school ongevraagd toegezonden toetsen of gratis educatief materiaal routinematig weggooit of in een duister postvak dumpst, heeft u pech. In eerste instantie is de cd gestuurd naar de sectie Aardrijkskunde. Dus doe daar navraag wanneer u tot dusver nog niets onder ogen kreeg. Het wil nog wel eens misgaan met op deze manier verspreid materiaal.

Bijbestellen bij de Citogroep is natuurlijk altijd mogelijk, maar alleen in sets van vijf exemplaren voor € 50,- (art.nr. 58328): tel. 026-3521111 of www.citogroep.nl

'Een dam in de Amstel' geheel vernieuwd

Onderbouwproject van Amsterdams Historisch Museum & Openbare Bibliotheek Amsterdam

In Kleio nummer 7 van 1988 stond een uitgebreid artikel over een toen splinternieuw project van het Amsterdams Historisch Museum en de Openbare Bibliotheek Amsterdam, onder de titel 'Een dam in de Amstel'. Dit project is vervolgens jarenlang door scholen uit het hele land gebruikt: talloze leerlingen hebben elkaar rondgeleid in het museum langs schilderijen en voorwerpen over de Dam, nadat zij een klein onderzoekje hadden uitgevoerd op school en in de bibliotheek. Deze methode was destijds gebaseerd op het boekje *Vier manieren van museumbezoek* van Leo Dalhuisen (1985). Nu, vijftien jaar later, ligt er een totaal vernieuwde versie van 'Een dam in de Amstel'.

Waarom investeren in een oud project? Omdat het zijn waarde heeft bewezen: zo'n sterke betrokkenheid van leerlingen zie je zelden bij andere vormen van museumbezoek! Dat ligt zowel aan de didactische aanpak, als aan het thema: de Dam, het bekendste plein van Nederland. Daarnaast is het goed mogelijk samen te werken met de collega Nederlanders.

De 'formule' van Een dam in de Amstel

Het basisprincipe van het project is in de nieuwe versie gelijk gebleven: leerlingen voeren nog steeds zelfstandig hun onderzoekjes uit en eindigen met een mondelinge presentatie. De doelen zijn evenmin gewijzigd. Ze liggen zowel op het terrein van inhoud als vaardigheden.

De drie hoofddoelen zijn:

1. Het verwerven van kennis van en inzicht in de

geschiedenis van Amsterdam in het algemeen en de Dam in het bijzonder.

2. Het wekken van interesse voor de geschiedenis van de (eigen) omgeving.
3. Het verwerven van verschillende vaardigheden (zelfstandig informatie verwerven over een onderwerp; informatie halen uit beeldbronnen; kunnen hanteren van de diverse zoeksystemen in de bibliotheek, inclusief de digitale; een goed verhaal samenstellen uit alle vergaarde informatie; mondeling overdragen van informatie).

Hoe gaat het project in zijn werk?

In de introductieles onderzoeken de leerlingen aan de hand van de cd-rom *De Dam in kaart* hoe de Dam er vroeger uitzag – en nu uitziet. Vervolgens krijgen de leerlingen elk een voorwerp uit het museum over de Dam toegewezen. Ze verdiepen zich hierin via de projectboekjes, acht verschillende in totaal, waarin informatie en opdrachten staan over de voorwerpen. In een naburig filiaal van de Openbare Bibliotheek (of aan de hand van een huurcollectie voor scholen buiten Amsterdam) verdiepen ze zich verder in hun onderwerp. Voordat de leerlingen naar het museum gaan, leren de ze de kneepjes van het rondleidvak door middel van de video *'Rondleiden da's geen kunst'*, die vooral laat zien hoe je NIET moet rondleiden. Tot slot leiden de leerlingen elkaar rond in het museum, voor zowel de leerlingen als voor de docenten het hoogtepunt van het project.

Wat is er nieuw?

– Het project is nu gedifferentieerd naar vmbo- en havo/vwo-niveau.

Havo/vwo-leerlingen maken extra verdiepingsopdrachten.

– Het project is ingekort van zes naar vier lessen.

– De knip & plak-opdracht in de introductieles is vervangen door een cd-rom.

– Bestond de bibliotheekles in 1988 louter uit papier, nu raadplegen de leerlingen ook diverse digitale media. Video's en een cassette worden eveneens als bron gebruikt.

– Inhoudelijk is er behoorlijk wat aangepast, mede doordat het Amsterdams Historisch Museum zelf veranderd is. Zo is het nu mogelijk om het verhaal van de Dam in het museum door te trekken tot het einde van de twintigste eeuw.

Benodigde tijd

In het museum ca. vijf kwartier.

Op school: ca. drie lessen en huiswerk. Voor Amsterdamse scholen vindt één lesuur hiervan plaats in een filiaal van de Openbare Bibliotheek.

Kosten

Lespakket € 20,- (inclusief 2 cd-roms, exclusief huur leskist), bezoek Amsterdams Historisch Museum met begeleiding € 30,- per klas, zonder begeleiding vanuit het museum € 15,- per klas.

Informatie

Educatieve afdeling Amsterdams Historisch Museum: Arja van Veldhuizen, tel. 020-5231743 (ma t/m vr tussen 13.00-17.00 uur), e-mail: educ@ahm.nl,

Openbare Bibliotheek Amsterdam: Mirjam van Campen, tel. 020-5230780 (ma tussen 13.00-17.00 uur, di t/m vr tussen 9.00-17.00 uur), e-mail: m.vancampen@oba.nl

HISTORY LIVE

Twee dagen lang terug in de tijd in Hollands oudste stad

Op 31 mei en 1 juni wordt in Dordrecht voor de tweede keer het History Live Festival gehouden. Vorig jaar was het een groot succes.

'Het is 1320. De snelgroeiende stad Dordrecht wordt bevolkt door blozende handelslieden en dito monniken. Er wordt gewerkt en gestudeerd. Uit de kelen van de stedelijke minderbroeders klinkt devoot gezang: 'pax et bonum ...' De echo van de liederen wordt plotseling doorsneden door musketschoten en rauwe kreten. Over de Voorstraathaven naderen zeeroovers de stad ...' En daarna loop je naar 1750.

Er is een route uitgestippeld door het havengedeelte van de oude binnenstad. Je komt langs groepjes mensen in de kleding van de tijd die ze uitbeelden: dertiende-eeuwse kooplieden, vijftiende-eeuwse ambachtslieden, zeventiende-eeuwse huurlieden.

Museum Mr. Simon van Gijn is beide dagen gratis toegankelijk. Dit volledig ingerichte huis bevat de verzamelingen van de eigenaar. Negentiende-eeuwers staan er op de stoep.

Bij de Grote Kerk staat het thema 'Middeleeuwen' centraal.

Verder zijn er nog allerlei andere activiteiten en de winkels zijn open.

Wilt u komen? In Dordrecht hopen ze dat u dan komt met het openbaar vervoer. Parkeren dicht bij de binnenstad is een groot probleem.

Voor meer gegevens: www.historylive.nl

Verhalen van Vrouwen voor Vrede

Oma, vertel eens over de oorlog

'Vrouwen voor Vrede' in Nijmegen bestaat al bijna vijftientig jaar en heeft zich op allerlei manieren bezig gehouden met zaken rond oorlog en vrede. Omdat veel leden intussen kinderen en zelfs kleinkinderen hebben die vragen

OMA, VERTEL EENS
OVER DE OORLOG

Verhalen van Vrouwen voor Vrede

begonnen te stellen als 'Hoe hebben jullie dat nu zelf meegemaakt in de oorlog?', hebben zij een boekje gemaakt met enkele verhalen, wat tips en titels van jeugdboeken. Het is in eigen beheer uitgegeven en kost € 2,50.

Bestellen bij:
Secretariaat Vrouwen voor Vrede Nijmegen, Rieky Peters, Rapsodiestraat 112, 6544 RC Nijmegen.
Tel. 024 - 378 5549.

Conflict Courant

Oorlog in Irak

Voor leerlingen in de tweede fase is er materiaal verzameld over aspecten van de oorlog die wat meer denkwerk vereisen. Zaken als: het recht op oorlog zoals preventie, het 'cowboy-tijdperk' in de VS en de dominotheorie van Bush en het nieuwe Irak komen aan de orde. Editie 1 en 2 van de *Conflictcourant* van maart 2003 (resp. Lesbrieven en docent-handleiding) zijn te downloaden van kennisnet.nl/vo/docent/perdagwijzer

Daar vind je ook *Per expresse* voor jongere leerlingen, waarover in het vorige nummer van *Kleio* al werd bericht.

Voor meer informatie, bestellingen van het materiaal op papier en abonnementen:

Centrum voor Mondiaal Onderwijs,
Postbus 9108,
6500 HK Nijmegen.
Tel. 024 - 361 3074.
cmo@nsm.kun.nl
www.cmo.nl

De gave graafdagen

17/18 en 24/25 mei 2003

Op locatie: in de nieuwbouwwijk Leidsche Rijn bij Utrecht kan je op deze vier dagen komen kijken naar de opgraving van een schip uit de Romeinse tijd.

Na de vondst van een deeltje van het tracé van de 'grote weg' langs de noordgrens (de Rijnarm die bij Katwijk in zee uitkomt) van het Romeinse Rijk met een scheepswrak dat was gebruikt om de wal te versterken, die enkele jaren geleden opzien baarde, en de restanten van houten en stenen wachttorens langs de Limes in de buurt, is er nu in Vleuten/De Meern een heel schip gevonden dat met man en muis moet zijn vergaen.

Het is een unieke vondst. Er zijn natuurlijk meer schepen uit die tijd te voorschijn gekomen, maar dat waren al afgedankte boten, die voor iets anders zijn gebruikt. De archeologen hopen dit schip met lading en tuigage en al te kunnen reconstrueren. Leuk voor een fietstocht op een van die dagen. En regent het: de opgraving van het schip is live op internet te zien. Daar is ook educatief materiaal voor het basisonderwijs te vinden.

www.romeinsschip.nl

VMBO

CSE studiedagen

Op 12, 19 en 26 februari organiseerde het Cito drie studiedagen rond het cse voor het vmbo. Of liever, één studiedag, die wegens de grote belangstelling tweemaal moest worden herhaald.

Huub Kurstjens van de Citogroep had in het onderwijsveld veel onrust bespeurd over de examenonderwerpen en met name over het ontbreken van een nauwkeurige stofomschrijving daarvan. Hij nam daarom het initiatief tot een studiedag georganiseerd door het instituut dat de examens gaat maken, met het doel de leraren te helpen bij hun voorbereiding. Daar bleek dus inderdaad bijzonder veel behoefte aan!

De ochtendzitting was gewijd aan het onderwerp Indonesië, de middagzitting aan 'De verzorgingsstaat'. Het examenonderwerp Indonesië werd vakinhoudelijk ondersteund door een lezing van dr. H.S.J. Jansen, die vooral aandacht besteedde aan het perspectief van Indonesische historici op de koloniale relatie. (De titel van de lezing 'krassen op een rots' maakt al aardig wat duidelijk). Na de lezing volgde een workshop 'Vragen maken op basis van het examenprogramma'.

De nascholers, die actief waren op de CSE studiedagen voor het VMBO.

Bij 'De verzorgingsstaat' was niet gekozen voor vakinhoudelijke verdieping, maar voor het vergelijken van de beschikbare methodes over het onderwerp. Dr. B. Boersema kwam na een systematisch onderzoek tot de conclusie dat er sprake is van aanzienlijke verschillen. Ook na deze lezing was er weer een workshop vragen maken.

De VGN is op de studiedagen aanwezig geweest om te trachten het contact met de leraren in het vmbo-veld te versterken. Ook is gewezen op de internet site via Blackboard die de VGN heeft geopend rond het thema 'De verzorgingsstaat'. Een neerslag van de studiedagen is daar ook te vinden.

Voor geïnteresseerden: stuur even een e-mail naar ceesbol@wanadoo.nl

Uit de na de bijeenkomsten gehouden evaluatie bleek dat men over het algemeen het initiatief van het Cito waardeerde en dat velen een herhaling wenselijk vonden. Het onderwijs in het vak geschiedenis en staatsinrichting in het vmbo (60% van het VO!) is een zorgenkind. Het kan alleen geholpen worden door een brede inspanning. Gelet op de deelname aan de studiedagen, de reacties op de enquête en de belangstelling voor de Blackboardkring is het besef daarvan groeiende. Cees Bol

Tijdschriften in de klas

tijdschriftenindeklas.nl

Op deze website vind je alle informatie over het project Tijdschriften in de Klas van de Groep Publiekstijdschriften.

Dwing respect af door een zonnebril op te zetten. Dan zijn ze vanzelf rustig.

Leraren in het basis- en voortgezet onderwijs kunnen gratis lesmateriaal bestellen en een gratis pakket tijdschriften. Zeker in deze tijd waarin de media zo'n grote rol spelen en er zulke krachten op media worden uitgeoefend lijkt het de moeite waard om leerlingen onderzoek te laten aan de hand van dit materiaal.

Verder had *Tijdschriften in de Klas* op de NOT een erg leuke scheurkalender *Hoe wordt ik een populaire leraar (m/v)?* Misschien is die er nog. Zo niet ... dwing dan respect af door met je BMW naar school te komen.

Jaarrekening 2002 en begroting 2003

	begroting 2002	realisatie 2002	begroting 2003
Baten			
contributies	95500	101187	100000
abonnementen	7730	11566	10000
advertenties	5500	10511	8000
verkoop losse nrs Kleio	100	116	100
software	450	239	100
onvoorziene baten	450		500
Interest	3650	3177	3000
Totaal baten	113380	126796	121700
Lasten			
Kleio	63600	63538	65000
verzendkosten Kleio	6800	5701	6000
Website	1800	1715	1800
bestuur	8200	5654	7000
administratie	6800	14403	6000
postzegels	770	763	750
kosten betalingsverkeer	450	1037	1000
algemene vergadering	1360	1300	1400
CE besprekingen	1360	3482	3000
Totaal 1	91140	97593	91950
<i>Commissies</i>			
cie pabo	1150	1436	1350
cie bavo/vmbo	1360	668	1000
cie havo/vwo	1360	2484	2500
redactie Kleio	1800	2609	2500
cie didactiviteiten	1600	3042	3500
cie volwasseneducatie	900	944	1000
cie vrouwengeschiedenis	900	752	600
cie lerarenopleiding	680	434	
intercie NHG/VGN	450	17	
werkgroep PR 2003	900		
ambassadeur buitenland	225		225
Totaal 2	11325	12386	12675
<i>Overig</i>			
jrl bijdrage Leids Hist. DDC	450		450
Huib de Ruyterprijs/Jeugdboekenprijs	680	455	700
contributies binnenland	45		45
contributie EUROCLIO	1360	1320	1350
ledenwerving/PR	900		1000
studiedag cie pabo	680		
ontwikkeling vakdidactiek	1360		1360
Vrienden gs onderwijs	680		680
studiedag VMBO			500
licentiekosten pilot Blackboard VMBO			300
reservering 50-jarig bestaan VGN			2000
onvoorzien	1800	328	3000
Totaal 3	7955	2103	11385
didactiekconferentie 2002		-1362	
didactiekconferentie 2003		1042	
TOTAAL	110420	111762	116010
saldo	positief 2960	positief 15034	positief 5690
Balans 2002			
DEBET		CREDIT	
Giro	20086	Excursie	-1117
Spaarrekening	97766	Crediteuren	14348
Debiteuren Kleio	1935	Stofomschrijving	2332
Overige debiteuren	534	Vooruitbetaalde contributies	11873
Didactiekconferentie 2003	1042	Vermogen	93927
Totaal	121363		121363

'Kleio uit de schaduw' en 'Alle begin is moeilijk'

Op 7 en 8 februari j.l. organiseerde de Didactiek- en activiteitencommissie van de VGN de jaarlijkse didactiekconferentie, voor het eerst tegelijk met de startersconferentie, reden om van ware geschiedenisdidactiekdagen te spreken. Meer dan honderd mensen hadden zich ingeschreven om voorgelicht te worden over allerlei nuttige zaken betreffende ons vak.

De didactiekconferentie opende met de lezing van prof.dr. Frank van Vree, die liet zien dat voorstellingen

meneer?', antwoordde met 'Daar moet u zelf maar eens goed over nadenken'.

's Middags kon gekozen worden uit een aantal workshops, die speciaal gericht waren op bepaalde 'doelgroepen' onder de aanwezigen. Ook zaterdagochtend werden workshops gehouden.

De Startersconferentie

De starters volgden in die tijd een eigen programma, waarvan Joke Noordstrand verslag doet.

Frank Westerman

van het verleden ook een politieke dimensie hebben en dat juist die kan zorgen voor een levend verleden. Want de politieke dimensie is aan verandering onderhevig. Leraren zouden daarop moeten letten, ook bij het verhaal van het verleden in hun methode. Het vak kan winnen bij wat meer veelstemmigheid.

Van Vree's rede staat voor in dit nummer. Als je goed leest, begrijp je wel waarom hij op een vraag uit de zaal: 'Hoe moet ik dat dan doen

'Na 18 jaar niet meer voor de klas te hebben gestaan, leek het me een goed idee, aangezien ik weer met het doceren van geschiedenis was begonnen, de Startersconferentie te bezoeken. Redenen waren het opdoen van lessuggesties voor het gebruik van ict, tips in verband met ordeproblemen in 3 havo en de stille hoop vroegere medestudenten tegen het lijf te lopen.

Dag 1

Tineke de Danschutter, vakdidactica aan de RUG heette ons van harte welkom. Na een kennismakingsrondje bleek dat de deelnemers aan de startersconferentie nauwelijks bestonden uit pas afgestudeerden die net voor de klas stonden, maar hoofdzakelijk uit docenten die al enkele jaren lesgeven en herinstromers. Het programma bevatte een aantal praktische workshops en een bezoek aan kamp Vught.

De eerste workshop ging over *orde en wanorde*. Na het inventariseren van de problemen van de deelnemers werd een stukje leertekst over 'de eerste mensen' uitgereikt. Hierbij werd in groepjes van twee een lesje gemaakt. Vervolgens mocht één deelnemer het lesje echt geven. Daarna was helaas de tijd om. Een van de door mij beoogde doelen, namelijk het aan de kaak stellen van de ordeproblemen in 3 havo, was helaas niet bereikt.

Workshop twee ging over *vertellen* en werd gehouden door Jacques de Vroomen, parttime cabaretier en docent aan de KUN.

Vertellen kan in hoge mate motiveren. In de workshop werd kennis gemaakt met een aantal verteltechnieken. Door middel van korte opdrachten en associatief denken bleek iedereen aan het einde van de workshop in staat te zijn, vaak met gebruik van prachtige beeldspraak, iets boeiends te vertellen. Het was een workshop met activerende leer vormen en directe resultaten!

Indrukwekkend was het bezoek aan het nationaal monument Kamp Vught. Tijdens de Tweede Wereldoorlog was dit het enige SS-concentratiekamp buiten nazi-Duitsland. In tegenstelling tot andere Nederlandse kampen werd Kamp Vught opgezet naar het model van kampen in Duitsland en onder commando van het SS-hoofdkwartier bij Berlijn geplaatst.

Tijdens de rondleiding door de gereconstrueerde gevangenenbarakken voegde de heer Verduin, ex-kamp-Vught-gevangene zich bij de groep. Het was een hele bijzondere ervaring om in het kamp een kerngezonde vitale man van ruim zeventig te zien die het allemaal had

Nascholing bij u thuis

Op 15 juli a.s. zal van de hand van C.V. Lafeber verschijnen

De Industriële Revolutie in Engeland met speciale aandacht voor Lancashire

Het boek is alweer het veertiende deel in de serie Nascholing Bij U Thuis. De auteur heeft een jaar lang letterlijk dag en nacht gewerkt om de collegae het preparatoire werk van de examenvoorbereiding in 2004 en 2005 te besparen en 'alles' voor U gelezen.

Hoewel het boek uitgebreid het examenonderwerp bespreekt kan iedere docent zijn voordeel doen met de vele kostelijke verhalen uit de Britse geschiedenis.

Bestelling:

per telefoon 013-5 430 340

per fax 013-5 35 55 45

per brief Tilburgseweg 173, 5051 AE Goirle

per e-mail: lafebercv@hotmail.com

per Postbank 1090433

per Rabobank 181279883

Het boek kost € 35,- als paperback en € 45,- gebonden. Op de dag van verschijnen stuur ik de boeken toe.

ZEGT HET VOORT ZEGT HET VOORT ZEGT HET VOORT

Vietnam-reizen

Het eindexamenonderwerp Vietnam in 2005 vraagt om een studiereis naar dit land. Er zijn twee docentenreizen gepland: één van de VGN, u kunt daarover informatie krijgen bij Johan Raven en op de VGN-website, en één georganiseerd door Nico Stam voor zijn OMO-collega's en andere leraren. Het programma volgt hierna.

Johan Raven en Nico Stam zullen contact houden met elkaar over de vulling van hun reizen. Het is niet de bedoeling om met een erg massale groep te gaan, maar een minimum aantal is nodig om de reis voortgang te doen vinden.

De reizen zijn in dezelfde periode, tussen half juli en half augustus 2004.

De charme van het land van de reizende draak

Van vrijdag 23 juli t/m maandag 16 augustus

In 25 dagen maakt u uitvoerig kennis met verschillende facetten van Vietnam:

de cultuur van het koninkrijk Champa (192-1697), de Chinese Ming-dynastie (1407-1428), de Le-dynastie (1428-1789), de Tay-Son-dynastie (1788-1802), de Nguyen-dynastie (1802-1945), de Franse koloniale tijd, de tijd van de scheiding in Noord en Zuid en de Vietnam-oorlog, en het herenigde Vietnam.

Het wordt een spannende reis, waarop u heel veel te zien krijgt. Er wordt o.a. een bezoek gebracht aan Hanoi, Hué, Danang, My Lai, de Mekong-delta, Ho Chi Minh stad en daarnaast wordt veel aandacht besteed aan de natuur waar de reis doorheen gaat.

In Vietnam wordt twee keer gereisd met het vliegtuig, en verder met trein en airco bus. De reissom en het precieze programma staan nog niet vast.

Bent u geïnteresseerd, neem dan contact op met Nico Stam, tel. 0162 - 320 856. n.stam@cambreurcollege.nl

overleefd. Daarnaast was hij gaarne bereid om vragen te beantwoorden over hoe het was geweest om als jongen van 14 in het kamp te verblijven. Via het landelijk steunpunt Gast sprekers WO II bezoekt hij regelmatig scholen om als ooggetuige over de oorlog verslag te doen.

Voor scholen zijn er excursiemogelijkheden en is er lesmateriaal beschikbaar.

Voor informatie zie

www.nmkampvught.nl

In de namiddag bleken de uitgeverijen van alle bekende geschiedenismethoden een stand met de nieuwe (te verwachten) uitgaven te hebben. Opmerkelijk was dat de stands niet alleen werden bemand door de gebruikelijke voorlichters, maar dat ook de uitgevers, de uitgeefmanagers, projectleiders en diverse eindredacteurs aanwezig waren. Een dergelijke expertise en service naar docenten heb ik zelfs op de NOT nog nooit op deze manier gezien. De stands werden redelijk goed bezocht.

Day 2

Workshop 3 heette *Een kadastraal minuutplan gebruiken voor omgevingsonderwijs*.

Leerlingen van klas 5-vwo de Nieuwe Veste in Coevorden hadden de Archiefprijs 2002 gewonnen door het maken van een maquette over hun stad in 1832.

Archiefmateriaal was de kadastrale kaart van Coevorden met enkele bijlagen, overlijdensaktes, huwelijksaktes, geboorteaktes en kerkelijke doopboeken.

Docent Mark Schuitema had enkele leerlingen meegenomen die een toelichting gaven op de fraaie maquette en het onderzoek. Daarna werden de starters door de leerlingen aan het werk gezet met kopieën van het bronnenmateriaal om zo inzicht te krijgen in de vaardigheden die de leerlingen nodig hadden gehad, de moeilijkheidsgraad van de bronnen en de toepasbaarheid in de lespraktijk.

Wij starters hadden met name de nodige problemen

met de leesbaarheid van de kopieën en maakten gretig gebruik van de tips van de leerlingen.

Workshop 4 ging over *Cultuurwijs, reis door cultuur in Nederland*. Het betrof een handige nieuwe website die door Janneke van Kersen werd onderhouden en gepresenteerd. 'Cultuurwijs' is het platform waarop de culturele instellingen van Nederland zich gezamenlijk aan het onderwijs presenteren. In Cultuurwijs kan elke leerling of docent gericht op zoek naar informatie van en over musea, archieven, monumentenzorg, archeologie en bibliotheken met bijzondere collecties.

De website zag er aantrekkelijk uit en gaat in de toekomst vast veel gebruikt worden.

www.cultuurwijs.kennisnet.nl

De slotlezing *Ingenieurs van de ziel*, van Frank Westerman was de gezamenlijke afsluiting met de 'meer gevorderde' deelnemers van *Kleio uit de schaduw*. Voor de inhoud van zijn verhaal verwijs ik naar de boekbespreking in Kleio2/2003.

De door mij vooraf beoogde doelen waren niet gerealiseerd, maar ik ging toch met een aantal nieuwe ideeën en lessuggesties naar huis. Het was een geslaagde conferentie.

DE LEIDSE NASCHOLING

De Sectie Nascholing van het ICLON en de Opleiding Geschiedenis van de Universiteit Leiden organiseren op

ZATERDAG 20 SEPTEMBER 2003

een studiedag over het CE-onderwerp voor 2004-2005: 'Met de loep op Lancashire. Katoen en samenleving 1750 - 1850'. Deze studiedag is bedoeld voor geschiedenisdocenten en andere belangstellenden en dient als voorbereiding op het examenonderwerp.

Het programma bestaat uit een aantal lezingen en workshops. Een reeks deskundige sprekers zal de hoofdvraag en de deelvragen van het examenonderwerp behandelen en nuttige achtergrondinformatie verstrekken over de historische context. Voorts zijn er praktijk-seminars waarin kant-en-klaar lesmateriaal voor de eindexamenstof wordt aangeboden.

De kosten voor de studiedag bedragen € 100,- per persoon.
Hierbij is inbegrepen een lunch, koffie/thee en de syllabus.
Leden van de VGN krijgen € 5,- korting en betalen dus € 95,-.
Na 1 augustus zijn de kosten € 115,- en € 110,-.

U kunt zich reeds voorlopig inschrijven bij:
ICLON - Sectie Nascholing, t.a.v. Mw. I.C. Leenstra,
Postbus 9555, 2300 RB Leiden.

Universiteit Leiden

VGN-Studiereis Lancashire

speciaal met oog op het CE-onderwerp in 2004

17 t/m 20 of 21 oktober 2003

Organisatie: de VGN Didactiek- en activiteitencommissie
Dit betekent gegarandeerde gezelligheid, verenigd met nuttigheid.

We bezoeken Manchester inclusief het Museum of Science and Industry, Bolton, Tonge Moor Textile Museum, tijdens de Industriële Revolutie gebruikte kanalen, watermolens en sluizen, dorpjes in de omgeving en mogelijk een Engelse middelbare school, o.a. in verband met omgevingsgeschiedenis.

Vervoer: wordt aan gewerkt.
Verblijf: hotel in Manchester of aan de kust.
Aantal deelnemers: 24 of minimaal 35 afhankelijk van het soort vervoer.
Kosten: ongeveer € 450,- afhankelijk van subsidie.

Opgave en meer informatie bij Esther Koops, Kolfstraat 35, 9717 GP Groningen.
Tel. 050 - 3111 634, e-mail ekoops@werkman.org

Opgave voor 1 september 2003 schriftelijk of per e-mail. De inschrijving wordt aanvaard indien deze vergezeld is door storting van € 100,- op rekeningnummer 9438852 t.n.v. M. Nonhebel te Den Haag, o.v.v. reis Lancashire.

Lijst van VGN-commissies

• Commissie Bavo/VMBO

Herry Groothuis, *voorzitter*,
Groen van Prinstererweg 11,
3731 HA De Bilt. Tel. 030-271 3204.
E-mail: h.groothuis@tiscali.nl
Hans Werker, *secretaris*,
Nassaustraat 4, 2771 DV Boskoop.
Tel. 0172-216 313.
E-mail: freya@consunet.nl
Theo Veldhuis, Schapendrift 61,
9411 BM Beilen. Tel. 0593-525 630.
E-mail: veldbijl@hetnet.nl
Joost Dik, Wipmolen 91,
3352 XN Papendrecht. Tel. 0614682148.
E-mail: j.j.dik@zonnet.nl
Lammert Doedens, Hiddemaheerd 48,
9737 JR Groningen. Tel. 050-542 6559.
Pierre van Wieringen, Burgtstraat 5,
4841 ED Harderwijk. Tel. 0341-419 334.

• Commissie Havo/Vwo

Bert Wegman, *voorzitter*,
Kapelhof 46, 1507 VB Zaandam.
Tel. 075-6175765.
E-mail: b.wegman@kajmunk.nl
Chantal Vlijm, *secretaris*,
Boeckstaetehof 546, 6543 HC Nijmegen.
Tel. 024-3540398.
E-mail: chantalvlijm@hotmail.com
Marijke van Vliet, Boeroestraat 6,
3312 HC Dordrecht. Tel. 078-635 1243.
Greetje de Vries, Winschoterdiep 155f,
9724 GR Groningen. Tel. 050-318 2317.
Ad Oostveen, Helmondseweg 95,
5721 GB Deurne. Tel. 0493-319 460.
Ineke Veldhuis-Meester,
Quintuslaan 4, 9722 RV Groningen.
Tel. 050-527 0099.
Elise Storck, Lange Hil 90, 4822 AA Breda.
Tel. 076-5420592.
E-mail: estorck@wanadoo.nl

• Didactiek- en activiteitencommissie

Louis Nolet, *voorzitter*, Reestraat 32,
6531 JM Nijmegen. Tel. 024-3550749.
E-mail: louis.nolet@edu.han.nl
Margreet Braams, *secretaris*, Rubenstraat 37,
3817 EA Amersfoort. Tel. 033-4615021.
E-mail: mbraams@planet.nl
Will Bouwman, Kloosterstraat 47,
5708 GM Helmond. Tel. 0492-534709.
E-mail: w.bouwman@kpcgroep.nl
Tineke de Danschutter, Van Deyssellaan 40,
9721 WV Groningen. Tel. 050-5251 298.
E-mail: danschutter@home.nl
Bernardine Beenackers-Heeren,
Adm. Helfrichstraat 10, 9801 EM Zuidhorn.
Tel. 0594-503365.
E-mail: kleioskoop@hetnet.nl
Esther Koops, Kolfstraat 35,
9717 GP Groningen. Tel. 050-3111634.
E-mail: ekoops@werkman.org
Marcel Nonhebel, Archimedesstraat 117,
2517 RT Den Haag. Tel. 070-3603205.
E-mail: m.nonhebel@hccnet.nl

• Redactie Kleio

Jan van Oudheusden, *voorzitter*,
Massenetstraat 21, 5144 WP Waalwijk.
Tel. 0416-337430.
E-mail: jan.oudheusden@home.nl
Hans Pols, *secretaris*, Van Aerssenstraat 140,
2582 JT Den Haag. Tel. 070-3501 380.
E-mail: j.pols@penta.nl
Tineke Bogaerts-Stoopman, *eindredacteur*,
Omloop West 9, 3402 XM IJsselstein.
Tel. 030-688 3576, fax 030-688 8459.
E-mail: c.bogaerts@hccnet.nl
Carla van Boxtel, Langemeijerstraat 13,
5473 GS Heeswijk-Dinther.
Tel. 0413-292 996.
E-mail: c.vanboxtel@fss.uu.nl
Huub Oattes, Roerdomp 80,
3641 TK Mijdrecht. Tel. 0297-281 197.
E-mail: hfoattes@wxs.nl
Stefan Boom, Graaf Janlaan 46,
1412 GH Naarden. Tel. 035-6948 742.
E-mail: s.boom@hccnet.nl
Cees Bol, Fazantenkamp 387,
3607 XC Maarssenbroek.
Tel. 0346-565 712
E-mail: ceesbol@wanadoo.nl
Hans Moors, Groenewoudseweg 50,
6524 VB Nijmegen. Tel. 024-3281 436.
E-mail: hans.moors@hccnet.nl
Maria van Haperen, Korte Kerkstraat 14,
5524 AX Steensel. Tel. 0497-517573.
E-mail: a.vanhaperen@chello.nl
Joke Noordstrand, Lorentzplein 18,
2012 HG Haarlem. Tel. 023-5329904.
E-mail: j.noordstrand@worldmail.nl
Ger van der Drift, Lindenstraat 81,
3203 VH Spijkenisse. Tel. 0181 - 619 268.
E-mail: g.vanderdrift@penta.nl

• Commissie Volwasseneneducatie

Iet Attema, *voorzitter*,
Transvaalkade 29 II, 1092 JL Amsterdam.
Tel. 020-693 15732.
E-mail: wallattema@cs.com
Margriet Vencken, *waarnemend voorzitter*,
Haareneweg 4A, 5061 VL Oisterwijk.
Tel. 013- 528 4297
E-mail: hvencken@worldonline.nl
Constance Sciarone, *penningmeester*,
Hooglanden 33, 9801 LA Zuidhorn.
Tel. 0594- 503 755.
E-mail: ccmsciarone@hotmail.com
Jorien Ruyters, *secretaris*,
Petrus Dondersstraat 54, 5614 AH
Eindhoven. Tel. 040-212 6508.
E-mail: ruytersmeelen@hetnet.nl
Steven Einmahl, Hinthamerstraat 87,
5211 MG 's Hertogenbosch.
Tel. 073-614 7085.
E-mail: s.einmahl@kwic.nl
Elselien van Gils, Nieuwdammerdijk 177,
1025 LH Amsterdam. Tel. 020-6323 927.
E-mail: elselienvangils@hotmail.com
Wendy Hinke, Anninkseweg 72, 7557 AH
Hengelo. Tel. 074-242 9686.
E-mail: mwhinke@hotmail.com
Renée Schreuder, Couwenhoven 46-01,
3703 EM Zeist. Tel. 030-695 9506.
E-mail: srd@wxs.nl

• Commissie PaBo

Maria Boersen, *voorzitter*,
Anna Paulownalaan 5,
1412 AK Naarden. Tel. 035-694 6926
E-mail: m.boersen@hshaarlem.nl
Hans Keissen, *secretaris*,
J. Calsstraat 25, 1067 WE Amsterdam.
Tel. 020-6146 734.
Theo Beker, Thesaurierweg 8,
6525 ES Nijmegen. Tel. 024-3555 224.
Marjolein du Jour, Dibbetsstraat 41,
2518 PN Den Haag. Tel. 070-3651 027.
Francien van der Meer, Grevelingen 90,
1826 AP Alkmaar. Tel. 072-5611 297.
Cees van der Kooij, De Hulst 53,
9301 PC Roden. Tel/fax 050-5018 947.
Gert Olthof, Persingensestraat 6,
6575 JB Persingen. Tel. 024-6843193.

• Commissie Lerarenopleidingen

Marianne Zewald, *voorzitter*,
Hogeschool Rotterdam & Omstreken,
Wijnhaven 61, 3011 WJ Rotterdam.
Tel. 010-2414650.
E-mail: M.Zewald-Marskamp@HRO.nl
Frits Rovers, *secretaris*,
Educatieve Faculteit Amsterdam,
Wibautstraat 2-4, Postbus 2009,
1000 CA Amsterdam.
E-mail: F.Rovers@efa.nl
Thijs van Vugt, *penningmeester*,
Fontys Lerarenopleidingen Sittard,
Mgr. Claessensstraat 4, 6131 AJ Sittard.
Tel. 08778-79 546.
E-mail: m.vanvugt@fontys.nl
Annette Wind, Faculteit Educatieve
Opleidingen Hogeschool van Utrecht,
Archimedeslaan 16, 3584 BA Utrecht.
Tel. 030-254 7269.
E-mail: Annette.Wind@feo.hvu.nl
Janneke Riksen, Instituut voor Didactiek
en Onderwijspraktijk Vrije Universiteit,
De Boelelaan 1115, 1081 HV Amsterdam.
Tel. 020-444 9215.
E-mail: j.riksen@ido.vu.nl
Hanneke Tuithof, Interfacultair Instituut
voor Lerarenopleiding, Onderwijsontwikke-
ling en Studievaardigheden,
Heidelberglaan 8, 3584 CS Utrecht.
Tel. 030-253 3220.
E-mail: H.Tuithof@ivlos.uu.nl

• VGN-vertegenwoordiger in de Atlantische Onderwijscommissie

Harald Buskop, Sportlaan 370,
2566 LP Den Haag. Tel/fax 070-364 8946.
E-mail: hbuskop@worldonline.nl

• VGN-ambassadeur buitenland

Loek Janssen, Ananasstraat 1, 6543 ZH
Nijmegen. Tel. 024-3734800.
E-mail: janssen.scholten@freeler.nl

Internetsite van de VGN:

www.vgnkleio.nl